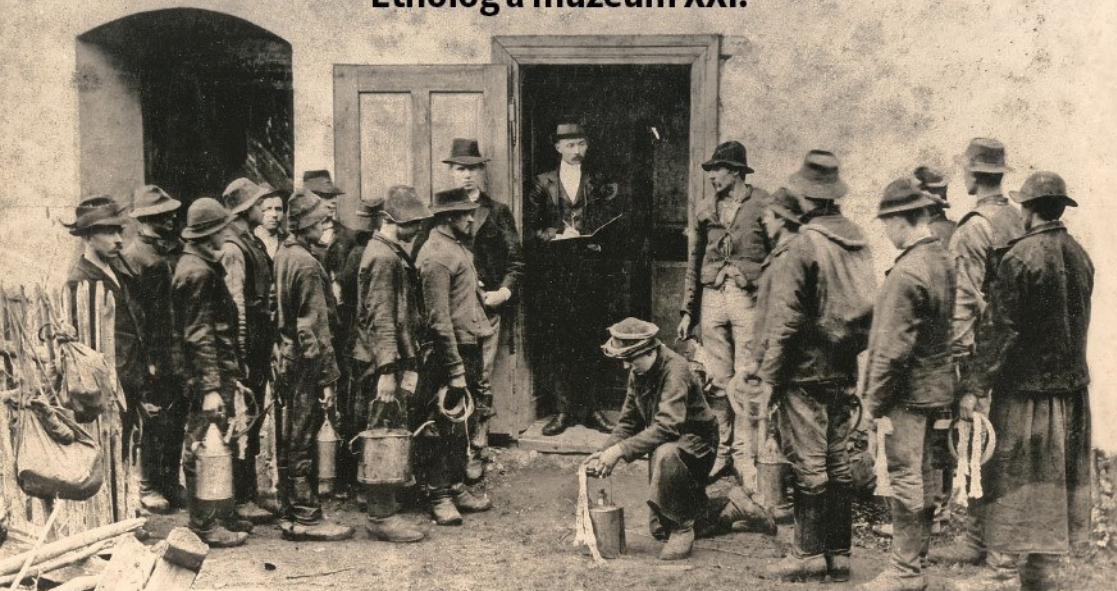

BANÍCTVO

v našich múzeách a jeho prezentácia

Etnológ a múzeum XXI.

Zborník príspevkov z odbornej konferencie | 19. – 21. septembra 2017 v Rožňave

**MINING IN OUR MUSEUMS
AND ITS PRESENTATION**
Anthology

BANÍCTVO

v našich múzeách a jeho prezentácia

Etnológ a múzeum XXI.

MINING IN OUR MUSEUMS AND ITS PRESENTATION

Anthology

Zväz múzeí na Slovensku
Banické múzeum v Rožňave – kultúrne zariadenie Košického samosprávneho kraja

BANÍCTVO v našich múzeách a jeho prezentácia

MINING IN OUR MUSEUMS AND ITS PRESENTATION

Anthology

Etnológ a múzeum XXI.
Zborník príspevkov z odbornej konferencie
19. – 21. septembra 2017 v Rožňave

EDITORKA: Jaroslava Neubauerová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A TLAČ: Adin, s.r.o.

VYDALI: Zväz múzeí na Slovensku
Banické múzeum v Rožňave – kultúrne zariadenie Košického samosprávneho kraja

AUTORI PRÍSPEVKOV: Nadja Balošáková, Klaudia Buganová, Angela Czintelová, Daša Ferklová, Michal Górecki, Sylvia Holečková, Ján Kilík, Gabriela Kolesárová, Helena Kotvasová, Peter Laučík, Adriana Matejková, Mária Mizeráková, Soňa Molčíková, Viera Hurčíková, Andrea Papp, Barbara Olejarz, Ľudmila Pulišova, Martina Oštrom Marekova, Alexander Botoš, Mário Molokač a kol. (Pavol Rybár, Slavomír Drevko, Mária Drevková, Barbara Hlavňová, Ladislav Hvizdák, Ladislav Mixtaj, Dana Tometzová)

POSUDZOVATELIA: PhDr. Mojmír Benža, PhD.; PaedDr. Pavel Hronček, PhD.

Text neprešiel jazykovou úpravou

ROK VYDANIA: 2017
NÁKLAD: 300 ks
POČET STRÁN: 208

*Vydanie zborníka
podporil z verejných zdrojov
Fond na podporu umenia*

u. fond
na podporu
umenia

ISBN 978-80-971748-4-2

ÚVODOM	5
Preface	
BANÍCKY VÝTVARNÝ PREJAV V ZBIERKE ĽUDOVÉHO UMENIA SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE	
The Mining Artistic Expression in the Collection of Folk Art of the Slovak National Museum in Martin	
<i>Nadja Balošáková</i>	6
KULTOVÉ PAMIATKY BANÍKOV VO VYBRANÝCH LOKALITÁCH SLOVENSKEHO RUDOHORIA	
The Cult Monuments of Miners in Selected Localities of the Slovak Iron Ore Mountains	
<i>Kludia Buganová</i>	19
ŠTÍTNIČKÁ ČIPKA	
The Štítňik Lace	
<i>Angela Czintelová</i>	48
BANÍCTVO V ZBIERKACH SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE	
Mining in the Collections of the Slovak National Museum in Martin	
<i>Daša Ferklová</i>	58
URZĄDZENIA DO WIERCENIA ZA ROPĄ NAFTOWĄ I GAZEM W ZBIORACH MUZEUM PRZEMYSŁU NAFTOWEGO I GAZOWNICZEGO IM. IGNACEGO ŁUKASIEWICZA W BÓBRCE	
Drilling equipment for oil and gas in the collections of the Museum of Oil and Gas Industry of Ignacy Łukasiewicz in Bóbrka	
<i>Michał Górecki</i>	65
BANSKÝ NÁUČNÝ CHODNÍK RÁKOŠ – PRÍPRAVA A REALIZÁCIA	
The Rákoš Natural Path of Mining – Preparation and Implementation	
<i>Ján Kilík</i>	76
BANÍCKY CECH V ROŽŇAVE	
A Mining Guild	
<i>Sylvia Holečková</i>	88
ROŽŇAVSKÁ METERCIA - JEDINEČNÝ POHĽAD DO ŽIVOTA STREDOVEKÝCH BANÍKOV A HUTNÍKOV	
The Rožňava Merceria - A Unique View of the Life of Medieval Miners and Metallurgists	
<i>Gabriela Kolesárová</i>	93
VPLYV ŤAŽBY ŽELEZNEJ RUDY POČAS PÔSOBNIA RIMAMURÁNSKO-ŠALGÓTARIÁNSKEJ ŽELEZIARSKÉJ ÚČASTINNEJ SPOLOČNOSTI V ROKOCH 1928 - 1944 NA HOSPODÁRSKE A SPOLOČENSKÉ POMERY V RUDABÁNYI	
The Impact of Iron Ore Extraction on Economic and Social Conditions in Rudabánya During the Operation of the Rimamuran -Salgotarian Ironworks Stock Company in the Years 1928-1944	
<i>Andrea Papp</i>	102

PREZENTÁCIA BANÍCKEJ HISTÓRIE V MÚZEÁCH A MUZEÁLNYCH INŠTITÚCIÁCH LIPTOVA	
Presenting mining history in the museums and museums of Liptov	
<i>Peter Laučík</i>	110
ZACHOVANÉ TLAČE 16.-20. STOROČIA S BANÍCKOU TEMATIKOU V KNIŽNICI SLOVENSKEHO BANSKÉHO MÚZEA V BANSKEJ ŠTIAVNICI	
The Preserved Prints of the 16-20th Centuries Covering Mining Being Housed in the Library of the Slovak Mining Museum in Banská Štiavnica	
<i>Adriana Matejková</i>	126
BANÍCKA PALIČKOVANÁ ČIPKA V ZBIERKE BYTOVÉHO TEXTILU MÚZEA ĽUDOVEJ UMELECKEJ VÝROBY V STUPAVE	
The Mining Bobbin Lace in the Collection of Home Textiles of the Museum of Folk Art Production in Stupava	
<i>Mária Mizeráková</i>	141
BOGACTWO BÓBRKI	
The Wealth of Bóbrka	
<i>Barbara Olejarz</i>	150
GIS TECHNICKÝCH PAMIATOK SPOJENÝCH S BANSKOU ČINNOSŤOU V OKOLÍ ROŽŇAVY	
The GIS of Technical Monuments Relating to Mining Activities in the Nearby Area of Rožňava	
<i>Soňa Molčíková, Viera Hurčíková</i>	163
DOKUMENTÁCIA BANÍCTVA V ZBIERKOVÝCH FONDACH GEMERSKO-MALOHONTSKÉHO MÚZEA V RIMAVSKEJ SOBOTE	
The Documentation of Mining in the Collections of the Gemer-Malohont Museum In Rimavská Sobota	
<i>Ludmila Pulišová, Martina Oštrom Mareková, Alexander Botoš</i>	173
EURÓPSKE VIRTUÁLNE BANSKÉ DEDIČSTVO	
The European Virtual Mining Heritage	
<i>Mário Molokáč a kol.</i>	188
MIGRÁCIA KYSUČANOV ZA PRÁCOU V BANIACH OSTRAVSKO - KARVINSKÉHO REVÍRU	
The Migration of People From Kysuce Seeking Work in the Mines of the Ostrava - Karviná Region	
<i>Helena Kotvasová</i>	198
PREHLÁD USKUTOČNENÝCH KONFERENCIÍ	207

ÚVODOM

Vážení čitatelia,

do rúk sa vám dostáva publikácia – zborník zahrňujúci príspevky, ktoré zazneli na odbornej konferencii s medzinárodnou účasťou Baníctvo v našich múzeách a jeho prezentácia počas dní 19.-21.9.2017 v Rožňave v rámci XXI. Etnológ a múzeum. Organizátormi podujatia bol Zväz múzeí na Slovensku (ZMS), Etnologická komisia pri ZMS, Banícke múzeum v Rožňave – kultúrne zariadenie Košického samosprávneho kraja a Mesto Rožňava.

Baníctvo je neoddeliteľnou súčasťou histórie a spôsobu života obyvateľov viacerých regiónov Slovenska a vďaka svojim interdisciplinárnym presahom je stále aktuálnou a zaujímavou témou. Doklady o živote baníkov a baníctve možno nájsť vo väčšine slovenských múzeí; sú sústredené buď v samostatnom fonde, alebo veľmi často tvoria cennú časť fondu národopis, prípadne histórie či iných fondov. V posledných rokoch u verejnosti na Slovensku a všeobecne v Európe výrazne ožíva záujem o doklady baníctva a spôsoby jeho prezentácie, preto z pohľadu slovenského múzejníctva a vôbec spoločnosti ako takej je jasným signálom budovať moderné prístupy v problematike s využitím prístupnej formy prezentácie kultúrneho dedičstva baníctva pre širokú verejnosť.

Prostredníctvom vydaného zborníka z konferencie sú odborné výstupy vedecko-výskumnej činnosti sprostredkované okrem skupiny odborníkov aj širokej verejnosti. Verím, že múzejným a ďalším vedeckým pracovníkom umožní získať potrebnú inšpiráciu a informácie, ktorú môžu zužitkovať pri svojej následnej odbornej činnosti.

Pavol Lackanič, riaditeľ Banického múzea v Rožňave

THE MINING ARTISTIC EXPRESSION IN THE COLLECTION OF FOLK ART OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN

The article presents the part of the collections of the Slovak National Museum in Martin which is connected with the mining artistic expression. The collection of themes that are thematically limited to mining art has a distinct and varied representation in the Slovak National Museum in the collection in Martin. The collection items have continuously been being acquired within the collection building process. The aim of the work is to describe the collection in question and to evaluate the forms of its presentation within the activities of the museum.

Keywords: Mining Art; Collections.

BANÍCKY VÝTVARNÝ PREJAV V ZBIERKE ĽUDOVÉHO UMENIA SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

Mgr. Nadja Balošáková

Slovenské národné múzeum v Martine,
nadja.balosakova@snm.sk

V zbierke ľudového umenia Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM-MT) sa nachádza pozoruhodná skupina predmetov viažucich sa k baníckemu výtvarnému prejavu. Zbierkový fond SNM-MT uchováva pozoruhodný materiál z územia celého Slovenska, dokumentujúci materiálnu kultúru rurálneho i urbánneho prostredia. Špecifikom kolekcie predmetov banického výtvarného prejavu je, že dokumentuje implicitne oblasť okolia Ban-

skej Štiavnice a to v období od druhej polovice 19. storočia do prvej polovice 20. storočia. Najmarkantnejšie v rámci baníckej témy sú zastúpené postavy baníkov vo funkcii svietnika (19 kusov), tiež jedna plastika baníka väčších rozmerov pravdepodobne z kaplnky alebo interiéru kostola. Zaujímavé sú tiež viacfigurálne kompozície sakrálnnej témy, ktorých súčasťou sú figúrky baníkov (4 ks). Špecifickou skupinou sú modely baní a banskej či sakrálnnej architektúry umiestnené v sklenenej skrinke (2 ks) a vkladáčky vo fľaši so svetskou (10 ks) i sakrálnou tematikou (2 ks). V rámci rezbárskej tvorby baníkov nemožno opomenúť betlehemy¹, ktorých súčasťou sú figúrky baníkov (5 ks).

Baníci mali k rezbárstvu blízko – v súvislosti s pracovnými činnosťami dôkladne ovládali aj prácu s drevom. Získané zručnosti využívali v rezbárskej tvorbe, ktorá sa pod vplyvom sťaženej sociálnej situácie v dôsledku postupného úpadku baníctva v 19. a prvej polovici 20. storočia stala nevyhnutnosťou.² Výrazný vplyv na rezbársku tvorbu v oblasti malo založenie rezbárskej školy v Štiavnických Baniach (Piargu) s cieľom podchytiť rozvinuté domáce rezbárstvo a podporiť ho ako zdroj vedľajšej zárobkovej činnosti. Významnou mierou k rozvoju výtvarnej tvorby baníkov prispela aj snaha po sebaujadrení a túžba zanechať po sebe niečo hmotné, podmienená nebezpečnosťou práce vykonávanej hlboko pod zemou. Baníctvo ako rizikové povolanie vplývalo vo všeobecnosti na tvorbu sakrálnych plastík³, ktoré mali ochranný význam, dokladané sú kristologické a mariánske námety a zobrazovanie postáv svätcov. V predkladanom príspevku sa však sakrálnnej plastike, vzhľadom na rozsiahlosť danej problematiky⁴, nebudeme bližšie venovať.

V tvorbe baníkov dominujú výrazné pestrofarebné výjavy, ktoré sa dajú interpretovať ako istý protipól charakteru baníckej práce, vy-

¹ Zaradené v zbierke Duchovnej a sociálnej kultúry.

² DENKOVÁ, Zuzana. Doplnkové zamestnania baníkov v čase stagnácie baníctva (s akcentom na rezbársku produkciu). In *Etnológ a múzeum XVIII. ročník: Domáca výroba a doplnkové zamestnania v kultúrno-spoločenských súvislostiach (vo vzťahu k múzejným zbierkam)*. Prievidza: Hornonitrianske múzeum v Prievidzi, 2014, s. 80-81. ISBN 978-80-971880-0-9.

³ V tvorbe je výrazne zastúpená najmä postava Panny Márie, ktorej bola v baníckom prostredí popri Sv. Barbore pripisovaná úloha patrónky baníkov. Pozri: KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. Ľudové skulptúry na Slovensku. In *Slovenský národopis*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1969, roč. 17, č. 2-3, s. 247.

⁴ V zbierke ľudového umenia SNM-MT je obsiahly zbierkový súbor sakrálnnej ľudovej plastiky zo stredoslovenskej banskej oblasti, ktorej pôvodcami môžu byť rezbári z radov baníkov.

konávané v tmavom prostredí. Vplyv banického prostredia je zrejmy v prevažujúcom motíve znázorňovania banickej práce, ktorá do veľkej miery ovplyvnila životný cyklus tvorcov. Východiskom pre tvorbu s pracovnými námetmi bolo dôverne známe prostredie, ktoré baníkovi - rezbárovi umožňovalo jeho adekvátny prepis. Objavujú sa atribúty banického stavu - kladivo, železko, kahanec, svietnik a ostatné pracovné náradie a pomôcky⁵. Významným prvkom v banickom výtvarnom prejave spájajúci sa s pracovným režimom je aj motív klopačky, zvyk klopania, ktorý sprevádzal baníka každým dňom, keďže bol určujúcim signálom pracovného režimu. V rámci sakrálnych výjavov - kalvárií, domácich kaplniek a betlehemov boli s obľubou umiestňované postavy adorujúcich baníkov. Mali tak zvýšiť ich symbolickú ochrannú funkciu, podmienenú rizikovosťou banickej práce.

Špecifikom banického výtvarného prejavu, v rámci súboru predmetov, ktorým sa budeme zaoberať, je zobrazenie postavy baníka, a to v slávnostnej uniforme čestných banických funkcionárov, ktorí sa zúčastňovali cirkevných obradov a slávnostných sprievodov⁶. Uniforma pozostávala z bieleho saka, červených nohavíc so zlatými ozdobnými nášivkami, čiernych čižiem a zástery nosenej vzadu (tzv. ošliadra), na hlave nosili zelenú čiapku v tvare lodičky s banickým znakom⁷. Postavy baníka bývajú takto zobrazené jednak v prenesenom význame adorovania pri obradoch, a to v podobe plastiek baníkov vo funkcii svietnika a tiež v prípade figurálnych kompozícií a domácich oltárikov sakrálnej témy. V slávnostnej uniforme sú znázorňovaní tiež v pracovných výjavoch, aj napriek tomu, že slávnostná uniforma neslúžila ako pracovný odev - ten bol spravidla čiernej farby. Dôvodom bola pravdepodobne efektná farebnosť odevu a taktiež vážnosť akú mali aušusníci v lokálnom spoločenstve⁸. Príznačné pre tvorbu baníkov je tiež použitie nových materiálov, najmä nerastných

⁵ PLICKOVÁ, E. Baníctvo vo výtvarnom prejave. In BOTÍK, J. (zost). *Hont: Tradície ľudovej kultúry*. Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko, 1988, s. 236.

⁶ tzv. aušusníci (v domácom prostredí facigeri) členovia banickej komunity, ktorých základnou úlohou bolo svietenie počas cirkevných obradova funkcia v sprievodoch. Pozri: DENKOVÁ, Zuzana - CHOVANOVÁ, Iveta. */Ne/zabudnutí aušusníci*. Banská Štiavnica: Iniciatíva za živé mesto, Slovenské banské múzeum, 2013, s. 6.

⁷ Uniforma uhorského typu. Pozri: DENKOVÁ, Zuzana - CHOVANOVÁ, Iveta. */Ne/zabudnutí aušusníci*. Banská Štiavnica: Iniciatíva za živé mesto, Slovenské banské múzeum, 2013, s. 6.

⁸ DENKOVÁ, Zuzana - CHOVANOVÁ, Iveta. */Ne/zabudnutí aušusníci*. Banská Štiavnica: Iniciatíva za živé mesto, Slovenské banské múzeum, 2013, s. 57.

surovín, pričom je nutné zdôrazniť ich symbolický význam, keďže si ich baníci prinášali z prostredia baní. Vo všeobecnosti sa najmarkantnejšie v baníckej oblasti okolia Banskej Štiavnice rozšírili modely baní, banskoštiavnickej architektúry a sakrálne výjavy, umiestňované v sklenených skrinkách alebo vo fľašiach – tzv. vkladáčky.

Významný podiel v procese budovania súboru predmetov baníckeho výtvarného prejavu, a zbierky ľudového umenia vo všeobecnosti majú akvizície od starožitníka Emila Reifa z Banskej Štiavnice. V jej okolí zozbieral predmety, z ktorých v rokoch 1931 až 1935 predal do zbierok múzea približne dvesto predmetov. Ďalšie akvizície v predmetnej zbierke zaznamenávame od súkromných osôb, objavujú sa tiež neskoršie nákupy v starožitníctvach⁹.

Plastiky baníkov vo funkcii svietnika boli získané v rámci obsiahlejších akvizícií, niektoré spolu s plastikami Sv. Jána Nepomuckého tak, ako boli pravdepodobne používané v pôvodnom prostredí¹⁰. Väčšina bola nadobudnutá v rámci vyššie spomínaných nákupov od E. Reifa. V predmetnej zbierke sa nachádza 8 párov baníkov a tri solitérne kusy. Postavy kľačiacich baníkov so svietnikom v ruke sú zastúpené tromi párami z 2. polovice 19. storočia (Banská Štiavnica) a jedným párom z 2. polovice 19. storočia (Banská Hodruša, súč. Hodruša-Hámre). Ďalej štyri páry stojacich baníkov s podstavcom na sviečku, z toho jeden z 2. polovice 19. storočia (Banská Štiavnica), jeden okolo roku 1900 (Nová Baňa) a dva páry sú novšie z 1. polovice 20.

*Baník, plastika, Banská Štiavnica,
2. pol. 19. stor.*

⁹ Prírastkové denníky: 3. zv. r. 1900-1911, 4. zv. r. 1912, 5. zv. r. 1921-1931, 6. zv. 1931-1941, 15. zv. r. 1957-1958, 17. zv. r. 1959-1961, 20. zv. r. 1966-1971, 21. zv. r. 1972-1974, 22. zv. r. 1974-1979, 23. zv. r. 1980-1985, dokumentácia SNM v Martine.

¹⁰ Prírastkové denníky 5. zv. 1921-1931, 6. zv. 1931-1941, dokumentácia SNM v Martine.

storočia (Banská Štiavnica). U jedného páru z 1. polovice 20. storočia je zaujímavé, že baníci držia kladivo a nie svietnik, pričom môže ísť o novšiu modifikáciu plastiky používanú mimo pôvodnej funkcie v podobe svietnika. Všetky sú v prevedení s odevom v podobe slávnostnej uniformy, s tmavými vlasmi a fúzmi, s výnimkou jedného kľáčiaceho páru so svetlými vlasmi a fúzmi. Tri plastiky sú solitérne bez páru z 19. storočia (Banská Štiavnica). Baníci bývajú znázornení, ako sme opísali vyššie, v polohe stojacej alebo kľáčiacej so svietnikom v ruke. Plastiky sú spravidla rezané z viacerých častí. V prípade, že sú končatiny postavy voľne spustené pri tele, bývajú oddelené len jednoduchým zárezom, avšak ak mala byť ruka sošky odtiahnutá od tela, bývala dodatočne pripevnená pomocou dreveného kolíka. Plastiky baníkov sú bez výnimky polychrómované so zachovaním spomínanej farebnosti slávnostného odevu – červenej, bielej, zelenej a čiernej. V prípade použitia polychrómie sa farebná vrstva nanášala na podklad, ktorý mohol pozostávať z kriedového základu. Tento úkon rezbári často vynechávali, čo mohlo zapríčiniť menšiu trvácnosť farebnej vrstvy. Záverečnou fázou povrchovej úpravy bolo lakovanie. Vo väčšine prípadov polychrómie suplovala niektoré nedostatky rezby a bola využitá na zvýraznenie detailov, ktoré nebolo možné dosiahnuť rezbou. Autori sošiek sú neznámi, pričom rozdielny charakter rezby jednotlivých plastiek odkazuje na viacerých výrobcov¹¹.

V ľudovom prostredí boli plastiky vo všeobecnosti umiestňované v kultovom kúte izby, alebo v nikách na priečeliach domov. Špecifikom baníckych oblastí bolo ich umiestnenie v priestoroch baní a banských budov. Plastiky baníkov s funkciou svietnika najčastejšie tvorili súčasť domácich oltárikov, boli zhotovované v pároch, pričom boli rezané zrkadlovo. Sošky boli spravidla postavené po bokoch k svätcovi (najčastejšie k Sv. Jánovi Nepomuckému), pričom znázorňovali reálnu funkciu osvetľujúcich baníkov počas svätých omší. Zdrojom inšpirácie pre tvorbu ľudových plastiek baníkov, boli remeselné zhotovené sochy v interiéroch kostolov¹². V zbierke sa nachádza jedna plastika väčších rozmerov, ktorá

¹¹ Podobne ako v zbierke SBM podľa kolekcie plastiek je možné usudzovať, že v Banskej Štiavnici a okolí (Štiavnické Bane, Štefultov, Hodruša-Hámre a Nová Baňa) tvorilo na prelome 19. a 20. stor. okolo 20 rezbárov. Pozri: DENKOVÁ, Zuzana. Doplnkové zamestnania baníkov v čase stagnácie baníctva (s akcentom na rezbársku produkciu). In *Etnológ a múzeum XVIII. ročník: Domáca výroba a doplnkové zamestnania v kultúrno-spoločenských súvislostiach (vo vzťahu k múzejným zbierkam)*. Prievidza: Hornonitrianske múzeum v Prievidzi, 2014, s. 84. ISBN 978-80-971880-0-9.

¹² DENKOVÁ, Zuzana – CHOVANOVÁ, Iveta. */Ne/zabudnutí aušusníci*. Banská Štiavnica: Iniciatíva za živé mesto, Slovenské banské múzeum, 2013, s. 48.

pravdepodobne pochádza z interiéru kostola alebo kaplnky. Znázorňuje stojaceho baníka, torzovitý stav však znemožňuje identifikovať polohu rúk, pravdepodobne však držal svietnik. Z polychrómie sú zachované len zvyšky vo farebných náznakoch, ktoré odkazujú na farebnosť slávnostného odevu baníka ako bol opísaný vyššie.

Pozoruhodné v rámci zbierkového súboru sú plastické figurálne kompozície – vkladáčky vo fľaši¹³. Spoločným prvkom dvoch námetových skupín týchto predmetov, sakrálnej a svetskej, je technika výroby a umiestnenie kompozícií v sklenenej fľaši. K sakrálnym motívom radieme modely architektúry, znázorňujúce kalváriu a iné náboženské výjavy. Svetské námety, početnejšie zastúpené, predstavujú témy baníckej práce. Pre vkladáčky vo fľašiach je príznačné využívanie nových materiálov spojených s prácou v bani, najmä rôznych nerastov doplnených o mach či inú zeleň v kontraste. Základným prvkom výjavov sú drevené polychrómované plastiky znázorňujúce postavy baníkov, motív ukrižovania, kalváriu, postavy svätcov, banské budovy a architektúru. Kompozície sú umiestnené v štvorbokých fľašiach s obdĺžnikovou základňou, novšie sú lekárenské fľaše s okrúhlym dnom používané od druhej polovice 19. storočia¹⁴. Vkladáčky vo fľašiach plnili výlučne dekoratívnu funkciu.

V predmetnom súbore sú zastúpené vkladáčky profánnej i sakrálnej tematiky, vkladáčky so sakrálnymi námetmi v menšej miere. Tematicky ide o model kalvárie vo fľaši, ktorá je autorsky značená (Gindl Ferencz, zhotovil v októbri 1900) a o motív Narodenia zo začiatku 20. storočia (Tisovec). Markantnejšie zastúpené sú profánne námety odkazujúce na banícku prácu, teda modely baní vo fľaši. V ich prípade sledujeme nemennú schému stvárňovania – ide o systém podlaží, teda štôlni a šacht s rebríkmi, ktoré spájajú jednotlivé podlažia. V modeloch sú na jednotlivých podlažiach znázornené pracovné úkony pod zemou a prvé nadzemné podlažie je variabilné s bankskými budovami, klopačkou s postavou baníka, prípadne krížom, či motívom preberania práce bankskými úradníkmi.

¹³ Jav rozšírený od 16. storočia v západnej Európe ako dekoratívny prvok, na našom území od 18. storočia a to predovšetkým v baníckych oblastiach. Pozri: BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*. Bratislava: Veda, 1995, s. 306-307.

¹⁴ LICHNEROVÁ, Rút. Vkladáčky vo fľaši v zbierkach Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. In *Zborník Slovenského banského múzea*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum, 1989, roč. XIV, s. 132.

Vkladačky vo fľaši so svetskou tematikou v zbierkovom súbore boli zhotovené v Banskej Štiavnici. V zbierke sú známi dvaja autori – Jozef Červeň a Terézia Šimonová. Jozef Červeň (1861-1932), pochádzajúci z Banskej Štiavnice, bol rezbárom, baníkom a patrí k najznámejším výrobcom modelov baní. Popredné miesto v jeho tvorbe majú práve vkladačky vo fľaši (v zbierke zastúpené dvomi kusmi), ktoré tvoril v období od tretej štvrtiny 19. storočia do roku 1932, kedy zomrel. Od roku 1910 sa venoval aj výrobe modelov baní, a tiež pohyblivým kompozíciám s baníckou tematikou. Pokračovateľkou, autorsky zastúpenou v predmetnej zbierke, je jeho dcéra Terézia Šimonová, ktorej práce (v zbierke zastúpené 4 kusmi) pochádzajú z 80. rokov 20. storočia. Ostatné vkladačky boli zhotovené neznámymi autormi. Získané do zbierok boli buď priamo prostredníctvom autorov, od súkromných zberateľov a jedna od spomínaného starožitníka Emila Reifa. Najstaršiu z vkladačiek (2. polovica 19. storočia) daroval do zbierok zakladateľ Muzeálnej slovenskej spoločnosti Andrej Kmeť. Ostatné boli zhotovené v 20. storočí – z jeho začiatku a prvej polovice pochádza päť kusov a z 80. rokov 20. storočia 4 kusy fliaš s vkladáním.

Bližšie sa budeme venovať spomínanej najstaršej vkladačke z 2. polovice 19. storočia. Ide o štvorbokú sklenenú fľašu s obdĺžnikovou základňou. Systémom vkladania sú vytvorené tri horizontálne podlažia. Konštrukcia je drevená posypaná rozdrvenými minerálmi. V spodnej sú časti znázornené výjavy baníckej práce vykonávané v podzemí, na ďalšom podlaží, ktoré je spojené s rebríkom sú znázornené povrchové banícke práce vrátane vyvážania rudy. V hornej časti sú zobrazení banskí úradníci pri práci a baníci pri modlitbe za úspešne skončenú prácu pred krížom. Model je doplnený rôznymi nerastmi a zeleňou. Figúrky baníkov sú znázornené pri práci v slávnostnej uniforme ako bolo opísané vyššie. Fľaša je uzavretá zátkou, ktorú nie je možné vytiahnuť. Podobne sú riešené aj ostatné fľaše s témou baníckej práce, teda systém podlaží znázorňujúci jednotlivé fázy práci v bani, pričom vrchné podlažie je variabilné.

V technologickom postupe výroby vkladačiek do fliaš bolo prvorade vyrezať figúrky baníkov. Najprv boli rezané bez rúk, ruky museli byť v rôznych polohách v súvislosti so stvárňovaním pracovných činností, teda boli prilepované dodatočne. Boli znázorňované figúrky baníkov s rôznymi pracovnými nástrojmi a pomôckami, ale aj banských dozorcov pri práci a úradníkov, najčastejšie s papiermi v rukách, pri preberaní baníckej práce. Plasticky boli rezané aj budovy a pracovné náradie, pri-

*Jozef Červeň: Práca v bani,
vkladačka vo fľaši,
Banská Štiavnica, zač. 20. stor.*

vkladačka autorsky signovaná, bol dovnútra alebo okolo zátky vložený papierik s menom autora a datovaním. V zbierke sú takto autorsky značené vkladačky Terézie Šimonovej. Známe je tiež značenie na drevenej zátke, ktoré používal Jozef Červeň, v zbierke sa však nevyskytuje.

Okrem modelov baní vo fľaši tvorili baníci aj kompozície umiestnené v presklených skrinkách. V zbierke sa nachádza jeden takýto Model bane (Banská Štiavnica, 80. roky 19. storočia) znázorňujúci systém baníckej práce, členený vo viacerých horizontoch. Technologický postup zhotovenia a znázorňované námety sú identické s modelmi v sklenených fľašiach.

čom banská technika bola znázorňovaná v štylizovanej forme vznikom a používaním z rôznych období¹⁵, a tiež nástroje baníkov, rebríky a i. Všetky drevené komponenty boli polychrómované pestrými farbami, spravidla s využitím bielej, zelenej a červenej, tiež čiernej, prípadne žltej a modrej farby. Z dreva bol zhotovený aj samotný systém podlaží, teda drevená konštrukcia s opornými stĺpikmi, ktorá bývala posypaná prachom z rozdrvených nerastov. Čo sa týka postupu vkladania do sklenenej, spravidla štvorbokej fľaše, ako prvá bola poskladaná drevená konštrukcia. Následne sa postupne tvorili jednotlivé poschodia s vopred pripravených vyrezaných prvkov a boli dopĺňané prírodnými i nerastnými materiálmi. Keď bol model vo vnútri fľaše hotový, fľaša sa uzavrela špeciálnou drevenou zátkou, ktorú nebolo možné vytriahnuť. Ako pracovné pomôcky výrobcov slúžili rôzne nožičky na vyrezávanie, pinzety a dlhé tenké klieštiky¹⁶. V prípade, že bola

¹⁵ Plicková, Ester. Motív baníckej práce vo výtvarnom prejave baníkov. In *Slovenský národopis*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1973, roč. 21, č. 1, s. 10.

¹⁶ Klementis, Eugen. Štiavnický rezbár Jozef Červeň. In *Zborník Slovenského banského múzea*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum, 1961, s. 94-96.

V krátkosti sa ešte zmienime o figúrkach baníkov, ktoré sú súčasťou betlehemov. V betleheme (Vyhne, 1. polovica 19. storočia) sa nachádzajú štyri plastiky baníkov v slávnostnej uniforme so svietnikmi v rukách. Špecifická je figúrka baníka z betlehemu (okolie Banskej Štiavnice, pravdepodobne 19. stor.) v štylizovanej uniforme, ktorý v pravej ruke drží trúbu.

Pozoruhodné sú sakrálné viacfigurálne kompozície, v ktorých sa vyskytujú postavy baníkov v slávnostnej uniforme. Ich výskyt v zbierke dokladá potrebu umiestnenia baníkov do plastik kalvárií a rôznych domácich oltárikov, v súvislosti s vierou v ich symbolickú ochrannú funkciu, plynúcu z rizikovosti baníckeho povolania. Súčasťou zbierky je kaplnka (Banská Hodruša, v súč. Hodruša-Hámre, 2. polovica 19. stor.) s Madonou s dieťaťom, po stranách s dvoma anjelmi a dvoma postavami stojacich baníkov so svietnikmi v rukách. Ďalej Kalvária (Banská Štiavnica, koniec 19./začiatok 20. storočia) znázorňujúca vchod do šachty na vrchole s ukrižovaným Kristom. Po stranách sú umiestnení dvaja stojaci a dvaja klačiaci baníci, so svietnikmi v rukách. Plastická kompozícia bola zhotovená pravdepodobne začiatkom 20. storočia, avšak figúrky baníkov sú staršie, pravdepodobne z konca 19. storočia. Spomínáme tiež Kalváriu (Kremnické Bane, koniec 19./začiatok 20. storočia) pôvodne umiestnenú v kultovom kúte izby u rodičov majiteľa. V súčasnosti je zachované len torzo, kríž bez plastiky Krista. Po stranách kríža boli dve plastiky baníkov, zachovaná je len jedna soška baníka v slávnostnej uniforme so svietnikom v ruke. Pozoruhodná je Kalvária (Banská Štiavnica, koniec 19. stor.) v strede s ukrižovaným Kristom a ďalšími dvoma ukrižovanými. Pod krížom klačí Mária Magdaléna a po stranách sú postavy dvoch vojakov. Na podstavci nepravidelného tvaru so vstupom do šachty sú dve figúrky baníkov.

V rámci sakrálnych námetov sú okrem figurálnych kompozícií obľúbené aj modely krížovej ces-

Kalvária s baníkmi, plastika, Banská Štiavnica, koniec 19. stor.

Baňa, model, Banská Štiavnica, 80. r. 19. stor.

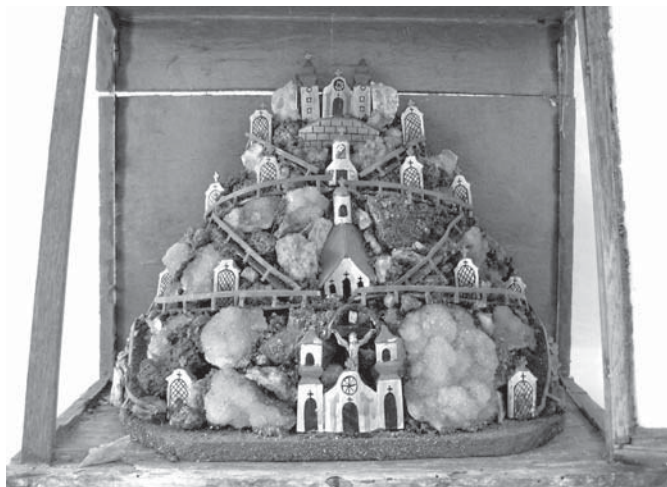
ty, v zbierkovom súbore zastúpené jedným kusom (Banská Štiavnica, začiatok 20. stor.). Ide o model znázorňujúci banskoštiavnickú kalváriu s 12 zastaveniami. Sakrálne stavby sú rozmiestnené po hore, sú zhotovené z dreva, polychrómované, medzi jednotlivými objektmi sú umiestnené cesty so zábradlím. Plastiky architektonických objektov sú z dreva, polychrómované vo farbách červenej, bielej a čiernej. Model je doplnený prvkami z nerastných surovín a machu.

Zbierkový súbor tematicky ohraničený na banícky výtvarný prejav má v zbierke SNM-MT výrazné a rôznorodé zastúpenie. Zbierkové predmety boli sporadicky nadobúdané v priebehu budovania fondu, pričom súbor predmetov nateraz uzatvára vkladacia vo fľaši zhotovená Teréziou Šimonovou z Banskej Štiavnice v roku 1979¹⁷. Snahou múzea je rôznymi spôsobmi sprístupňovať predmetnú časť zbierky. V rámci publikačnej činnosti boli plastiky baníkov a viacfigurálne kompozície zaradené do katalógu *Ľudové drevené sošky* v rámci edície Fontes¹⁸. Prostredníctvom skúmania zbierky v rámci vedeckých štúdií boli predmety baníckej výtvarnej kultúry zhodnotené v príspevku *Motív*

¹⁷ V nasledujúcom období v roku 1999 bola nadobudnutá vkladacia vo fľaši zhotovená Pavlom Konečným v 90. rokoch 20. storočia, ktorý pri tvorbe vychádzal z techniky výroby vkladáčiek vo fľaši, avšak tým sa už v príspevku nezaobráme.

¹⁸ OKÁLOVÁ, E. *Ľudové drevené sošky*. Ed. FONTES. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 72-74.

Kalvária, model, zač. 20. storočia

*baníckej práce vo výtvarnom prejave baníkov*¹⁹. Predmety zo spomínaného zbierkového súboru boli v minulosti súčasťou viacerých odborných vedeckých článkov, štúdií či publikácií, samostatne však dosiaľ táto tematická skupina zo zbierky SNM-MT nebola publikovaná. V budúcnosti je možné uvažovať o publikovaní zbierkových súborov baníckeho výtvarného prejavu formou katalógu, samozrejme so zahrnutím zbierok viacerých múzeí.

V rámci výstavnej činnosti boli doklady baníckej výtvarnej kultúry sprístupňované v rámci krátkodobých výstav širších tematických celkov prezentujúcich vo všeobecnosti ľudové umenie. Čo sa týka expozičnej činnosti boli súčasťou národopisnej časti prvej stálej expozície v druhej budove SNM-MT (sprístupnených v roku 1938)²⁰ banícke pamiatky zaradené v expozičnom celku prezentujúcom zamestnanie ľudu – osobitne baníctvo, pričom boli spoločne prezentované všetky banícke pamiatky. Exponáty boli inštalované prevažne vo vitrínach,

¹⁹ PLICKOVÁ, Ester. Motív baníckej práce vo výtvarnom prejave baníkov. In *Slovenský národopis*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1973, roč. 21, č. 1, s. 3-17.

²⁰ Stále expozície boli postupne sprístupnené v rokoch 1933-1938, pričom najrozsiahlejším fondom s dominantným zastúpením v expozíciách bol národopisný odbor. Expozície z koncepčného, formálneho i muzeologického hľadiska zaradili SNM v Martine medzi najlepšie a rozsahom výstavnej plochy medzi najväčšie expozície v tom čase. Pozri: STRELEC, Karol. Z histórie expozícií Slovenského národného múzea v Martine. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 32. Roč. LXXXV, Martin: SNM, 2010, s. 76.

pričom prevládala všeobecne praktizovaná tendencia vystaviť takmer všetky predmety zo zbierok múzea, teda aj v prípade baníckych pamiatok a exponáty tak pôsobili miestami prehustene²¹.

K zmene v rámci prezentácie baníctva došlo v súvislosti s reinštaláciou prvého expozičného komplexu v druhej budove SNM, ktorá sa aj napriek jej výnimočnosti a jedinečnosti stala aktuálnou už v prvých rokoch po druhej svetovej vojne²². V tematickej časti expozície, venovanej úžitkovým remeslám, bolo prezentované baníctvo a osobitne banícke pamiatky a umenie, pričom na rozdiel od predošlých expozícií mu bol venovaný značne menší priestor, inštalácia bola striedmejšia a bolo vystavených len niekoľko solitérov.

Súčasná expozícia sprístupnená v rokoch 1974-1975 má z obsahového hľadiska vyjadrovať vzťah človeka k pôde, materiálú a odevu s primeraným hudobno-folklorným a lektorským textom²³. Baníctvo je zastúpené solitérnymi exponátmi v tematickom celku Človek a materiál a pozornosť je tiež venovaná baníckemu odevu. V rámci expozičného celku však nie je implicitne orientovaná časť venovaná výtvarnému prejavu ľudu²⁴, pričom je však tento aspekt prezentovaný v súvislosti

²¹ STRELEC, Karol. Z histórie expozícií Slovenského národného múzea v Martine. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 32. Roč. LXXXV, Martin: SNM, 2010, s. 76.

²² Vyvolala ju predovšetkým požiadavka prispôsobiť obsahovú koncepciu expozície novým politicko-spoločenským potrebám povojnového obdobia. Boli usku-točnené viaceré čiastočné pre inštalácie, ktoré mali v dôsledku nedostatočného odborného personálneho vybavenia, koncepcnej nejasnosti reinštaláčného zá-meru a tiež pretrvávajúceho nedostatku niektorých inštaláčnych prvkov, zasta-raný, opakovanými zásahmi hybridný a metodicky nezjednotený charakter. Pozri: MRUŠKOVIČ, Štefan. Generálna prestavba stálych expozícií SNM v Martine (zrod a vývoj jej realizácie). In *Etnologické rozpravy*, Bratislava: Ústav Etnológie Sloven-skej akadémie vied, 2003, č. 1, s. 23-31.

²³ V rokoch 1968-1970 sa nová reinštalácia expozícií popri výstavbe múzea ľudovej architektúry a bývania (t.j. MSD) stala kľúčovou úlohou v pripravovanom progra-me SNM-ĽU na obdobie prvej polovice 70. rokov 20. storočia. V polovici roka 1975 sa náročná úloha generálnej reinštalácie stala skutočnosťou. MRUŠKOVIČ, Štefan. Generálna prestavba stálych expozícií SNM v Martine (zrod a vývoj jej realizácie). In *Etnologické rozpravy*, Bratislava: Ústav Etnológie Slovenskej akadémie vied, 2003, č. 1, s. 23-31.

²⁴ Osobitná prezentácia zbierok dokladujúcich ľudové výtvarné umenie bola realizo-vaná v roku 1968 ako samostatná časť etnografických expozícií vo forme stálej výsta-vy s názvom Galéria ľudového výtvarného umenia. Galéria bola tematicky členená na ľudovú maľbu, plastiku a grafiku z obdobia od konca 18. storočia do prvých desať-ročí 20. storočia. Predmetné pamiatky baníckeho výtvarného prejavu však neboli jej

s pôvodnou funkciou zbierkových predmetov v rámci širšie koncipovaných celkov. Expozície múzea boli v tom čase svojou obsahovou a expozično-technickou náplňou najmodernejšou a najrozsiahlejšou múzejnou expozíciou na Slovensku, ktorá stále spíňa svoj zámer aj v zmenených spoločensko-ekonomických podmienkach²⁵. Stále aktuálnejšou sa však stáva otázka opätovnej reinstalácie. Na čo nadviazalo zaradenie príprav novej expozície SNM-MT v počiatkoch 21. storočia do vedeckovýskumnej činnosti. Prípravné práce v súčasnosti pokračujú v rámci plnenia spoločného vedeckého projektu SNM v Martine a Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied s názvom Slovensko a jeho identita²⁶. Osobitný priestor výtvarnej kultúre baníkov by mal byť venovaný v rámci tematického celku Umenie, ktorý bude tvoriť časť triptychu Tradície, prezentujúc umelecký prejav spätý s každodenným životom ľudu²⁷. V rámci tejto časti budú prezentované všetky formy banického výtvarného prejavu zastúpené v zbierke SNM-MT.

Špecifický fenomén výtvarnej kultúry baníckych oblastí má značné zastúpenie v zbierke SNM-MT, jeho doklady sú svedectvom baníckej kultúry, ktorá tvorí neoddeliteľnú súčasť spôsobu života vo vybraných regiónoch Slovenska. V príspevku sme predstavili časť zbierky ľudového umenia SNM-MT, viažucej sa k baníckemu výtvarnému prejavu a opísali sme formy jeho prezentácie v činnosti múzea. Aj v budúcnosti je nutná dôsledná prezentácia vybraných javov ľudovej kultúry, medzi ktorými má baníctvo výnimočné postavenie.

súčasťou. Pozri: KRIŠTEK, Igor – TURZO, Jozef. Galéria ľudového výtvarného umenia (katalóg), Martin: Slovenské národné múzeum, 1971, s. 13.

²⁵ MRUŠKOVIČ, Štefan. Generálna prestavba stálych expozícií SNM v Martine (zrod a vývoj jej realizácie). In *Etnologické rozpravy*, Bratislava: Ústav Etnológie Slovenskej akadémie vied, 2003, č. 1, s. 23-31.

²⁶ Bližšie o pripravovaných úvodných scenároch. Pozri: PASTIERIKOVÁ, Marta. Tematické zameranie novej expozície SNM – Etnografického múzea. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 51*. Roč. CIV, Martin: SNM, 2010, s. 9-30. ISBN 978-80-8060-256-7.

²⁷ PASTIERIKOVÁ, Marta. Tematické zameranie novej expozície SNM – Etnografického múzea. In *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 51*. Roč. CIV, Martin: SNM, 2010, s. 23. ISBN 978-80-8060-256-7.

THE CULT MONUMENTS OF MINERS IN SELECTED LOCALITIES OF THE SLOVAK IRON ORE MOUNTAINS

The article deals with cult monuments of miners in 11 locations of the iron-ore region of The Slovak Iron Ore Mountains (districts of Košice and environs and Gelnica). The task was to monitor and characterize individual cult places (chapels, churches, crosses and tombstones) and record them in words and by means of images (texts, descriptions, photographs). The sites with the highest occurrence of mining cult places include the following: Zlatá Idka (9 objects), Smolník (9 objects), Gelnica (6 objects), Jasov (3), Kojšov (3), Hnilčík (3), Medzev (3), Vyšný Medzev (2), Lucia – Baňa (3), Štós (2), Švedlár (2).

Keywords: Cult Monuments; Mining; The Slovak Iron Ore Mountains.

KULTOVÉ PAMIATKY BANÍKOV VO VYBRANÝCH LOKALITÁCH SLOVENSKEHO RUDOHORIA

PhDr. Klaudia Buganová

Východoslovenské múzeum Košice, buganova@gmail.com

Slovensko je krajina, ktorá oplýva veľkým nerastným bohatstvom. Na pomerne malom území sa najmä v minulosti nachádzali veľké ložiská rúd, medi, železa, ale aj drahých kovov, zlata a striebra. Z pôvodných baníckych osád sa postupne vyvinuli ľudnaté sídliská, z ktorých sa sformovali aj slobodné kráľovské banské mestá.

Obsahom príspevku sú kultové miesta baníkov z vybraných lokalít železorudnej oblasti Slovenského rudohoria.

Kvalitná informačná báza o malých sakrálnych pamiatkach (kaplnky, božie muky, kríže, cintoríny), ktorú som získala terénnym výskumom v rokoch 1995-2012 poskytla základ pre ďalšiu výskumnú činnosť.

Bádatelský záujem bolo možné rozšíriť na objekty, eventuálne miesta spojené so špecifickým baníckym kultom. Nevenovala sa im doteraz dostatočná pozornosť zo strany odborníkov – historikov ani etnológov. Úlohou bolo zmapovať a charakterizovať jednotlivé kultové miesta (resp. miesta, ktoré boli v minulosti miestom kultu) a zachytiť ich slovom i obrazom (texty, popisky, fotografie).

Celkove som navštívila 11 lokalít v okresoch Košice okolie a Gelnica a preskúmala som celkom 45 objektov.

Pri zachytení každého objektu boli dôležité najmä údaje týkajúce sa jeho polohy a umiestnenia, opis (materiál, technika, výzdoba, nápisy, apod.) a doplnujúce informácie, získané štúdiom archívnych materiálov a od miestnych informátorov.

Medzi lokality s najvyšším výskytom baníckych kultových miest patria : Zlatá Idka (9 objektov), Smolník (9 objektov), Gelnica (6 objektov), Jasov (3), Kojšov (3), Hnilčík (3), Medzev (3), Vyšný Medzev (2), Lucia – Baňa (3), Štós (2), Švedlár (2).

GELNICA

Intenzívne osídľovanie údolia rieky Hnilec kde leží významné banícke mesto je potvrdené už od roku 1225.¹

Prvú písomnú zmienku o Gelnici poznáme z roku 1249. Vznikla ako osada bavorských prisťahovalcov, ktorí osídlili vyľudnené územie po tatárskych vpádoch. Prišli sem na pozvanie kráľa Belu IV. V Rudohorí ťažili najmä zlato, striebro a meď. V roku 1264 Gelnica získala mestské práva, baníkom žijúcim v údolí rieky Hnilec bez nutnosti šľachtického pôvodu a spolupatričnosti k cirkevnej inštitúcii získali územie na otváranie banských diel, voľné užívanie vôd a lesov, hrdelné právo, trhové právo, prednostné právo ťažby dreva.

Má jeden z najkrajších mestských erbov s baníckym obsahom.²

Začiatkom 19. storočia tu bolo 6 železných hámrov, železiareň Mária Huta, i závod Matilda Huta na výrobu železného drôtu. V roku 1876 tu bolo prevádzka 25 baní. V kováčskom cechu bolo v roku 1847 257 majstrov. Najvýnosnejšou živnosťou sa stalo klinčiarstvo a retiazarstvo.³

¹ Gelnica, história súčasnosť, 2012, str. 20

² tamže, s. 29-31

³ tamže, s. 48

Kaplnka svätého Kríža

Na okraji lesa medzi ihličnatými stromami 1,5 km západne od kostola v Thurzovských kúpeľoch je od roku 1829 postavená väčšia kaplnka. Miesto označujú miestni obyvatelia názvom *Pri spalenej vile*.

Je to jednododová stavba s veľkou polygonálnou apsidou. Obvodové steny sú vymurované z tehál, podmurovka z lomového kameňa, omietnutá niekoľkými vrstvami náterov. Fasády sú hladké, zdobené pod strechou oblúčkovým vlysom. V čelnej strane je oblúčkovo zaklenutý vchod s dvojkrídlovými drevenými dverami. Bočné steny sú členené štyrmi okienkami s kovovými mrežami, obdobne i steny apsidy. Strecha dvojspádová, nad apsidou poloblúková. Základ tvorí drevená konštrukcia, zakrytá hnedým plechom. Z nej vystupuje štvorhranná vežička. Na jej stenách sú štyri obdĺžnikové otvory zakryté špaletami. Vo vrchole je vsadený liatinový kríž. Vnútorne zariadenie je vykradnuté. Zachovala sa iba vysoká oltárna menza.

Kaplnku postavili pravdepodobne baníci, ktorí týmto spôsobom chceli vyjadriť svoju vďačnosť za ochranu života pod zemou. Zmieňuje sa o nej zatiaľ jediný archívny prameň, kniha *Liber Rationem 1830*, uložená na miestnom farskom úrade. Obsahuje zápisy ohľadom zahájenia stavby, zbierok a finančných úhrad. Cituje ju ako *capella S. Crucis in Valle*. Pri kaplnke sa konali odpustové slávnosti na sviatok Povýšenia svätého Kríža, 14. septembra. Zanikli asi v 60. rokoch 20. storočia.

Božia muka Ukrižovania Krista

Na nenápadnej, drobnej sakrálnej pamiatke v Thurzovských kúpeľoch sa zachoval motív, vychádzajúci s pôvodnej funkcie božej muky - kamenného stĺpa, na ktorom sú sprítomnené utrpenia a muky Spasiteľove. Ešte donedávna sa v jej výklenku nachádzala drevená polychrómaná plastika Krista na kríži, vzácna drevorezba pravdepodobne miestneho insitného rezbára.

Malá pilieriková stavba, na pozdĺžne pretiahnutom obdĺžnikovom pôdoryse so zadným zaoblením, stojí nad cestou, na polohe označovanej v miestnej terminológii, *Pri pervim jarku*.

Božia muka, ľudovo nazývaná aj *poklona*, nemá výraznú architektonickú kvalitu, navyše pozbavená pôvodnej plastiky stratila aj svoju výpovednú hodnotu.

V povedomí domácich sa spája s miestom, kde sa vchádzalo do štôlne. Zaiste sa pri nej v minulosti modlili baníci za šťastný návrat

z hlbín zeme. Poslednú opravu uskutočnil Milan Vavrek s manželkou Gizelou v roku 2002.

Križ

Najvzdialenejší, najvyšší a tiež legendárnym prívlastkom označovaný liatinový križ s plechovým telom Ukrižovaného, stojí v horskom sedle, v hustom lesnom poraste, 4,2 km severozápadne od kostola, v priehybe medzi Ostrým vrchom a Krompašským vrchom, tiahne sa tu Gelnická žila, prv aj Mária Terézia. Doklad kresťanskej minulosti našej zeme, ležiaci ďaleko od ľudskej civilizácie vyvoláva otázku, prečo stojí práve na týchto miestach?

Na turistickej mape Volovských vrchov, v Hnileckom pohorí je naznačený križ s názvom *Tatarkov križ*. Nestáva sa často, aby bol pri pikto-grame † uvedený názov objektu.

Je zachovalý a iba nedávno opravený udržiavateľmi, ktorí to naznačili na malej nerezovej tabuľke s textom: „*Oprava prevedená r. 1994 KNS Gelnica*“. Ďalšie informácie sú už veľmi kusé, iba letopočet 1820, vyrytý v hornej časti podstavca a žiadne iné texty, či vročenia. Datovanie prezrádza, že je to starobylý monument, stojaci pri starej obchodnej ceste. V minulosti sa používala ako spojnica medzi Gelnicou a Slovinkami. Obidve tieto mestečky boli známe intenzívnym dolovaním železnej rudy. Viac hút bolo činných v Slovinkách, takže bolo potrebné doviezť sem dostatok surovín. Touto činnosťou sa zaoberali profesionálni pozvozníci, ktorí vozievali na svojich štvorkolesových vozoch tento náklad. Denne boli v náročnom horskom teréne vystavení nebezpečenstvu ľudia aj zvieratá. Pri križi, na križovatke lesných ciest sa zastavili, aby prosili o Božiu ochranu a pomoc. Zaiste aj preto, aby si oddýchli, posilnili sa jedlom, či nápojom a pokračovali v namáhavej ceste ďalej. Ďalšie informácie o horskom križi poskytujú už iba kusé historické pramene, ktoré udávajú, že bol postavený na podnet bohatého majiteľa a správcu miestnych lesov Jána Tatarku 26. apríla 1819.

Dnes už utíchli zvuky kolies i ťažký dych ťažných zvierat, avšak ľudia neprestali chodiť do hory. A niektorí našli smrť práve na týchto miestach a sú tu aj pochovaní.

Hrob baníka

Keď zostupujeme po žltej značke od Tatarkovho križa do Gelnice, asi po polhodine zbadáme na strome šípku s vyznačením odbočky a na nej nápis: *Hrob neznámeho baníka*. Pod korunami vysokých starých

stromov našiel svoj trvalý odpočinok človek, ktorý v týchto lesoch zahynul. Medzi ľuďmi sa traduje, že bol nájdený v slávnostnej baníckej uniforme, v ktorej ho aj pochovali. Na hrobe je tabuľka s dvojazyčným nápisom: *Hrob baníka, Bergmannsgrab 1937.*

Podrobná zmienka o ňom je v knihe *Gelnica, história súčasnosť, 2012, na s. 57.*⁴

Vysoko v horách na Wangorte prišiel za čias Márie Terézie v dobách nového rozkvetu baníctva o život zasypaním baník. Jeho jednoduchý hrob bez mena nezostal 150 rokov bez spomienky. Aby táto spoľahlivo pretrvala, rozhodol sa mladý muž Ernest Sauer v roku 1937 z iniciatívy Karpatského spolku postaviť na mieste murovanú kamennú mohylu s obeliskom znázorňujúcim zdobneninu modliaceho sa baníka na námestí pred radnicou od Gabriela Dolinského. Obaja mladí ľudia sa tak zaslúžili o významný pamätný i turistický medzník nesúci nápis: *Váž si tento pamätník vlasti, ktorý nám pripomína pradávne nebezpečné povolanie našich predkov. Budúci pokoj nech ho tu uspokojí.*

Ernest Sauer obnovil starý, už takmer zaniknutý hrob baníka na horskom hrebeni Wangortu ešte z 80. rokov 18. storočia. Miesto hrobu bolo vyznačené už len krížom vyrytým do kôry starej jedle. Pekný vynovený hrob zo žulových kvádrov a kovaným oplotením bol slávnostne vysvätený 29.8.1937.

HNILČÍK

V oblasti Spišsko - gemerského Rudohoria sa nachádza obec Hnilčik, kde sa železné rudy ťažili už v 15. storočí, kým meď a striebro od 18. storočia. Ťažba rúd sa zvýšila po výstavbe úzkorozchodnej železnice Ráztoky - Markušovce v 70. rokoch 19. storočia. Prvá pražiareň tu stála už v roku 1870. Banská a hutná spoločnosť postavila moderný ťažobný závod, ktorý fungoval do roku 1937.⁵

Kríž

V miestnej časti - osada Malý Hnilčik stojí na verejnom cintoríne pri kostole svätého Kríža sakrálna pamiatka kultového charakteru s baníckym podtextom, ktorú zhotovil miestny baník.

⁴ tamže., s. 57

⁵ GRECULA, P.: et al. Ložiská nerastných surovín Slovenského rudohoria, zv.1, Bratislava 1995, str. 162

Jedná sa o hlavný cintorínsky kríž s plechovou strieškou, vyrezaný z dreva s pravidelne osekanými ramenami. Základným prvkom je vysoké zvislé rameno - brvno, nesúce všetky významné identifikačné prvky. V najhornejšej časti je kovová tabuľka s nápisom *INRI*, pod ňou liatinový korpus Krista, v polovici brvna je vykroj v tvare srdca s nápisom *Ježiš moja radosc* a v spodnej časti nad zosilnenou pätkou je vyrytý nápis *Roku 1920 Ondrej Novota*.

Podľa ústneho podania informátora, kronikára a historika Ondreja Fabiána ho postavil miestny občan, baník Ondrej Novota.

Vyryté nápisy do dreva sú vzácnym dokladom trochu ťarbavého rukopisu rezbára, ale aj vzácnym dokladom použitia textu v miestnom nárečí.

Súčasťou obce Hnilčik je osada Bindt, ktorú monografista Marián Jančura charakterizuje ako keby bola svetom sama pre seba. Jej jestvovanie súviselo s baníctvom, husté lesy ju obklopujú z oboch strán. Ťažili sa tu medené rudy s obsahom striebra. Ozajstný rozkvet nastal v polovici 19. storočia, keď tu vznikla technicky vybavená fabrika.⁶ Dve sakrálne pamiatky v tejto časti Hnilčika poukazujú na banícky pôvod a súvisia s existenciou Banskej a hutnej spoločnosti so sídlom v Tešíne, ktorá v roku 1906 odkúpila závod Bindt od komory arcivojvodu Fridricha.

Križ

Banícky symbol - prekrížené banícke kladivko a železko uchováva veľmi kvalitný ústredný cintorínsky kríž z liatiny, nápadne vysoký vsadený do podstavca neogotického tvaru, na ktorom je niekoľko rôznorodých výzdobných gotických prvkov - gotické oblúky, fiály, ľalie, oporné oblúky, trojlístky i štvorlístky. Korpus Krista je odliatok zo sivej liatiny, zlátený, umiestnený pod nápisom *I.N.R.I.* na kovovej tabuľke.

Ďalší nápis *Ruhet Selig /Odpočívajte blažení/* je na čele podstavca, pôvabne situovaný do lomeného oblúka. V súčasnosti je objekt vzorne udržiavaný, výzdobné prvky a stĺpiky natreté sivou farbou, nápisy a lemovanie zlatou farbou.

Križ

Pri hlavnej ceste v osade stojí na štíhlom kamennom podstavci menší liatinový kríž, ktorý bol postavený na podnet a s finančným príspevom Banskej a hutnej spoločnosti v roku 1921.

⁶ JANČURA, M.: Hnilčik, sprievodca miestopisom a ľudskými osudmi. 2002, str. 88

Je to typ kríža s heraldicky ľaliovitým ukončením ramien, v záhlaví Krista sú umiestnené lúče slnka, na päte nohy kríža sú figurálne motívy. Nápis *Pochvalený bud' Pán Ježiš Kristus 1921. IX.* sa nachádza na okrúhlejšej tabuľke z liatiny, lemovanej vencom z lístkov, umiestnenej pod nohami tela. Nápis *Opr. 1975* je dokladom, že v minulosti sa o jeho obnovu postarali anonymní obetavci z Bindtu.

JASOV

V pásme Slovenského rudohoria leží na železné rudy bohaté mesto Jasov.

Dejiny baníctva siahajú až do halštatskej doby. Zachované listiny svedčia, že obyvatelia Jasova a okolia sa zaoberali baníctvom už pred vpádom Tatárov v roku 1241 a banícke výsady dostali v roku 1243. Jasov patril k siedmym hornouhorským banským mestám a podľa štatútu z roku 1487 bol na štvrtom mieste v poradí dôležitosti.⁷

Od 12. storočia bola banícka činnosť spätá s jasovským premonštrátskym rádom. V roku 1290 dostal jasovský kláštor od kráľa Ondreja III. privilégium, podľa ktorého všade na svojich majetkoch môže dolať rudu okrem striebra. Z vyťaženého zlata, železa, olova a cínu kláštor sám odvádzal prislúchajúcu čiastku do kráľovskej pokladnice. V stredoveku bola tendencia spracovávať vyťaženú železnú rudu na mieste – v hámri, ak boli k dispozícii ďalšie suroviny ako drevné uhlie – materiál na stavbu a výmaz pecí.

Jasovské prepošstvo malo vlastné bane na rudu, lesy, hutnícke prevádzky a tak malo predpoklady k úspešnému podnikaniu v hutníckej výrobe. V polovici 19. storočia vyrobili 1000 ton surového železa. Celých sto rokov, presne od roku 1780 po rok 1870, bola v Jasove prepoštská železiareň s vysokou pecou, skujňovacím hámrom a valcovňou.

Vzorkovník výrobkov železiarne uvádza 146 položiek, napr. mažiarov, liatinových piecok, ale aj cintorínskych potrieb, pretože od 2. tretiny 19. storočia využívali formy na výrobu náhrobných liatinových krížov, korpusov, doplnkov, sprievodných postáv, titulusov a nápisových tabuliek. V okolitých horách, v časti prináležiacej k súčasnému Národnému parku Slovenský kras, tu boli mramorové kameňolomy, mramor sa ťažil priamo na mieste sa spracovával do podoby stolov, sôch, oltárov a náhrobných kameňov.⁸

⁷ GRECULA, P.: et al. Ložiská nerastných surovín Slovenského rudohoria, zv.1, Bratislava 1995, str. 200

⁸ KOLIVOŠKO, Š.: Jasov, 2004, str. 66

Križ

Na činnosť a produkciu prepoštskej železiarne poukazuje vzácny križ v areáli píly, v osade Počkaj, na ktorom boli použité všetky komponenty z liatiny (brvná, korpus Krista, podstavec, nápisové dosky). Vďaka zachovanej nápisovej tabuľke poznáme letopočet vyhotovenia – 1868, i vierohodného staviteľa – prepoštskú železiareň v podobe maďarského nápisu *Allitottát a Prepostági Vasgyár 1868*.

Objekt je mimoriadne vzácny z viacerých hľadísk, jednak je priamym, v krajine osadeným dokladom vzorkovníka výrobkov miestnej železiarne. Podobný typ s identifikačným nápisom nemá obdobu v okolitom teréne, kde by sme márne hľadali aj iné signifikované výrobky. Momentálne je nedostupný, nakoľko stojí v areáli bývalej píly, na ohradenom, neudržiavanom pozemku, kde pôvodné technické pamiatky chátrajú, alebo sa likvidujú.

Cintorín

V starej časti cintorína, pri kostole svätého Michala archanjela sú pietne miesta dvoch banských činiteľov.

Náhrobník betónový doskového tvaru s nápisom:

FALLER GUSZTÁV
m.k. bányaakademiai
tanár
és bányatanácsos
szül.1816 ban
megh.1880 ban
HÁLÁS GYERMEKEI

V preklade: Faller Gustáv, profesor na uhorskej kráľovskej banskej akadémii a banský radca, narodený v roku 1816, zomrel v roku 1880, jeho vďačné deti.

Nad tabuľou s nápisom je banícky symbol v podobe prekríženého kladivka a železka.

Obsah textu je dokladom, že tento muž zastával významnú odbornú pozíciu v baníckej oblasti.

Gustáv Faller, gelnický rodák bol vynikajúci banícky odborník 19. storočia, vedúci katedry Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Pôsoobil aj ako banský úradník a po odchode do dôchodku sa stal správcom majetku a poradcom jasovského opátstva vo

veciach baníctva a lesníctva.. Pochovaný je na jasovskom obecnom cintoríne.⁹

Náhrobný pomník betónový, na čiernej mramorovej tabuľke vyrytý nápis:

ITT NYUGSZIK
CSOPOTI LAJOS
BÁNYAÜZEMVEZETŐ
1870 - 1933
És neje
EISLER MÁRIA
1876 - 1961
ÁLDOT LEGYEN
EMLÉKŰK

Preklad: Tu odpočíva Csopoti Lajos, vedúci banskej prevádzky a jeho manželka Mária Eisler, nech je požehnaná ich pamiatka (záverečná formulka epitafu). Pod prvým riadkom nápisu je umiestnený banícky symbol v podobe prekríženého kladivka a železka.

KOJŠOV

I keď je prvá písomná zmienka o Kojšove známa z roku 1368, obec existovala už koncom 13. storočia a nachádzala sa na území rodu Jekelfalussyovcov. K pôvodným obyvateľom už v 14. storočí začali pribúdať Rusíni, ktorí sa na území terajšieho Slovenska usídľovali na základe na valaského práva. Podľa zápisu z roku 1465 patrila Kojšov k panstvu Spišského hradu. Tým sa jej pánmi stali šľachtici z rodu Zápoľských, neskôr z rodu Thurzovcov. Už v roku 1565 to bola banská obec, kde sa ťažila železná ruda.

V roku 1747 dvorná komisia konštatovala, že okrem početných baní na meď a striebro sú o okolí Striebornej Hory a Zlatej doliny početné príznaky o prastarom baníctve.¹⁰

V 2. polovici 19. storočia v miestnych baniach *Šatrovec, Pod lažiskom, Na rimarke, Na haldoch, Hambušak* pracovalo vyše 100 baníkov, niektorí z nich odchádzali aj na týždenné pobyty a fárili v baniach v Zlatej Idke, Rudňanoch, Poráči, v Žakarovciach a Gelnici.

⁹ tamže, str. 121

¹⁰ GRECULA, P.: et al. Ložiská nerastných surovín Slovenského rudohoria, zv. 1, Bratislava 1995, str. 300

Miesta kultu baníckej aktivity nachádzame v Kojšove na dvoch miestach.

Križ

Asi 1 km juhovýchodne od farského chrámu apoštolov Petra a Pavla, v miestnom pomenovaní *Na reke, Kobuldzef* tu stojí už od roku 1884 liatinový križ. Istú symboliku s námahou, odriekaním a ťažkou telesnou prácou pod zemou má na križi postava Bolestnej Matky a dvaja smútiaci mladíci. Nápisová tabuľka je pokladom pri ozrejmení dôvodu postavenia. Toto miesto bolo v minulosti križovatkou viacerých ciest a schádzali sa pri ňom baníci idúci dolinou Kobulsiefen do baní v Zlatej Idke, vzdialenej asi 18 km. Odchádzali z obce na týždenné pracovné zmeny.

Obidva originálne nápisy: *ИИЦИ* na kovovej tabuľke a *Сооружен до рудокопцями года 1884* na okrúhlejšej nápisovej tabuľke. /Dali zhotoviť baníci v roku 1884/ poukazujú na aktívne využívanie azbuky v písomnom prejave v tejto gréckokatolíckej komunite. Je nateraz najstarším písomne doloženým objektom baníckeho kultu v skúmaných lokalitách.

Križ

Lokalite, 1 km severozápadne od farského chrámu apoštolov Petra a Pavla, kde sa nachádza druhý banícky liatinový križ hrotového tvaru, sa dodnes hovorí *Na vapeňici*. Je to už omnoho mladší pomníček zo 40. rokov 20. storočia, stojí na okraji lesa, obkolesený latkovou drevenou ohradou, kedysi miesto stretávania baníkov idúcich do Perlovej doliny, ktorá je úzko spätá s históriou baníctva v Gelnici.

Zachovalý text, vďaka použitiu plastických písmen, na okrúhlejšej tabuľke *Spomienka oživenia práce baníkov Kojšovských Zdar Boh 1940* obsahuje aj banícke symboly. Bol slávnostne vysvätený počas svätej liturgie v roku 1940. Komunita veriacich k tomu to križi chodievala počas križových dní.

Celé miesto je v súčasnosti dokladom obnovy staršieho sakrálneho kultu, podmieneného nábožnou horlivosťou jednotlivca, ktorému osud nedoprial zdravé dieťa. Za jeho rozhodnutím pokorne prijať božiu vôľu stála výzva postaviť na tomto mieste križovú cestu. Svoj úmysel kojšovčan Michal Tancár uskutočnil do podoby postavenia 14 zastavení križovej cesty, ktoré slávnostne posvätil dňa 29.8.2012 vladyka Milan Chatur.

MEDZEV

Medzev vznikol v rámci nemeckej kolonizácie na južných svahoch Slovenského rudohoria. Celé územie Bodvy patrilo jasovskému kláštoru. Spočiatku sa obyvatelia Medzeva venovali prevažne baníctvu, po vyčerpaní nálezísk hámornému kováčstvu. V roku 1639 vznikol hámornický cech. Vo Vyšnom Medzeve bol v roku 1870 zriadený nižší banský úrad. V 19. storočí boli obidve lokality významnými hospodárskymi centrami Uhorska so zameraním na výrobu poľnohospodárskeho a baníckeho náradia. V roku 1896 sa okolo nachádzalo až 109 hámrov a 198 vyhní.

Pre rozvoj miestneho hámorníctva bol z historického hľadiska významný šugovský potok Prvé vodné hámre tu postavili už v roku 1376. Napájali ich malé vodné zdrže – tajchy, ktoré poháňali mechanizmy týchto vodných vyhní, kde sa spracovávalo železo a kuli predovšetkým rýle a lopaty.¹¹

Kaplnka Nanebovzatia Panny Márie

Stojí pri ceste v časti Grund, juhozápadne od kostola, obyvatelia si ju postavili v stredoveku ako menší drevený kostol slúžiaci na bohoslužby pre hornú časť Medzeva, s názvom Grund, ktorú osídlili predovšetkým kováči a hámorníci, ktorí dochádzali za prácou do hámrov v šugovskej doline.

Jednolodový kostol bol v roku 1929 prestavaný do súčasnej podoby. Na tradičné zamestnanie tejto časti Medzeva poukazuje motív výmalby na pravej strane kostolnej lode. Je to kováč držiaci v obidvoch rukách typické kováčske náradie.

Kríž

Medzevčania si vzorne udržiavajú vysoký drevený kríž, týčiaci sa na úpätí Strážneho kopca, *Maezenpeag* 1,2 km južne od kostola Narodenia Panny Márie, okolo ktorého v minulosti denne prechádzali hámorníci na svoje pracoviská do Šugovskej doliny. Z viacerých strán, od svojich obydľí v Grunde sa na tomto mieste počkali, pomodlili a pokračovali lesnou cestou do zamestnania.

Liatinový korpus Krista a dva lampáše sú upevnené na horizontálnom ramene, rovnako ako aj nápis *INRI*. Vkusný vzhľad kríža dotvára trojuholníková strieška s pozinkovaného plechu so zúbkovanou ozdobou a piatimi štylizovanými kvietkami, symbolizujúcimi Kristove rany.

¹¹ GEDEON,V., BISTIKA,W. a kol.: Premeny mesta Medzev od založenia po dnešok, 2013. str. 65-72

Na vertikálnom brvne je vyrytý letopočet 2017, doklad precíznej starostlivosti o drevené komponenty, opakujúci sa aj na drevenej ohra-
de (letopočet 2004). Chodec, či turista idúci po modro značenej ceste
si môže aj dnes odpočinúť na lavičke, dômyselne zakomponovanej pri
drevenej ohra-
de.

VYŠNÝ MEDZEV

Prvú písomnú zmienku o Vyšnom Medzeve poznáme z roku 1427, keď
obec patrila jasovskému prepoštvu. Vznikla už pri existujúcom Niž-
nom Medzeve, ktorý dnes vystupuje pod názvom Medzev. V roku 1618
povýšil kráľ Matej II. Vyšný Medzev na banské mestečko so všetkými
právami a privilégiami. Obyvatelia boli baníci, uhliari, poľnohospodá-
ri a výrobcovia šindľov. Tiež kováči, ktorí pracovali v hámroch a neskôr
i píliari na pilách. V druhej polovici 19. storočia však začal Vyšný Medzev
upadať. Nestačil konkurovať Rimomuránskej spoločnosti, ktorá ťažila
a spracovávala rudu. Mnoho baníkov prišlo o robotu, naviac kováčom
pracujúcim v hámroch poškodil rozvoj výroby v manufaktúrach. Úpa-
dok bol natoľko silný, že značná časť obyvateľstva sa vysťahovala za
prácou do Ameriky.

Obec tvorili najmä „mantáci“, čiže obyvatelia nemecko-flámskeho
pôvodu, ktorí na územie súčasného Slovenska prichádzali vo viacerých
vlnách od čias kráľa Bela IV., teda od 13. storočia. Kráľ ich tu pozýval
a dával im rôzne výhody, pretože tunajšia oblasť bola po tatárskych
vpádoch takmer vyludnená. Neľahký život baníkov spôsobil, že obyva-
telia oboch Medzevov mali svoju základnú bunku komunistickéj stra-
ny už v roku 1921. Obyvateľov výrazne rozdelila 2. svetová vojna. Pretože
nemecké okupačné vojská ich prijímali ako „svojich Nemcov“, nútili ich
k spolupráci. Kontrastne na to tu práve z radov „mantákov“ vznikli pro-
tifašistické bunky a partizánske skupiny, z ktorých boli najznámejšie
skupina A. A. Martynova a E. Thälemanna. Po oslobodení bolo mnoho
obyvateľov nemeckej národnosti z Vyšného aj Nižného Medzeva vy-
sťahovaných iba pre svoj národnostný pôvod.¹²

Križ

Príbeh, ktorý súvisí s križom v doline Hummel, sa začal zvláštnym spô-
sobom odvíjať v roku 2009, keď bol v neďalekej stredovekej štôlni obja-
vený nález kompletného náradia medzevského baníka zo 16.-17. storo-

¹² <http://www.vysnymedzev.sk>

čia. Miestni amatérski bádatelia, ktorí iniciovali i vytvorenie náučného chodníka (2012) si vysvetľujú, že nález súvisí priamo s banským nešťastím, kedy zasypalo v bani 12 baníkov. Baník, ktorý nechal na pracovisku svoje vzácne náradie, ho opúšťal pod nátlakom, strachom zo zavalenia, či hroziaceho nešťastia.

Nateraz sa historikom nepodarilo zistiť, kedy a prečo k tragickej udalosti došlo. Každopádne súčasná podoba pomníčka – liatinového kríža na podstavci pochádza z obdobia okolo roku 1870 -80, pravdepodobne odliateho v medzevskej zlievarni Simona Pöhma. Možno sa tiež domnievať, že tu už existovala staršia kultová podoba pripomínajúca ľudské nešťastie.

Objekt je siedmym zastavením Náučného chodníka s názvom Po stopách našich predkov, ktorú označuje tabuľka osadená na strome s nápisom: *400 m n.m Kríž mŕtvych baníkov KST Skoba Vyšný Medzev.*

Kultúrno-historický odkaz na baníkov sa zachoval aj na miestnom cintoríne.

Cintorín

Rodinná hrobka - betónový **náhrobník** manželskej dvojice, na čiernej mramorovej tabuľke banícky symbol a vyrytý nápis

MICHAL KOZÁR

1903- 1972

A MANŽ.ROD.

MAGDALÉNA MEDEROVÁ

1905 - 1994

ODPOČÍVAJTE V POKOJI

LUCIA BAŇA

Osada vznikla pri bani Lucia, najbohatšom ložisku železnej a medenej rudy, ležiacom v Medvedej doline, východne od obce Vyšný Medzev, na južnom svahu Wachhübla.¹³ Povrchovú ťažbu po roku 1855 nahradila podzemná ťažba rúd rúbaním banských štôlní. Výrazný dopyt po železnej rude nastal koncom 19. storočia, čo okrem iného súviselo aj s rozsiahlym budovaním železníc. V tom čase silná Rimavsko-muránska banícka spoločnosť začala ťažiť aj v oblasti Vyšného Medzeva. Spoločnosť v roku 1891 vzala do prenájmu časť banských oprávnení prepošstva a začala stavať

¹³ ZALCEROVÁ, A., KOCIANOVÁ, K.: Lucia Baňa, História a súčasnosť baníckej osady, 2013, str. 7

závod a banícku osadu. Baníci sa sem presťahovali zo všetkých krajín vtedajšieho Rakúsko-Uhorska – Rumuni, Srbi, Chorváti i Poliáci.¹⁴

V roku 1894 už viedla železničná trať z Počkaja do novej baníckej osady Baňa Lucia. Podzemné zásoby železnej rudy (siderit) v celej oblasti stačili do roku 1969, kedy boli ložiská vyčerpané a bane sa zatvorili. Zanikla aj ťažba antimonitu, ktorý sa tu ťažil od druhej polovice 18. storočia.

Pamätné miesto na založenie baníckej osady.

V strede osady, v areáli Domu dôchodcov, v parčíku sa nachádza Pamätný mramorový stĺp s prekríženým baníckym kladivkom a železkom a s nápisom: *Založenie baníckej osady Lucia Baňa 4.5.1891*

Na čiernej mramorovej tabuľke na čele podstavca vyrytý nápis:
RIMAMURANY/SALGO-TARJÁNI/LUCZIA-JOZEF/DREIFALTIGKEIT-GESELSCHAFT/ 1891

V preklade: Rimomuránska – šalgotarijárska Lucia-Jozef trojičná spoločnosť 1891.

na spodnej strane nápis: *29.7.2006 OBEC V.MEDZEV*

V areáli je umiestnený na torze koľajníc aj banícky vozík s rudou a nápisom : *LUCZIA 1785 – 1970.*

Pamätná tabuľa je umiestnená na fasáde Domu dôchodcov, obsahuje nápis:

NA PAMIATKU /JOZEFovi LELÁKOVI,/NAR.1898, BANÍK, BOJOVNÍK ZA PRÁVA/ A SLOBODU ROBOTNÍCKEJ TRIEDY, KTORÝ/AKO ČLEN A FUNKCIONÁR KSČ OD R 1921- /1942 KEDY ZA JEHO PRESVEDČENIE BOL MA/ĎARSKOU FAŠISTICKOU VLÁDOU ODVLEČE /NÝ DO KONCENTRAČNÉHO TÁBORA V NE /MECKU A DŇA 25.III.1945 HITLEROVSKÝMI /FAŠISTICKÝMI VRAHMI UMUČENÝ V/DACHAU. NA JEHO BOJ, PRESVEDČENIE/A SMRŤ NIKDY NEZABUDNEME/DŇA 27.5.1951. KOMUNISTI Z LUCIA BANÍ

Cintorín

Náhrobný **križ** betónový so symbolom prekríženého kladivka a železka s nápisom:

Tu odpočívá ONDREJ NASTRA 1905 - 1982 a MÁRIA NASTROVÁ rod. Majcherová 1906 -1979 Odpočívajte v pokoji.

¹⁴ tamže, str. 16

SMOLNÍK

Už od roku 1327 je slobodným banským mestom, lebo vtedy dostal od kráľa Karola Róberta udelenie štiavnického banského práva. V zachovaných historických prameňoch sa ťažba rúd v Smolníku spomína už na začiatku 13. storočia. Bohaté náleziská medi, ale i striebra a zlata, sem priviedli nemeckých kolonistov. V tých časoch chýbali banské školy aj banskí odborníci. preto prichádzali najmä Sasi, ktorí boli najväčšími odborníkmi na banské remeslo. Niekoľko storočí bol Smolník považovaný za centrum banskej správy vo východnej časti monarchie, podobne ako Banská Štiavnica v západnej. V budove na námestí sídlila vrchná banská komora, neskôr v nej pôsobil hlavný banský inšpektorát. Najvýznamnejším obdobím všestranného rozkvetu mesta a okolitého baníctva bolo 18. storočie, kedy sa väčšina smolníckych baní stala vlastníctvom štátu. Postupne sa otvorili všetky bane a v nasledujúcich desaťročiach produkovali najviac medi v celom Rakúsko-Uhorsku. Niekoľkonásobne vzrástol počet obyvateľov i banského robotníctva, na popredné miesto sa dostala banská technika, vzniklo osobitné odborné banícke školstvo, rozvíjali sa banské vedy. Koncom 18. storočia malo mesto vyše 6 000 obyvateľov. Veľká väčšina bola zamestnaná v baníctve a v pomocných výrobných odvetviach, pri údržbe a stavbe ciest, pri rúbaní dreva, pálení drevného uhlia, pri doprave. Aj ostatné obyvateľstvo pracovalo nepriamo pre bane, remeselníci, roľníci, obchodníci. Na čele miestnej inteligencie stáli aj významní učitelia a pedagógovia, ktorí vyučovali na odbornej škole geológiu, baníctvo, hutníctvo a pripravovali tak pre budúce povolania v baniach banských dozorcov, hutníckych technikov aj banských robotníkov, ktorým sa otvárali dvere do celej Európy, pretože podľa učebných osnov museli ovládať tri cudzie jazyky.

V Smolníku sa vytvoril pomerne jednoliaty model kultúry, ktorý možno nazvať mestským a baníckym. Banícke prvky prenikli aj do všeobecných kultúrnych prejavov, do odevu, stravy, bývania, ale najviac sa odrazili v oblasti spoločenského života ako aj v cirkevných slávnostiach, sviatkoch a obradoch.¹⁵

Rozvoju baníctva pomohli aj viaceré osobnosti. Georg Ernst Multz de Walda sa stal zakladateľom baníckeho školstva v Smolníku, významný banský merač Johann Nepomuk Nicolassy je pochovaný na miestnom cintoríne.

¹⁵ BARTALSKÝ J.: Smolník, mesto medenorudných baní, 1993, Bratislava, str. 80-92.

Baníctvo nebolo ani v minulosti ľahké povolanie a hoci sa technika postupne zdokonaľovala na fáranie v zemi bola stále potrebná nemalá odvaha a ruky ľudí, ktorí sa neboja tvrdej práce. V ťažkých časoch sa rodiny baníkov obracali k Bohu. Všetky sakrálné objekty v Smolníku a jeho okolí obsahujú vo svojej výzdobe banícku symboliku. Banícke motívy sa nachádzajú v miestnych kostoloch a kaplnkách.

Kaplnka svätého Jána Nepomuckého

Baroková kaplnka, v miestnom názvosloví *Kapele Hlg. Johannes von Nepomuk beim Patoky* je pri zobrazení roku postavenia - 1726 - ozdobená baníckym znakom, nachádza sa 500 m severovýchodne od kostola svätej Kataríny, pri ceste do Smolníckej Huty, na ulici Banskej. Je to jedna z najkrajších a najvýznamnejších stavieb kultového charakteru v baníckych lokalitách Slovenského rudohoria, ktorú postavilo mesto z mnohých darov veriacich.

Murovaná stavba šetstúholníkového pôdorysu, omietnutá vápennou omietkou je na čelnej strane je otvorená širokým a hlbokým výklenkom, do jednej tretiny výšky krytým železnou mrežou. Na nárožiach sú zdobené zväzkové stĺpy, ich dolná časť je bohato profilovaná. Volútový štít je nasadený na odstupňovanú korunnú rímsu. Strecha sedlová krytá plechom (pôvodne šindľom), s vrcholovým ozdobne kovným krížom.

V ústrednom výklenku je trojitý podstavec, na prostrednom je umiestnená kamenná socha svätého Jána Nepomuckého v nadživotnej veľkosti. Proporčne dobre zvládnutá postava svätca v barokovom postoji ho znázorňuje v typickom odevu kanonika. Je prostovlasý, so svätožiarou na hlave. Mierne naklonený s dramatickým výrazom umocneným pootvorenými ústami adoruje kríž s korpusom. Dolné rameno kríža pridržiaava pravou rukou a vystretými prstami ľavej ruky sa dotýka hornej časti kríža. Na bočných nižších volútových podstavcoch sú plastiky dvoch anjelíkov. Anjel vľavo od sochy drží v ruke zámok, anjel napravo drží v ruke bieret. Na čele stredného podstavca sú banícke insignie. Súsošie predstavuje dielo kvalitnej sochárskej produkcie.

Nápis: 1726 Letopočet umiestnený na klenáku nad výklenkom. *IN / TESARA MCVLTVS / MORTISSATHLETAET / SACERDOTIS JOANNIS / RESTAVRATA* Text umiestnený na tabuľke v štíte. Text ukrýva chronogram, určujúci reštaurovanie kaplnky v roku 1819

DIVOIOAN / UT NEPOMV / CEHO EXSTEV / CT ... EST ťažko čitateľný text umiestnený v kartuši na podstavci.

A.B. M./ *RENOVIER ... 1929* Nápis sa nachádza na zadnej strane podstavca.

V kronike (Uliczay) je na strane 180 zápis, že v apríli roku 1932 zakryli kaplnku sv. Jána Nepomuckého plechom. Bola opravovaná v roku 1975 pod vedením Jozefa Breuera. Vnútro a dolná časť fasády bola naposledy natieraná v roku 2002.

Pri kaplnke sa na sviatok sv. Jána Nepomuckého konala slávnosť spojená s vydržiavaním ofery. Zúčastňovali sa jej baníci, všetci zamestnanci banského úradu s rodinami aj iní obyvatelia mestečka. Ráno sa zhromaždili pri bani, vytvorili sprievod, na čele ktorého išla hudba, za ňou zástavníci a robotníci zoradení podľa druhu a dôležitosti práce, ktorú vykonávali. Pomaly a dôstojne prišli ku kaplnke, kde sa vykonal obrad, pri ktorom asistovali baníci, spievali sa piesne a kňaz v svojom príhovore hovoril o ťažkej a namáhavej práci pod zemou.

Kaplnka svätého Jozefa

Kaplnka svätého Jozefa Robotníka, *Bergkapele, die Jósef Kapele* nepatrí medzi najstaršie historické stavby okolia. Je vlastne nasledovníkom staršej kaplnky, postavenej priamo na mieste, kde baníci schádzali do podzemia. Údaje o postavení pôvodnej kaplnky sa rozchádzajú. Išlo o rok 1645 alebo 1762 a bolo to na inom mieste ako teraz – v doline Schlagversgrund, pri štôlni Glime Postihol ju však rovnaký osud, ako viaceré objekty v Smolníku a jeho okolí. Mapy podzemných banských chodieb sú tu známe od 18. storočia, ale v podzemí sa nachádzajú aj 500 rokov staršie šachty a štôlne. Tak sa v minulosti stávalo, že sa v dôsledku posuvov pôdy tu a tam niektorá stavba nahla, praskla, alebo rovno prepadla pod zem. V roku 1903 bola stará kaplnka natolko nahnutá a rozpraskaná, že smolníčania pristúpili k výstavbe novej – súčasnej. Samozrejme, zmenili aj miesto výstavby. Dnes sa nachádza na lúke, ktorú volali *Na haldách*, čiže pravdepodobne v dávnej minulosti sa tu vyvážala hlušina z bane, neskôr presne na mieste terajšej kaplnky stál sklad pušného prachu. Je vzdialené 1,8 km severovýchodne od kostola svätej Kataríny, pri ceste do Smolníckej Huty, *Bei der grube*.

Jednoduchá kaplnka s polygonálnym uzáverom a vstupnou predsieňou má vstup na čelnej strane zakrytý drevenými dverami a železnou mrežou. Mreža z roku 1726, je ozdobne tepaná s motívmi volú a elíps. Štít trojuholníkový, nad ním drevená vrcholová vežička, zakončená osemuholníkovou kupolou. Na jej vrchole železný kovaný kríž s baníckymi insígniami (prekrížené kladívko a železko).

V interiéri je pred zadnou stenou kamenná menza, na ktorej je súsošie svätého Jozefa s Ježiškom, kamenné, polychrómované. Jozef v pravej ruke drží ľaliu, Ježiško stojí po jeho ľavom boku a na zdvihnutých rukách drží zemeguľu. Na čele súvekej oltárnej menzy sú po bokoch situované dve postavy kľačiacich baníkov, uprostred rokajová kartuša, v ktorej je scéna Ukladanie Krista do hrobu. Oltár so súsoším pochádza z dielne košického sochára a rezbára Jozefa Hartmanna.

Z rovného stropu visí drevený symbol baníkov, s malým krížikom.

Nápisy:

ITE / AD / IOSEPH / 1761 Nápis vyrytý na podstavci pod sochou.

Premaloval / Ťbermalt / Andrej Hluchán / 10/IX. 1952 Nápis vyrytý na zadnej strane sochy.

Sv. Jozef oroduj za nás, text je v hornej časti vstupnej železnej brány.

Opravovaná v roku 1970, v roku 2017 prebieha rekonštrukcia interiéru.

Pôvodne sa v kaplnke slúžili sväté omše na sviatok svätého Jozefa - 19. marca

Kaplnka sv. Jozefa Robotníka ako jedného z patrónov baníkov bola v minulosti svedkom častých náboženských obradov. Baníci tu často držali oferu, na významné sviatky sem kráčali slávnostné sprievody s baníckymi zástavami a ďalšími insígniami. Slávností sa zúčastňovali všetci - od vedenia banského závodu až po posledného robotníka. Každé z týchto stretnutí vyvrcholilo spoločnou omšou a modlitbami.

Napriek zániku smolníckeho baníctva je kaplnka minimálne dva razy ročne miestom spomienkových baníckych slávností. Je to 1. mája, na ktorý pripadá cirkevný sviatok zasvätený sv. Jozefovi a 9. septembra na Deň baníkov. Tak ako kedysi sa tu zhromaždí zástup v baníckych uniformách, aby si pripomenul zašlé časy.

Kaplnka svätého Jozefa, pestúna

Kaplnka stojí na Partizánskej ulici, 600 metrov západne od kostola. Lokalita má viacero pomenovaní - *Nad pivňicou, Om kela, Kleine Josefskapelle, Na Klemente*.

Je to vysoká stavba hranolového tvaru na štvorcovom pôdoryse. Základným stavebným materiálom je kameň a tehla. Vstup sa nachádza na prednej strane a je zakrytý drevenými dvojkridlovými dverami. V hornej časti fasády je oblúkovito zakončený presklenný otvor. Strecha stanová, krytá eternitom s vrcholovým, železným krížom, zakončeným ručne kovanými baníckymi insígniami.

V strede interiéru je vysoký členitý kamenný podstavec so sochou svätého Jozefa s malým Ježiškom v náručí. Toto dielo v mierne podživotnej veľkosti je zhotovené z pieskovca, vymalované pestro farebnými nátermi. Po stranách ústrednej sochy sú postavy dvoch kľačiacich baníkov. Jeden drží v ruke kladivko, druhý rudu. Na zadnej strane je nápis: *F.H 1.VIII.1965*, poukazujúci na opravu a premalovanie súsošia.

Bola postavená v časech prevádzky šachty *Klementi*, ktorá bola od kaplnky vzdialená asi 40 metrov smerom k lesu, k jej vzniku a pôvodu nemáme písomný doklad, podľa ústneho podania p. Fritscha to bolo asi v 2. polovici 18. storočia.

Situovanie sakrálneho objektu v tejto polohe malo zásadný, dôležitý význam, nakoľko sa v blízkosti nachádza sedem prieskumných štôlní. Denne tu chodievalo do baní niekoľko desiatok baníkov, ktorí sa pred fáraniem do bane modlili pri patrónovi v kaplnke a orodovali za šťastný návrat z podzemia. V blízkosti šachty *Klementi* bola na skale postavená asi v roku 1870 klopačka, ktorá oznamovala čas fárania.

Po skončení využívania štôlní na banskú činnosť si z nich ľudia zriadili pivnice – *keller*, z tohto dôvodu sa pre toto miesto ujal názov *Klementi keller*.

Cintorín

Náhrobník vo forme obelisku z dvoch druhov pieskovca ružového ryolitu, a sivej žuly. V spodnej časti zaujímavé výtvarné poňatie dekoratívne stvárnených zememeračských nástrojov. Na nápisovej tabuľke text: *JOHAN NEP. NICOLLASY/ k.k. HAUTMANN/geboren 1825./in 58 ten/ LEBENS JAHRE*

Je to hrob významného banského merača.

Náhrobný kríž železný, ručne kovaný, v dolnej časti zvislého ramena symboly prekrížených kladíviek a srdca. Na malej nápisovej tabuľke nápis a osobné dáta:

Hier ruht/ ANTON TOKAR/Geb.16.APRIL.1860/GEST.22.JUNI 1924

Kríž na cintoríne pripomína posledného ťažiara – waldburgera.

Pamätník, na betónovom podstavci doska z mramoru je opatrená vyrytým textom tohto znenia:

NEPLAČTE, ŽE SME ODIŠLI/ TEN POKOJ NÁM PO BOLESTI PRAJTE/ LENTICHÚ SPOMIENKU V SRDCI/SI NA NÁS ZACHOVAJTE/ NA VEČNÚ PAMIATKU/OBETIAM BANSKÝCH NEŠŤASTÍ/ V SMOLNÍCKYCH BANIACH !/ SMOLNÍK 2002.

Pod tým banícky symbol.

ŠTÓS

Pôvod osídlenia územia Štósu môžeme hľadať v zaľudňovaní tejto časti niekdajšieho Uhorska po roku 1241, keď kráľ Belo IV. prizýval „nemeckých hostí“, aby využili možnosti mimoriadnych privilégií a začali tu rozvíjať baníctvo a remeslá. Stalo sa tak po ukončení tatárskych vpádov, následkom ktorých (ako aj nasledujúceho hladomoru) ostali veľké územia vyludnené. O nemeckom pôvode svedčí niekoľko faktov. V Štóse sa dodnes zachoval špecifický nemecký jazyk, tzv. mantáčtina, bola to tiež z časti banícka obec a historické listiny neďalekého jasovského kláštora informujú o prisťahovaní Nemcov už v polovici 13. storočia.

Prvú hodnovernú písomnú zmienku o existencii samotnej obce však poznáme až z roku 1341. Vyvinula sa zo starej baníckej osady, resp. z osady uhliarov, ktorí pálili drevené uhlie pre účely banskej ťažby a spracovanie rúd v Smolníku. Historický záznam z roku 1341 konštatuje, že obec je vo vlastníctve miestnych pánov a slobodných baníkov. V roku 1696 bol Štós povýšený na banícke kráľovské mesto. Význam Štósu po roku 1710 vzrastal. Podobne ako v susednom Medzeve, aj tu pracovali kovoobrábači v hámroch. V danom období to bolo v troch hámroch až 5 tisíc centov železa ročne. Zároveň sa v miestnych baniach ťažilo striebro. Za vlády Márie Terézie 1740 - 1780 prežil Štós druhý veľký rozkvet baníctva, ktorý trval do začiatku 19. storočia, kedy boli banské diela uzavreté. Prvé záznamy v cechovej knihe o výrobe nožiarskych súčiastok pochádzajú z roku 1721. Nožiarska výroba sa začala najprv organizovať po domácky, postupne preniká na verejnosť a vrcholí vytvorením prvého štóskeho nožiarskeho cechu v roku 1723 s riadnymi cechovými právami, chrániacimi dobrú povesť a kvalitu štóskych nožiarskych výrobkov. Vďaka prastarej nožiarskej tradícii a založení dvoch nožiarskych tovární „Wlaslovits“ (1803) a „Komporday“ (1862) i nožiarskej dielne „Schreiber a synovia“ (1882), stal sa Štós začiatkom 19. storočia významnou priemyselnou obcou.

Božia muka Sedembolestnej Panny Márie

Nachádza sa v pomerne odľahlom zákutí lesnej cesty smerom do Medzeva, 1,3 km juhovýchodne od kostola svätého Jána Nepomuckého, v miestnom mantáckom nárečí sa miesto volá *Alterweg*.

Kamennú stavbu s bielou vápennou omietkou obklopuje zo zadnej strany hustý lesný porast. Samotná pilieriková stavba má hranolový tvar, zakončený stanovou strechou. Na čelnej fasáde je polkruhovo ukončená nika, prekrytá kovanou mriežkou. Výrazný je kovaný želez-

ným kríž na špici. Do vnútra niky je vložená novšia sadrová plastika Sedembolestnej Panny Márie. Z oboch strán výklenku sú dva železné lampáše.

Nateraz ostáva neobjasnený rok jej postavenia. Podľa ústneho podania bola zasvätená Božskému srdcu Ježišovmu a v jej blízkosti sa nachádzal vchod do bane. Zastavovali sa pri nej pútnici, ktorí išli na odpust do Medzeva alebo na púť do Úhornej. Pri poslednej renovácii v roku 1990 vymenili konštrukciu strechy, steny zvonku aj zvnútra omietli a zaobstarali sochu. Opravu previedli miestni občania Ján Fischer a Radovan Strýček.¹⁶

Švedlár

Najstaršia písomná zmienka je z roku 1243, bol založený nemeckými baníkmi, ktorých do krajiny povolal uhorský kráľ Béla IV. Okolo roku 1255. Uhorský panovník Karol Róbert podporoval baníctvo v celej hnieľskej doline

Už v roku 1312 bol rozvinutým banským mestom meď, striebro. Počas 1. svetovej vojny i pyritová ruda zo žily Pater Noster.¹⁷

Križ

Jeden z piatich križov vo švedlárskom chotári sa viaže k baníkom, pretože podnet na jeho postavenie dala udalosť, keď sa pri zakladaní antimónovej bane zabil na tomto mieste baník. Nakoľko neexistujú žiadne písomné pramene, môžeme sa oprieť iba o ústne podanie obyvateľa žijúceho v blízkosti, v dome č. 549, ktorý uviedol, že aj pomenovanie miesta v hovorovej reči švedlárčanov znie, *Untan švedlarkreiz*. Typológia tohto liatinového križa naznačuje, že bol zhotovený v zlievarni (Jasov) okolo roku 1860. Výzdobným prvkom oboch plochých brvien vytvára križenie plátov podobu gotického lomeného oblúka. Veľké telo Krista a forma ramien má obdobné analógie na viacerých križoch, napr. Jasov – Počkaj, Gelnica (*Robertka*). Farebnosť jednotlivých častí, modrá bederná rúška, krvavé stopy po vpichoch kopie, či čierne fúzy a brada sú evidentným dokladom pravidelnej starostlivosti o tento pomník.

¹⁶ <http://www.stos.sk/>

¹⁷ GRECULA, P.: et al. Ložiská nerastných surovín Slovenského rudohoria, zv.1, Bratislava 1995, str. 205

ZLATÁ IDKA

Obci bolo banské právo udelené v roku 1349. V stredoveku bola kolonizovaná nemeckými prisťahovalcami – baníkmi. V potoku Ida sa ryžovalo zlato. Rozkvet nastal v 19. storočí, kedy sa ťažilo striebro a anti-món. V roku 1819 bolo zaznamenaných v revíre 35 štôlní, ktorých počet sa zvýšil na 100.¹⁸ Éra baníctva bola definitívne ukončená v roku 1939. Nachádzajú sa tu opustené štôlne a zaniknuté banské stavby.

V obci zanechali baníci na mnohých miestach stopy poukazujúce na hlbokú a živú vieru v Boha a praktizovanie ľudovej zbožnosti na mnohých miestach chotára, či cestách a cestičkách, vedúcich od roztrúsených usadlostí k štôľňam. Boli to jednak skromné kazetové obrázky s vyobrazením svätcov, patrónov baníkov, i Panny Márie, ktoré zavesené na kmeňoch starých stromov vyznačovali miesto osobného adorovania, modlitby, či zastavenia, alebo liatinové kríže, či banícka kaplnka – klopačka.

Križ

V strede obce, na mierne vyvýšenom priestranstve, asi 50 m severozápadne od kostola Všetkých svätých sa nachádza monumentálny vysoký, liatinový križ s rôznorodými ozdobnými prvkami historizujúceho slohu. Je kombináciou klasického dvojramenného križa, ktorý má v križení horizontálneho a vertikálneho ramena umiestnený menší liatinový odliatok s malým telom Krista. Výzdobné motívy tvoria lupeňovité kvety na koncoch ramien veľkého križa, hlavička okrídleného anjela a postavy dvoch anjelov, ako aj ozdobné puzdro v podobe akantových listov na päte križa. Zvislé rameno križa dvíha do výšky členitý podstavec s ručne tvarovanými volútami.

Na kovovej doske umiestnenej na čele mohutného stupňovitého podstavca je text: *Isten dicsőségre, az ember békessége. Isten dicsőségre felállítatott. 1917, októ. 10. Kalafusz János. néje Kálna Mária. Gyermekei és vejei. Alapító Novák János /Sláva Božia pre pokoj ľudí. Na slávu Božiu dali postaviť 10. októbra 1917 deti a zaťovia Jána Kalafusa a jeho manželky Márie Kalnovej. Zakladateľ Ján Novák/.*

Križ pochádza zo železiarne v Diósgyőri pri Miškolci, ktorá bola vybudovaná ako jedna z najmodernejších v krajine, v roku 1868. Pani Viera Filčáková, ktorá sa zaoberá dejinami obce uviedla, že do Diósgyőru odchádzali za prácou muži, aj celé rodiny zo Zlatej Idky, najmä v ob-

¹⁸ SEMRÁD, P.: Zlatá Idka, o pozoruhodnej minulosti jednej malej obce, 2004, str. 30

dobí po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní, keď zrušili v Smolníku vrchný inšpektorský úrad a preložili ho do Diósgyöru.

Tento typ kríža považujeme za majstrovsky prevedený výrobok diósgyörských hutníkov, ktorý nemá v celom regióne obdobu. Nateraz sa nepodarilo získať archívne pramene objasňujúce objednanie, dovoz, inštaláciu a posvätenie kríža.

Kríž

Pamätné miesto na zlatoidských baníkov pripomína liatinový kríž, ktorý stojí na križovatke lesných chodníkov, na malej čistinke asi 1,3 m južne od kostola. Cesta smerom nadol vedie cez les do Poproč, kde boli v minulosti bane. Na turistickej mape je miesto označené pomenovaním *Harklov*, v nadmorskej výške 784 metrov.

Čierny kríž je odliaty z liatiny, podobne aj sivý korpus a štítok nad ním s nápisom *INRI*. Je osadený do betónového podstavca s baníckymi symbolmi dvoch prekrížených kladív, ktoré osvetľuje železný lampáš. Od okolitého lesného porastu je chránený plotom z drevených latiek.

Na obdĺžnikovej tabuľke umiestnenej pod nohami tela je nápis:

Postavili na pamiatku Zlatoidskí baníci R. 1949

Vzadu, v dolnej časti podstavca zanechal svoju identifikáciu *Jakub Rostaš robil 1949*.

Informátorka, miestna pamätníčka Viera Filčáková uviedla, že tento muž pochádzal z Poproč a zhotovil betónové časti kríža, lebo mal murárske povolanie.

Odliatok kríža bol zhotovený v železiarni v Prakovciach, avšak nie na základe oficiálnej objednávky, nakoľko už štátna moc zakazovala stavbu sakrálnych objektov. Preto sa výroba kríža aj jeho doprava na miesto uskutočnila tajne, v nočných hodinách. Baníci usporiadali finančnú zbierku na jeho zhotovenie a údajne prispel aj istý Štefan Zemko, ktorý sa vyhlásil za ateistu.

Vo farskej kronike sa nachádza záznam z r. 1949: „10. júl, mali sme peknú slávnosť. Baníci dali vystaviť na Kobulovej hore kríž pri ceste kadiaľ idú do baní, na tom mieste, kde zvyknú odpočívať a jeden na druhého čakať. O pol 9. bola svätá omša, s procesiou išli na vrch, kde už čakala z Ruffusu dychová hudba. Po kázni bolo posvätenie kríža, poľná svätá omša s asistenciou. Po omši ofera na kríž.

Postavený na mieste, kde sa zastavovali baníci chodiaci denne do antimónovej bane v Poproči.

Križ

Po 2. svetovej vojne sa baníci rozhodli postaviť ešte jeden križ, ale už v čase, ktorý bol nepravý pre verejné deklarovanie duchovných pohnutí. Nakoľko osada Koncuveské nemala križ, osadili ho nad štátnou cestou, 400 m juhozápadne od kostola, *Pri mihaľke*. Križ hrotového tvaru pochádza tiež z prakovských železiarní, je to však iný typ ako križ v lokalite Harklov.

Nápis: *INRI* v podobe vypuklých písmen je situovaný v križení ramien.

Text: *Na slávu Božiu/ vystavili osadníci/ Koncu Veska /v roku 1950* je na tabuľke pod nohami Krista.

Postavili ho bez oficiálneho súhlasu v roku 1950. Podľa ústneho podania ho doniesli potajomky v noci z Prakoviec, kde bol odliaty v miestnej zlievarni.

Miestny názov *Na križných cestách* poukazuje sa starý sakrálny kult, potvrdzuje to aj výskyt viacerých kazetových obrázkov na stromoch v blízkosti križa.

Križ

V osade Rieka (*Reka*) 1,4 km juhovýchodne od kostola stojí pred zvonnicou križ zhotovený z oceľovej tyče, jednoduchosť hladkých ramien zvýrazňujú dva postranné presklené kovové lampáše na točivých tyčiach.

Nápis: *INRI* je na kovovej tabuľke.

Podľa ústnej tradície v 70. rokoch chceli križ násilne odstrániť, ale nemohli ním hnúť z miesta.

Zvonica

je trojposchodová stavba z lomového kameňa so štvorcovým pôdorysom a ihlanovou šindľovou strechou ukončenou banským znakom. Po renovácii v roku 1979 pribudli schody a odchodze. Zvonica je národná kultúrna pamiatka ÚZPS e. zapísaná II-9. 1985 č.4387 a vlastní ju obec.

Pred rokom 1950 bola kaplnkou Nanebovzatia Panny Márie.

Dnes je v dolnej časti kaplnka so sochami a obrazmi svätých a v hornej časti obecné múzeum.

Prvé písomné zmienky o zvonici sú z roku 1773, kedy sa spomína i zvon Ježiša Nazaretského Prestavaná bola v roku 1823, v čase rozmachu baníctva, s úmyslom chrániť obec pred živelnými pohromami. Okrem oznamovania signálov – zvonenia slúžila i ako výrobňa vzácných kovov.

Raz v roku odpustové slávnosti na sviatok Nanebovstúpenia Panny Márie sa pri kaplnke koná odpust.

Cintorín

Náhrobný pomník v tvare kovaného železného kríža s nápisom:

*Joh.Nep:Gall
k.k. Hellitem
Verwalter
geboren
denn 14.Juni 1768
gestorbenden
18.Aprill 1847*

Johann Nepomuk Gall cisársko-kráľovský správca hutí narodený dňa 14. júna 1768 zomrel dňa 18. apríla 1847

Náhrobok z kvalitného mramoru od profesionálneho kamenára, mramorový s nápisom: *ZENOVICZ JÁNOS*

*m. K. bány.hiv. fõmök
szül.1823.aug.26.
megh. 1883.máj.21.
Béke ham vainak*

Ján Zenovič predseda (prednosta) Uhorského Kráľovského banského úradu, narodený 26. aug. 1823, umrel 21. mája 1883. Pokoj jeho prachu.

Podľa tohto banského úradníka bola pomenovaná jedna z banských štôlní v zlatoidskom chotári. Od 40. rokov 19. storočia už nemuseli pomenovať štôlne podľa svätých, ale aj podľa banských štátnych činiteľov.

Náhrobok mramorový s nápisom:

*MICHAELIS
GUSZTÁV
Magy.kir. fümernök
kohohivatali fõnök
1849 - 1894*

Gustáv Michaelis uhorský kráľovský hlavný inžinier (Hlavný inžinier Uhorského kráľovstva)

Prednosta (vedúci) hutníckeho úradu 1849 – 1894.

Náhrobok liatinový, na nápisovej doske nápis:

ITT NYUGSZIK

FOX DANIEL

M.K.BANYA FELŐR, ÉS

KORONÁS EZŰST ÉRDEM

KERESZTTULAJDONOSA

SZÜLT.1814 SZEP.11.

MEGH.1891. FEBR.10

BÉKE

HAMVAINAK

Tu odpočívá Daniel Fox bankský dozorca/kontrolór Uhorského kráľovstva a nositeľ vyznamenania strieborného kríža s korunou. Narodený 11. sept. 1814, zomrel 10. febr. 1891

Pokoj jeho prachu.

V blízkej budúcnosti plánujem pokračovať ďalej v danej téme, so snahou čo najkomplexnejšie pokryť banícke lokality Slovenského Rudohoria v okresoch Košice-okolie a Gelnica.

POUŽITÁ LITERATÚRA :

Bartalský J.: Smolník, mesto medenorudných baní, 1993, Bratislava
Gedeon,V.;;Bistika,W. a kol.: Premeny mesta Medzev od založenia po dnešok, 2013.

Gelnica, história súčasnosť, 2012

Grecula, P.: et al. Ložiská nerastných surovín Slovenského rudohoria, zv.1, Bratislava 1995

Jančura, M.: Hnilčík, sprievodca miestopisom a ľudskými osudmi.2002

Kolivoško,Š.: Jasov, 2004

Semrád,P.: Zlatá Idka, o pozoruhodnej minulosti jednej malej obce, 2004

Zalcerová, A., Kocianová, K.: Lucia Baňa, História a súčasnosť baníckej osady, 2013

<http://www.vysnymedzev.sk>

<http://www.stos.sk/>

Poznámky:

1/

Náradie medzevského baníka

Pre poznanie baníctva na Slovensku je nález pracovných nástrojov z Vyšného Medzeva z roku 2009 mimoriadne cenný. V takom množstve a sortimente sa podobná sada zatiaľ nenašla. Podľa analogických náleзов a ich používaní v iných banských regiónoch Slovenska, možno nález datovať do 16. resp. do 17. storočia. Náradie bolo objavené v blízkosti štôlne s názvom Pri kríži a príľahlej halde, to je v blízkosti aktívneho banského pracoviska.

Nález bol úhľadne uložený bez násad plytko pod povrchom, prekrytý veľkým plochým kameňom. To naznačuje, že baník si týmto spôsobom ponechal kompletnú výbavu v blízkosti pracoviska na prechodné obdobie. Z neznámych dôvodov zostali nástroje v blízkosti pracoviska štôlne, čo dnes možno hodnotiť ako šťastnú náhodu. Zachoval sa nám totiž jedinečný súbor pracovných nástrojov rôzneho typu, aké museli byť bežnou výbavou baníka v stredoveku.

Jedinečnosť nálezu spočíva v zastúpení jednotlivých typov na jednom mieste, a teda z jedného časového obdobia. Stretávame sa so štyrmi základnými pracovnými nástrojmi železko (Eisen), kladivko (Schleger), čakan a klin, pričom baník používal aj pomocné náradie motyku na zhrňanie rudy (Krác) a korýtka (Netz) na vynášanie rudy.

2/

Insígnie smolníckych baníkov

Medzi historicky cenné predmety, ktoré približujú výnimočnosť smolníckych dejín, patria insígnie Banického bratstva (dnes Banického spolku). To vzniklo v roku 1634 ako stavovská organizácia baníkov zo Smolníka, Mníška nad Hnilcom a Švedlára. Insígnie mali viacmenej rituálny význam; boli súčasťou prijímania nových členov do bratstva a vynášali sa pri vybraných oslavách spojených so životom baníkov alebo mesta. Baníci ich nosievali aj na začiatku sprievodov počas Vianoc, Nového roka a sviatku svojej patrónky svätej Kataríny.

V súčasnosti sa insígnie Banického bratstva vynášajú 1. mája, kedy sa v Smolníku koná banické púťové zhromaždenie. Deje sa tak na počesť sv. Jozefa – robotníka, ktorý je taktiež patrónom smolníckych baníkov a podľa cirkevného kalendára pripadá jeho sviatok na tento deň. Slávnosť sa vždy odohráva pri púťovej kaplnke sv. Jozefa na konci obce

Prvá z insígnií zobrazuje Srdce Ježišovo a prináležala vedeniu bratstva. Srdce Ježišovo tvorí aj hlavný námet druhej insígnie, ktorá prináležala nižším revírnikom, čiže banskému dozoru priamo na prevádzkach baní. Tretia z insígnií patrila geológom a ťažiarom, štvrtá drvičom rudy. Piata insígnia prináležala spracovateľom rudy formou cementácie a šiesta tzv. nádvojná bola insígniou robotníkov, ktorí mokrou úpravou oddeľovali kovovú rudu od hlušiny.

Potomkovia baníkov dnes rovnako ako za dávnych čias volia svojho zástupcu – Brudervater, vystupujú pri slávnostných omšiach v kostole, pri slávnosti patrónky baníkov sv. Kataríny. Vedľa dvoch baníkov odedých v slávnostnej rovnošate im asistujú banícki mužičkovia, 10 -13 roční chlapci v červených nohaviciach a bielych košeliach, prepásaných koženým opaskom s kovovou prackou, na ktorej boli banícke znaky. Aj na hlavách mali typické čiapky s prekríženými kladivkami na prednej strane, v rukách hrubú sviečku, na ktorej je emblém baníka, mlynára, tabačiarov, lesných robotníkov, turbína s rybármi, emblém konzula, pastiera, obuvníka a obchodníka.

Banícke sviatky v Smolníku.

Svätenie cirkevného sviatku pozostávalo z návštevy bohoslužieb v kostole. Baníci prišli na omšu v slávnostných uniformách a „výborníci“ miništrovali kňazovi, nosili sviece, banícku zástavu a pod. Ak bola procesia, niesli nad kňazom s monštranciou baldachýn. Na Veľkú noc, pred Vzkriesením strážili Boží hrob. Na Vzkriesenie niesol „brudervater“ v sprievode sošku Vzkrieseného Krista. Pri všetkých sviatkoch účinkovala banícka hudba a spievali sa banícke piesne. Náboženské obrady a bohoslužby tak plnili aj funkciu stavovského vystupovania baníkov. Baníci prispievali na slávnosti aj finančne. Z bratskej pokladnice bola časť peňazí určená na údržbu kostolov, kaplniek, na ich výzdobu, na kvety a sviece.

Slávnostný a oficiálny ráz mali aj banícke ofery. Každá baňa mala meno, ktoré ju odlišovalo od iných banských diel. Najčastejšie to boli mená niektorých svätých. Napríklad šachta Barbora, Katarína, Mária, Matej, štôlna Jozef, Klement, Ladislav, Karol, či Juraj. Príslušný svätý bol aj patrónom bane. V blízkosti bola postavená niekedy aj menšia kaplnka alebo kostolík, ktoré boli zasvätené patrónovi, alebo niekde visel jeho obraz v najbližšom kostole.

Katarínska banská ofera

Najokázalejšou slávnosťou v priebehu cirkevného roka bola slávnostná svätá omša na počesť patrónky miestneho kostola svätej Kataríny. Zaviedol ju v roku 1673 nájomca smolníckych baní viedenský obchodník Silvester Joanelli. Každoročne sa táto „Bergopfer“ stávala v živote čulého banského mestečka veľkou celospoločenskou záležitosťou, ale aj dôstojnou cirkevnou slávnosťou, na ktorej si baníci a obyvatelia uctili svoju najvernejšiu a najvzývanejšiu patrónku – svätú Katarínu. Pripravovali sa na túto oslavu veľmi starostlivo niekoľko týždňov vopred. Baníci zorganizovali už štyri týždne predtým zvláštnu ťažobnú smenu „opferkur“, aby vyťažili kov, ktorý potom chceli darovať na banskej ofere počas slávnosti. Na samotné bohoslužby prichádzali baníci slávnostne vyobliekaní do uniforiem. Prv, než vošli do priestorov kostola, zoradili sa do sprievodu. Na čele niesol zástavník, obyčajne do bol „brudervater“ banskú zástavu. Za ním kráčali elegantní radní páni, typickí banskí úradníci ako aj dvaja haviari v pekných tmavých uniformách, nesúci banské insígnie – kladivko, klin a železo(rudu). Tieto nástroje smolníckych baníkov sú veľmi staré, je na nich vyrytý letopočet 1642, nesú aj „morálne doporučenie“, ktoré napísal pre smolnícku mládež Tobias Kaglori. Súčasťou sprievodu boli aj asistujúci banícki mládenci „mužičkovia“, ktorí niesli v rukách veľké ozdobené obetné sviece. V kostole sedeli baníci a vzácní hostia na popredných miestach, v predných laviciach. Ku koncu bohoslužieb sa robila samotná ofera. Všetci prítomní, baníci aj ich rodinní príslušníci obchádzali okolo oltára a každý baník oferoval rudu „handstein“, prípadne sviečku. V neskoršom období rudu nahradili peniaze, ktoré sa dávali do pripravenej misky. Po skončení bohoslužieb sa baníci rozišli do svojich domov, kde spolu s pozvanými hosťami zasadli k slávnostnému obedu. Večer sa zišli na spoločné posedenie, spojené s občerstvením a tanečnou zábavou. Podával sa guláš, pilo víno, pivo a hrala hudba.

THE ŠTÍTNÍK LACE

The presentation devoted to the Štítňík Lace based on research in literature and real life practice points to the economic and social circumstances launching this unique method of lace - making in Slovakia, in the Gemer Region, directly in the town of Štítňík and its nearby area. The second part of this presentation deals with the technology, production and sales of this kind of lace. In the conclusion a proposal is made in order to restore and maintain this tradition of lace - making art.

Keywords: The Štítňík Lace; Gemer; Technology.

ŠTÍTNICKÁ ČIPKA

Mgr. Angela Czintelová

Záhradnícka 1, 048 0 Rožňava
angela.czintelova@gmail.com

Na Slovensku v malebnom kraji Gemera, leží malé mestečko Štítňík. Jeho minulosť je bohatá na remeslá, ktoré boli zoskupené v cechoch: zámočníkov (15. stor.), zbrojárův (17. stor.), ševcov (17. stor.), čižmárov (17. stor.), tkáčův (17. stor.), krajčířův (17. stor.), mäsiarův (17. stor.), čižmárov a ševcov (19. stor.). Žiaľ, je to už zabudnutá minulosť. Dodnes z týchto remesiel sa nič nezachovalo!

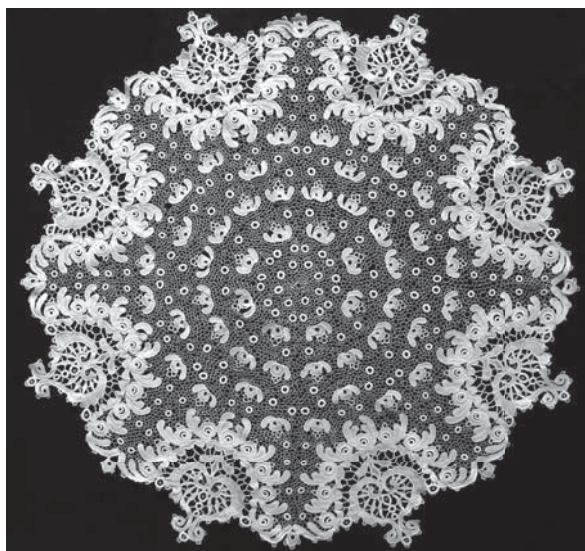
Mestečko Štítňík leží západne od Rožňavy. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1243, keď ho Belo IV. Daroval Detrichovi a Filipovi Bebekovi. V minulosti mu rozvoj zabezpečila ťažba železa a hámre na medenú rudu, ktorých vlastníkom v polovici 19. storočia bola rodina Szontághova. V medenom hámri vyrábali rôzne poľnohospodárske náradia, ktoré mali veľký odbyt. Významná bola aj ťažba a spracovanie železnej rudy. Už v 15. storočí sa Štítňík zaradňoval na prvé miesto, kde sa začala spracovávať železná ruda a rozvíjalo sa hutníctvo

¹ HOUDEK, I.: Cechovníctvo na Slovensku. Turčiansky svätý Martin 1943, str. 43

na Slovensku, ale aj v bývalom Uhorsku. V roku 1833 vznikla akciová spoločnosť Concordia, ktorá postavila v Štítnickej doline dve vysoké pece. V roku 1857 prešla spoločnosť do majetku Karola Sárkány z Rožňavy. Concordia produkovala široký sortiment obchodných odliatkov – remenice, liatinové ohrádky a náhrobníky, súčiastky do strojov a činky. V tom čase bol Štítnik známy aj pestovaním tabaku. Ku koncu 19. storočia sa zásoby rudy vyčerpali a priemysel začal upadať. Tiež sa prestal pestovať tabak. Mestečko a jeho obyvatelia chudobneli a mnohí sa vystaňovali do cudziny.

Začiatkom 20. storočia sa v Štítniku začali vyrábať aj háčkované tzv. **štítnické čipky**. Ich výroba nevychádzala z tradície, ale vyjadrovala snahu o podporu obyvateľstva v ich neľahkom položení po zániku hámrov v okolí Štítnika. Bola to umelo vytvorená čipka s motívmi starých maďarských výšiviek, ktorá sa vyrábala háčkovacím technikou írskej čipky.

Štítňická čipka z roku 1912, majetok
Baníckeho múzea v Rožňave

Írska čipka je jednou z mladších čipkárskech techník. Vyvinula sa v polovici 19. storočia v írskych kláštoroch ako napodobenina benátskych čipiek. K jej výrobe bola potrebná veľká zručnosť. Mnišky, ktoré túto techniku ovládali, ju následne naučili aj írske ženy, aby im pomohli prekonať najťažšie obdobia hladomoru v roku 1846. Používali sa tak ako benátske čipky na ozdobu prádla a odevov. Osobitosť írkej háčkovanej čipky spočíva v obmedzení symetrie vo vzoroch a plastickosť

čipky. Charakteristické sú kompaktné kvetinové vzory vystupujúce nad povrch riedkej sieťoviny. Primárne sa vypracujú voľné motívy, ktoré sa dodatočne spájajú háčkovanou sieťovinou. Pri zložitejších a veľkých vzoroch je dôležité vypracovanie nákresu, výtvarného návrhu, podľa ktorého sa uháčkujú jednotlivé prvky, tie sa na nákres pristehujú a potom sa definitívne spájajú háčkovanou sieťovinou. Pri tvorbe techniky írsky čipky je veľmi potrebná dôslednosť vo vypracovaní motívov, trpezlivosť a usilovnosť.²

Aby dievčatá a ženy mali možnosť privyrobiť si na živobytie v roku 1905 dve dcéry Pavla Szontágha, bývalého majiteľa medeneho hámra, Alžbeta (1856-1917) a Aranka (1858-1950) po vyštudovaní priemyselnej školy v Budapešti a na návrh svojej matky založili v rodinnom dome v Štítniku školu, kde sa dievčatá a ženy zaučali do háčkovania štítnických čipiek.

K výrobe tejto čipky sú potrebné pomôcky: nite strednej hrúbky, háčik, hrubšie – vodiace – nite a nákres vzoru.

Výroba čipiek v tomto mestečku nemala žiadnu tradíciu. Obdobie konca 19. a začiatku 20. storočia veľmi prišlo výrobe čipiek a iných odevných doplnkov. Je to obdobie secesie, kde čipka a ozdoby boli všeobecne módnym doplnkom, a túto situáciu pravdepodobne využili aj sestry Szontághove. Zaviedli techniku háčkovanej írsky čipky, ktorá bola známa pod názvom **štítnická čipka** a prispôsobili si ju svojmu vlastnému vkusu. Jej výrobou sa snažili pokryť dopyt po módných doplnkoch, ktoré sa doposiaľ dovážali z Nemecka, Belgicka a Talianska. Technika je zo začiatku pomerne ťažká a piplavá. Základ tvoria kolieska, ktoré vzniknú obháčkováním hrubšej nite, alebo na paličku viackrát natočenej nite. Používali sa buď jednotlivo, alebo tvorili základ zložitejších motívov kvetov a iných kompozícií. Stonky a plastické časti sa háčkujú na hrubšom základe, na vodiacej niti tak, aby sa táto dala potiahnutím formovať do tvaru lístkov a stoniek. Základným technickým prvkom je retiazka, krátky a dlhý stĺpik.

Prvý kurz organizovaný v Štítniku sa začal v roku 1905 a mnohé ďalšie nielen v Štítniku a v Rožňave, ale aj na okolí, sa konali až do roku 1912. V novinách Sajó – Vidék (Slánsky kraj) z 15.8.1907, vychádzajúcich v Rožňave sama Alžbeta Szontághová v článku „**Z histórie štítnickej čipky**“ píše: *Skúmajúc tunajšie pomery sme so sestrou hľadali nejakú možnosť, aby sme dali zamestnanie a zárobok pre dievčatá,*

² PROKEŠOVÁ R.: Írska háčkovaná krajka. Praha 1995, str. 31, ISBN: 8090172423

ktoré sú slabé, alebo ešte nie sú súčasťou k poľným prácam, aby sme ich pripútali k rodnej hrude. V lete v roku 1905 sme sa rozhodli, že zavedieme výrobu írskych čipiek. Ale aj keď sme prevzali techniku írskych čipiek, hneď od začiatku sme sa snažili, aby v nej prevládali ľudové motívy, aby čipka bola niečím novým, zvláštnym. Štítnicke ženy prijali tento plán s veľkým oduševnením a podporovali nás v našich snahách. Hneď na prvú výzvu sa prihlásili 42 žiačok a v júli sa začal prvý kurz. Na jeseň už prvé výrobky rozposlali a hoc ešte neboli úplne dôsledne vypracované, dostalo sa im dobrej odozvy. V decembri sme usporiadali v Budapešti prvú výstavu v Umelecko – priemyselnom múzeu a ďalšiu v Spolku žien pre umenie a vzdelávanie. Výrobky sa stali známymi pre budapeštianske návštevníčky a objavilo sa aj niekoľko kladných článkov v novinách. Viacerí si práli naučiť sa túto techniku. Podujali sme sa na to, aby sme uspokojili stále väčší dopyt po výrobkoch. V priebehu jedného roka sme dosiahli to, že aj v Budapešti sa mnohé ženy zaoberajú výrobou štítnickej čipky. Čipky sa vyrábajú podľa návrhov mojej sestry a dnes ich je už 192. Niektoré z nich sú až také žiadané, že sa z nich vyrobilo niekoľko sto kusov. Kto dokáže po krátkom zácviaku vytvoriť peknú prácu, ten ju môže odovzdať a my ju prevezmeme za vopred stanovenú cenu, ktorú hneď aj vyplátíme. Najviac čipiek sa vyrába v Štítniku, Kečkeméte a v Budapešti. Práca sa pomaly rozbieha aj v iných mestách. V kurzoch spočiatku sa vyrábali čipky úzke, okrajové, pozostávajúce z 2–5 radov. Až neskôr sa zhotovovali rôzne obrúsky, golieriky, manžety, rukavice, viazanky, relikvy, paplončeky, oltárne prikrývky, dečky s motívami granátových jabĺk, tulipánov, čerešní, a to podľa objednávky. Okrem toho s používali na výzdobu šiat, blúzok, klobúkov, na spodné prádlo a bielizeň. Tiež na výzdobu slnečníkov.

Práce boli organizované sestrami Szonthágovými. Prípravu kurzov, záučanie učníc mala na starosti Alžbeta. Vykupovanie, rozosielanie hotových výrobkov, takisto organizovanie kurzov mala na starosti mladšia sestra Aranka.

Hotové výrobky predávali vo svojom obchode v Budapešti. Okrem štítnickej čipky to boli aj paličkované čipky a výšivky. Všetky svoje výrobky značili vlastným znakom – v okrúhlom poli uprostred štvorlístok, po obvode nápis Csetneki Magyar Csipke (Štítnickej maďarskej čipky).³

³ ERDEI T., L.: Az iglói Szontágh nővérek és a Csetneki Magyar Csipke. Debrecen 2005

Kurz štítnickej čipky v Štítniku v roku 1912

Už v roku 1907 mali sestry vyhotovených viac ako 200 kusov rôznych vzorov, ktoré rozposlali záujemkyniam a výrobnikyniam zdarma. Podľa nich sa potom čipky zhotovovali. K objednávkam boli vždy pripojené podrobné popisy na vyhotovenie výrobku.

Podľa správ v novinách vychádzajúcich v Rožňave – Rozsnyói Híradó (Rožňavský spravodaj) a Sajó-Vidék (Slánsky kraj) – sa v rokoch 1905-1912 konalo v Rožňave a na okolí, ale aj v iných mestách vtedajšieho Uhorska, viac kurzov výroby štítnickej čipky, ktoré najprv viedli samé sestry Szontághove a neskôr už absolventky kurzov napr. v Rožňave Magda Szontághová (bola ich vytrvalou pomocníčkou, viedla kurzy a podľa nej je pomenovaná jedna čipka – Magda), Hermína Marková, Elza Martinyiová, v Dobšinej Magda Szontághová, v Štítniku p. Kiriniová, Blanka Pócsová a iné. Kurzov sa zúčastňovali dievčatá a ženy nielen z Rožňavy, Štítnika a okolia, ale až z Košíc, Miškovca. Bolo to pre ne výhodou, lebo po zaškolení mohli počítať so stálymi objednávkami na prácu. Kurzy sa konali napr. v Štítniku (1906), Rožňave, Budapešti, Debrecíne, Kečkeméte, Koložvári (1907), Dobšinej (1908), Rožňave, Štítniku (1909), Štítniku, Lipovníku (1912). V rámci vtedajšieho Uhorska bolo kurzov určite oveľa viac. Údaje o týchto menovaných sa nachádzajú v miestnej tlači vychádzajúcej v Rožňave začiatkom 20. storočia. Ab-

solventky kurzov v záujme ich ďalšieho rozvoja vysielali na výstavy ručných prác do Budapešti, aby potom získané skúsenosti a nápady mohli využiť vo výrobe krajších a kvalitnejších čipiek.

Okrem kurzov sa s prácami a výrobkami zo štítnickej čipky zúčastňovali výstav nielen v Uhorsku ale aj v cudzine. Zaujímavá správa sa objavila v rožňavských novinách Rozsnyói Híradó 12.4.1908, kde sa píše, že rožňavský spolok Tulipán zaslal na výstavu do Melbourne v Austrálii nasledujúce výrobky: rožňavský kožušník Ondrej Áczél zaslal ženský kožený kabát zdobený čiernou hodvábnou štítnicou čipkou, sestry Szontághové zaslali 12 kusov štítnickej čipky. Svoje práce zasielali aj na mnohé ďalšie výstavy, napr. v roku 1908 na výstavu usporiadanú Združením na podporu živnostníkov (Iparpártoló Szövetség) v Miškovci, kde boli zaslané štítnickej čipky (Rozsnyói Híradó 27.9.1908), v roku 1912 na Krajinskú výstavu umeleckých amatérskych výrobkov (Országos Háziipari és Amatőr Kiállítás v Miškovci).

Sestry Szontághové vydali v rokoch 1907 a 1908 dve brožúrky o štítnickej čipke. Obidve vyšli v Budapešti pod názvom **Štítnická maďarská čipka** (Csetneki magyar csipke). Mali informatívny a propagačný charakter. Slúžili ako pomôcka pre ženy a dievčatá, ktoré sa túto techniku chceli naučiť, od počiatočných inštrukcií o materiáloch a pomôckach, cez základné pracovné postupy a jednoduché okrajové úzke čipky až po niektoré hotové výrobky – goliere, malé vreckovky a prikrývky. Je to dosť komplikovaná textilná technika. Najprv sa uháčkujú jednotlivé motívy (ruže, tulipány, granátové jablká, čerešne, srdcia a rôzne lístky a úponky). Po uháčkovaní sa pristehujú na papier s predlohou, potom sa tieto vzory navzájom spájajú háčkovanou sieťovinou s oblúčkami a pikotkami, alebo kde je to potrebné vyplňajú sa šitou čipkou (pavúčkami a mriežkami). Podľa návodu v brožúrke bol nasledovný postup výučby háčkovania štítnickej čipky. Najprv sa vyučovala výroba jednotlivých drobných základných prvkov a motívov – krúžky, stonky, drobné okrajové čipky, ozdobné krúžky, čerešňa, ozdobná – prelamaná – čerešňa, veľká uzavretá ruža, mrežované granátové jablko, tulipán, ozdobné stonky, lístky a kvietky. Z týchto základných tvarov sa dá podľa ďalších inštrukcií naučiť výroba hotového predmetu, ku ktorému je v brožúre podrobný popis postupu výroby. Sú to: golier s motívom čerešní, ozdoba výstrihu ženských šiat s použitím motívu granátového jablka, malý štvorcový obrúsok s granátovými jablkami, čipka s motívom uzavretej ruže, kravata s tulipánom. Na ilustráciu pripájame popis výroby goliera s motívom čereš-

ní: „k tomuto golieru potrebujeme 27 čerešní podľa predchádzajúceho popisu (myslí sa tým popis v prvej časti brožúry pod názvom čerešňa) a stonky, ktoré sformované do kruhu sa pripoja k čerešňiam. Nákres goliera vystrihneme z pracovného listu a prekryjeme priesvitným papierom. Na tento základ postupne pristehujeme jednotlivé uháčkované motívy lícom k papieru. Motívy musia byť presne také veľké, ako udáva vzor a prišívame ich k podkladu husto a presne, aby sa pri zhotovovaní sieťoviny neposunuli. Jednotlivé kusy pospájame zošívaním a nite zapracujeme z rubovej strany, aby ich na líci nebolo vidieť. Zošívanie musí byť pevné, aby sa nite pri praní neuvolnili. K sieťovine potrebujeme tenkú háčkovaciu priadzu č. 100 a ňou vyplníme voľné miesta medzi motívami čerešní a stoniek. Pracujeme tenkým háčikom a retiazkové očka pevne sťahujeme, aby bola sieťovina čo najtenšia, ale dávame pozor, aby celý vzor ostal pravidelný. V sieťovine robíme pikotky zo 4 retiazkových očiek. Táto časť práce vyžaduje určitú zručnosť, ale po získaní skúseností ju budeme vedieť zhotoviť veľmi rýchlo. Niť nemusíme strihať, môžeme ju len cez jednotlivé motívy previesť do ďalšieho priestoru. V miestach, kde sa okrúhle stonky pretínajú, vyhotovíme pavúčky. Nite dobre stočíme a prostriedok spevníme viacnásobným prepletaním. Stočené nite nesmieme veľmi napínať, zdeformovali by sme vzor. Po skončení prácu prekryjeme mokrou handrou a nie veľmi horúcou žehličkou prežehlíme. Hotový golier odpáreme z papiera tak, že nite striháme medzi dvoma papiermi. Prácu potom obháčkovujeme z lícnej strany. Pri tom vzniknú aj ozdobné oblúčky s pikotkami na vrcholoch. Čipku na batistu prišívame podľa strihu. Prišijeme ju jemnými malými stehami. Potom prácu snímeme zo strihu, okraje batistu zahňeme a zapracujeme. Napokon prišijeme na horný okraj goliera priečne strihaný pásik na spevnenie pri krku. Manžety vznikajú obdobne. Čipky sa vyrábali podľa takéhoto podrobného opisu a návodu.

Brožúrka obsahovala aj predpisy k preberaniu hotových výrobkov šitnickej čipky. Sú to nasledujúce pokyny:

1. Pri predložení pekne vyhotovenej čipky dostanú novú predlohu a objednávku
2. Prevzatá bude len práca na objednávku
3. Prevzatá bude len správne vyhotovená práca, čistá, ktorá nesmie byť opraná ani čistená
4. K objednávke bude pripojený nákres bezplatne
5. Objednávku treba splniť čím skôr. Práca po 4 týždňoch už nemusí byť prevzatá

6. Prevezme sa len práca zhotovená podľa pôvodného nákresu
7. Cena výrobku je určená vopred
8. Práca je len pre tie ženy, ktoré pracujú len pre nás. Tie, ktoré prijímajú aj iné objednávky nie sú istým partnerom.

Na záver brožúry sú uvedené predajne, kde sa dajú objednať alebo zakúpiť predlohy a materiál na výrobu štítnickej čipky (napr: Rezessy Béla, obchod v Štítniku, Ádam Károly, obchod s ručnými prácami, Budapešť, Hadia ulica 4).

Súčasťou brožúry bola aj kreslená príloha s 16 kresbami a predlohami na výrobu okrajových širokých čipiek, golierov, manžiet a iných výrobkov.

Zachoval sa aj vzácny katalóg výrobkov zo štítnickej čipky (Die Csetneker Spitzen. Moderne Ungarische Volkskunstarbeiten. Vydavateľ Oskar Haebler) s ukážkami asi 300 originálnych výrobkov.

V Štítniku a blízkej Rožňave tieto aktivity sestier Szontághových pretrvali až do roku 1914. Prerušila ich 1. svetová vojna a po vojne sa už neobnovili. Medzičasom v roku 1917 zomrela Alžbeta a Aranka svoju činnosť vyvíjala už len v Maďarsku.

V Baníckom múzeu v Rožňave sa zachovalo len veľmi málo pamiatok na toto viacročné snaženie sestier Szontághových. Z počiatočného obdobia je to len jediná pamiatka. Krásne vyhotovená prikrývka z béžových nití. Vyhotovila ju Rožňavčanka Barbora Rézová, ktorá v roku 1912 na Krajinskej výstave umeleckých amatérskych výrobkov (Országos Háziipari és Amatőr Kiállítás) v Miškovci za ňu obdržala diplom a zlatú medailu spolku Izabella. Je to veľká béžová prikrývka s priemerom 1 m. Stred je z plastických koliesok pospájaných sieťou s pikotkami. Po obvode sú háčkované veľké motívy srdc orámované vencom lístkov a koliesok. Je to dôkladná, presne vypracovaná práca, ktorá svedčí o zručnosti výrobkyne. Určite to nebola jej prvotina, ale vyrobila viac kusov podobných výrobkov. Medaila je bronzová. Na averze je portrét kňažnej Izabelly. Na reverze nápis Országos Háziipari és Amatőr Kiállítás (Krajinská výstava umeleckých amatérskych výrobkov). Aj keď sa v Rožňave v rokoch 1905-1912 konalo viac kurzov štítnickej čipky, žiaľ viac výrobkov sa doposiaľ nepodarilo objaviť.

Je veľká škoda, že v Baníckom múzeu v Rožňave sa zachoval len jeden originálny výrobok štítnickej čipky. Z toho je jasne vidieť, že boli vyrábané na predaj a odbyt a predaj sa realizoval v Budapešti. Tie, ktoré si ženy ponechali a bežne ich užívali, sa určite zničili, pretože práca bola jemná, vyrábaná z tenkých nití. Priamo v mestečku Štítnik v rodine Szá-

Štítnická čipka - vložka do šiat

razovej uchovávajú posledné 3 kusy tejto čipky. Je to golier a dva páry manžiet bielej farby. Čipka je prišitá na tenký biely batist, ktorý je už značne nosením opotrebovaný.

Na niektorých výrobkoch za Štítnika vidieť nový prvok - viacstupňový kvietok, ktorý sa na pôvodných čipkách vyskytoval len veľmi zriedkavo, aj keď bol typický pre írsku čipku. Ženy ho ale považovali

Srdiečko - motív vyrobený technikou štítnickej čipky

za typický pre štítnickú čipku. Vidieť to aj na výrobkoch poslednej zo žien, ktoré sa zúčastnili kurzov sestier Szontághových. V 60. rokoch 20. storočia ešte žila pani Zuzana Polomská, rodená Bencová, ktorá je aj na fotografii z roku 1912. Vyrobila pre Banícke múzeum v Rožňave sadu golierov, manžiet a malých prikrývok v počte 9 kusov. Namiesto rôznych motívov navrhovaných sestrami Szontághovými (kvety, čerešne, lístky) sú vytvorené už len z viacstupňových kvietkov pospájaných háčkovanou sieťovinou s pikotkami. Pani Polomská, ktorá absolvovala kurz sestier Szontághových už nevyrábala podľa ich predlôh, ale len jednoduché výrobky. Zavinil to snáď už jej vek, veď mala vyše 80 rokov. A zložité pôvodné motívy už boli nad jej sily. Prečo došlo k takej zmene a zjednodušeniu pôvodných technických prvkov štítnickej háčkovanej čipky sa nám už teraz asi len ťažko podarí zistiť.

V rámci zachovania tradície by bolo vhodné na základe poznatkov, inštruktáží a predlôh vytvorených sestrami Szontághovými na začiatku 20. storočia zorganizovať v Štítniku, alebo v Rožňave kurz štítnickej čipky, aby sa výroba mohla ak nie oživiť, ale aspoň aby úplne neupadla do zabudnutia. Minulosť výroby štítnickej čipky v Štítniku a na okolí je stručná, dnes už len málokto o nej niečo vie. Pamätníčky kurzov a výroby sa už dávno pominuli, pretože po roku 1918 sa v tomto regióne výroba neobnovila. Pripomínajú nám ju už len predmety zachované v zbierkach múzeí a v dobovej tlači zo začiatku 20. storočia.

MINING IN THE COLLECTIONS OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN

The presentation focuses on mining-related collections which are housed in the main collections of the Slovak National Museum in Martin. From the quantity point of view, the collection is not excessive, but is interesting by its content and type. It monitors the areas in Slovakia where mining was most developed and covers the use of working mining tools from the last third of the 19th and the first half of the 20th century.

Keywords: A Collection Item; Mining Work Tools.

BANÍCTVO V ZBIERKACH SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE

PhDr. Daša Ferklová

Slovenské národné múzeum, dasa.ferklova@snm.sk

SNM v Martine, tak ako ostatné múzejné pracoviská na Slovensku, buduje, ochraňuje a dokumentuje niekoľkotisícový fond zbierkových predmetov viažucich sa k našej kultúre. V rozmanitej mozaíke muzeálií sa nachádza i menší súbor zbierkových predmetov týkajúcich sa baníctva. Z hľadiska počtu síce nepredstavuje veľkú kolekciu, ale zaujímavý je svojím obsahovým a druhovým zložením.

Baníctvo zohrávalo dôležitú úlohu v ekonomike a výrazne ovplyvňovalo spôsob života a kultúru dotknutých oblastí našej krajiny. Prvé poznatky o baníckej práci a kovospracujúcich remeslách nám poskytujú rôzne písomné a hmotné doklady, ako napr. cechové listiny, pečate a vývesné štíty. Práve na týchto materiáloch boli najčastejšie zobrazované výrobné nástroje a hotové výrobky. Tým, že boli späté s určitými konkrétnymi cechmi stali sa zdrojom dôležitých informácií o vývine

výroby, postupoch práce a výrobkoch. Ako uvádza Soňa Kovačevičová vo svojej publikácii Človek tvorca (1987), práve najstaršou a najnázornejšou obrazovou pamiatkou znázorňujúcou rôzne spôsoby baníckej práce je tabuľová malba Metercie z roku 1513 v Rožňave. Banícke výrobné nástroje a pomôcky dokladajú samozrejme i samotné trojrozmerné predmety nachádzajúce sa v múzeách.

Dotknuté muzeálie v SNM v Martine pochádzajú hlavne z tých regiónov Slovenska, kde sa obyvateľstvo venovalo práci v bani. V našom prípade mapujú predovšetkým oblasti stredného a východo-južného Slovenska. Z časového hľadiska dokumentujú používanie nástrojov v baníckom prostredí v priebehu 19. a začiatku 20. storočia. Väčšina baníckych pracovných nástrojov a pomôcok, ktoré máme v zbierkach, dokumentuje náradie používané baníkmi pri práci v bani (napr. pri rozpojovaní horniny, nakladaní, doprave i pri zabezpečovaní pracoviska). S niektorými z nich sa pracovalo viaceré generácie, a ich tvar i podoba sa v podstate nemenili. Najznámejšími boli železko (dláto) a kladivko, ktoré sa stali symbolmi baníckej práce.

V zbierkach SNM v Martine sa nachádzajú i ďalšie predmety týkajúce sa spôsobu života, kultúry a výtvarného prejavu baníkov. V predkladanom príspevku sa zameriame na tie, ktoré sa nachádzajú vo fonde domácej a remeselnej výroby a dokumentujú spôsob práce tejto profesijnej skupiny. Sú cenným materiálom dokumentujúcim hmotné súčasti nášho kultúrneho dedičstva a majú trvalý historický a kultúrny význam. Dokladujú spôsob života a kultúru ľudí v danom prostredí a v danom čase.

Na základe štúdia pramenného dokumentačného materiálu a samotných muzeálií odprezentujeme v našom príspevku poznatky o týchto zbierkových predmetoch.

K najstaršou zbierkou viažucou sa k téme baníctva je „pohár banícky“ z Hronca, ktorý získal do zbierok múzea Andrej Kmeť na konci 19. storočia. Je z liateho železa, čiastočne emailovaný. Vyrobený bol v 70. rokoch 19. storočia. Na plášti kalicha je zobrazených šesť baníkov pri práci v baníckej rovnošate.

V roku 1909 získalo múzeum darom 2 kusy nádob na tavenie kovov od Miloslava Ižipa z Mošoviec a 13 kusov od Žižku Riznera tak isto z Mošoviec. Sú vyrobené z ohňovzdornej hliny a používali sa na tavenie kovov. Podobnú nádobku daroval do múzea na konci 19. storočia i Jozef Gregor z Tajova.

Pozoruhodné predmety týkajúce sa baníckej práce máme z roku 1910, keď zbierky múzea rozšírili 2 predmety z Vyšnej Boce, a to banícky miešok na pušný prach a banícka pošva na zápalné náboje. Obidva predmety sú vyrobené z kože, baníci ich nosili pripevné k opaskom. V roku 1931 významný zberateľ Emil Reif z Banskej Štiavnice obohatil banícke muzeálie baníckou zásterou tzv. „ošliadrom“, ktorý si baníci pripínali pomocou remeňa na pás. Kožená zásterka bola nosená vzaďu i vpredu, baníci ju používali na spúšťanie sa do bane a taktiež ako ochranu pri práci. Banícka zásterka bola istý čas i súčasťou slávnostnej uniformy baníka. Spolu s fokošom sa stali symbolmi príslušnosti k baníckemu stavu.

V nasledujúcich rokoch sme získali od Edmunda Veselku z Radvane nad Hronom (dnes súčasť Banskej Bystrice) kolekciu predmetov slúžiacich k práci v bani, napr. spomenieme: korytko na síru, koryto na nosenie pušného prachu, riečice (4 ks) a ďalšie. Všetky predmety pochádzajú približne z roku 1870.

Z pôvodne baníckej obce Žakarovce sme získali v 50. rokoch 20. storočia šesť baníckych pracovných predmetov (klíny, kladivá, dláto, čakany), ktoré sa v tom čase používali pri dolovaní rudy.

Akvizície v 50. rokoch 20. storočia pokračovali získaním tzv. „baníckej gurtne“ z Kremnice. Ide o predmet zložený z kožených pásov, ktoré sú spojené v jeden popruh pomocou hrubého lana z textilnej suroviny. Slúžili na „fáranie do šachty „ (spúšťanie).

Odborným pracovníkom sa v tomto časovom období podarilo získať model rudnej bane od Jozefíny Tichej z Banskej Štiavnice. Autor modelu je bohužiaľ neznámy. Model znázorňuje výjavy z baníckeho života. Zaujímavým predmetom z tohto obdobia je i banícka kožená čiapka získaná od Ondreja Lakoštíka z Valašskej Dubovej.

Koniec 50. rokov a 60. roky 20. storočia zaznamenali najviac prírastkov do zbierok viažucich sa k baníctvu. Išlo predovšetkým o rozličné pracovné nástroje a pomôcky, napr. od Daniela Zajdema z Vyšnej Boce „kandľa na olej“, čakán, čakán – špicák, kladivo-„fajzel“ a ďalšie. Z Kobeliarova, Kremnice, Brádna, Rožňavského Bystrého, Rudňan, z Vyšnej a Nižnej Boce, Hnilca, Kojšova sa zbierky obohatili kúpou a darmi o ďalšie banícke pracovné nástroje a pomôcky (sekery, kladivá, motyčky, klíny, čakany, vahany na nakladanie a prenášanie rudy v bani).

V 70. rokoch 20. storočia sa pokračovalo v akvizíciách, získané solitéry dokumentovali banícke nádoby vedené v našej dokumentácii ako

„banícke lavóre, brotvany, brotfany“ a rôzne pracovné nástroje zo Švedlára, charakteristické pre banícku prácu.

Kúpou od Ondreja Vargu z Turčoka (okres Revúca) v roku 1987 sme obohatili zbierku baníctva o ďalšie predmety. Dovolím i upriamiť pozornosť na tzv. popruhy na nosenie hrnca s jedlom. Tento spôsob nosenia jedla sa v tejto oblasti udržal približne do konca 40. rokov 20. storočia. Nosila ich rodina baníkovi do práce. Transport jedla v baníckom prostredí dokumentuje i ďalší zbierkový predmet a to plátenná kapsička od uvedeného majiteľa. Zo spomínanej lokality sme ďalej získali niekoľko baníckych pracovných nástrojov a taktiež zaujímavú kolekciu karbidových lúčok. V prípade lúčok ide o továrenské výrobky z rokov 1915 – 1920. Používali sa pri práci v bani, ale i na svietenie na cestu do bane a z bane domov. Mnohé banícke rodiny ich využívali pred elektrifikáciou na osvetlenie interiérov.

Bohužiaľ akvizície v 90. rokoch 20. storočia boli nateraz ostatné, čo sa získali banícke predmety do múzea. Bola to kolekcia baníckych pracovných nástrojov priemyselnej produkcie z lokality Dúbrava (okres Liptovský Mikuláš).

Viaceré pracovné nástroje používané v baníckom prostredí sa používali i pri razení tunelov, kde často pracovali i banícky majstri. Druhotne ich majitelia používali pri prácach doma (napr. pri sekaní dreva, kovu, betónu, skál a podobne).

Pozoruhodnou kolekciou predmetov spojených s baníckou prácou v zbierkach SNM v Martine je i kolekcia baníckych kahancov na olej a knôt (viac ako 70 kusov). K prvým získaným patria kahance, ktoré daroval do zbierok Andrej Kmeť na konci 19. storočia, z oblasti Banskej Štiavnice, neskôr kahanec z Hodruše (získaný darom v roku 1921 od Róberta Prumera). Najväčšie akvizície uvedeného typu muzeálií boli v 30. rokoch 20. storočia, a to z oblastí Liptova (Liptovská Osada, Liptovská Lúžna, Liptovská Revúca, Lúčky, Vyšná Boca), Banskej Štiavnice, Kremnice, z okolia Brezna (Čierny Balog), Žiaru nad Hronom, Rimavskej Soboty, z Turca (Blatnica, Bystrička), z okolia Dlhého Poľa (drotárske výrobky z plechu z rokov 1880) a z Oravy. Zbierka sa ďalej rozšírila v 40. rokoch 20. storočia predmetmi z Brezna a v 50. a 60. rokoch 20. storočia prevažne darmi a kúpami kahancov z Kremnice, Partizánskej Ľupče, Liptovských Revúc, Vyšnej i Nižnej Boce, opäť Banskej Štiavnice a Rátokvskej Zdychavy. Ostatné prírastky baníckych kahancov pochádzajú z 80. rokov 20. storočia a sú z Liptovskej Lúžnej. Uvedené muzeálie dokumentujú svietidlá, ktoré používali baníci v 19. a začiatkom 20. storo-

čia. Sú zhotovené zo železnej zliatiny alebo medi, mosadze a plechu, väčšina z nich je opatrená hákom na zavesenie. Najstaršie kahance tzv. olejníčky boli v tvare misky s pyštekou a držadlom s hákom. Prevažná väčšina kahancov nachádzajúcich sa v zbierke má miskovito - okrúhly alebo hruškovitý tvar, v hornej časti sa nachádza polkruhová vložka na pridržovanie knôtu, súčasťou je držadlo s hákom na zavesenie. Ich výrobcami boli prevažne kováčski, prípadne drotárski majstri. Slúžili na osvietenie pracoviska v bani.

Súbory zbierkových predmetov viažucich sa k baníctvu budovali, dokumentovali, odborne spracovávali viacerí odborní pracovníci SNM v Martine. Najstaršie zbierky z dotknutého fondu odborne spracoval Ján Petrikovich, neskôr sa na jeho budovaní, ako aj prezentačnom využití podieľali Magda Kaňová, Andrej Polonec, Marta Turzová, Elena Apáthyová, Jaroslav Čukan a ďalší.

V priebehu niekoľkých desaťročí sa tak v SNM v Martine vyprofiloval súbor, ktorý sa stal významnou súčasťou základného zbierkového fondu múzea. Nadalej zostáva dôležité, aby v zmysle poznania sa fond dotváral aj v budúcnosti. Baníctvo je historicky späté s konkrétnym kultúrnym priestorom, vychádza i z domácej tradície, ktorá pretrváva už niekoľko storočí, a preto si zasluhuje pozornosť v rámci hmotného kultúrneho dedičstva na Slovensku. V určitom období nieslo úctu k regionálnej kultúrnej rozmanitosti a ľudovej tvorivosti. Vytvorilo tradíciu, ktorá ponúkala v určitom čase možnosti prezentácie určitých foriem a podôb života, práce i ľudového výtvarného a folklórneho prejavu. Prepojenosť týchto zložiek ukázala nielen život určitej profesijnej skupiny obyvateľstva v danom prostredí, ale i ich regionálne špecifiká, pretransformované do tvorby identity daného miestneho spoločenstva. I napriek hospodársko – spoločensko – kultúrnym zmenám v našej spoločnosti banícka tradícia pretrváva v inovovanej podobe, ktorou prekonáva miestny, ale i regionálny charakter. Nesie v sebe ďalšie možnosti prezentácie časti slovenskej kultúry pre domácu a zahraničnú verejnosť. Jej význam pre zachovanie kultúrnej úrovne týchto regiónov je veľmi dôležitý a má nezastupiteľné miesto v kontexte nielen našej minulosti, súčasnosti, ale aj budúcnosti.

Pohár banícky. Hronec, 1870.

Foto: Ján Dérer, 1958.

*Zo zbierok Slovenského národného múzea
v Martine.*

Banícke miešky na pušný prach.

Vyšná Boca, 19. storočie.

Foto: Daša Ferklová, 2017.

*Zo zbierok Slovenského národného múzea
v Martine.*

Banícka zástera „ošliador“. Banská Štiavnica, 19. storočie. Foto: Daša Ferklová, 2017.

Zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine.

*Brotvan. Nížná Boca, 19. storočie. Foto: Ján Dérer, 1971.
Zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine.*

Popruhy na nosenie hrnca. Turčok, 1936. Foto: Valéria Ducháčková, 1987. Zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine.

Lampa karbidová. Turčok, 1915 – 1920. Foto: Valéria Ducháčková, 1988. Zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine.

Kahanec banický. Liptovská Lúžna, 19. storočie. Foto: M. Juran, 1970. Zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine.

Kahanec banický. Liptovská Lúžna, 19. storočie. Foto: Valéria Ducháčková, 1987. Zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine.

DRILLING EQUIPMENT FOR OIL AND GAS IN THE COLLECTIONS OF THE MUSEUM OF OIL AND GAS INDUSTRY OF IGNACY ŁUKASIEWICZ IN BÓBRKA

The article presents the most interesting exhibits of the Museum of Oil and Gas Industry of Ignacy Łukasiewicz in Bóbrka. They are displayed in the place known for its world's leading position in the field of industrial oil extraction which began under the leadership of Ignacy Łukasiewicz in 1854. The described technical monuments present a complete development of the oil and gas extraction technology from its beginnings in the mid-19th century to the present. All of these exhibits are displayed on the premises of the museum which was founded in 1961 in Bóbrka.

Keywords: The Oil and Gas Industry Museum of Ignacy Łukasiewicz; Extraction; Oil; Natural Gas.

URZĄDZENIA DO WIERCENIA ZA ROPĄ NAFTOWĄ I GAZEM W ZBIORACH MUZEUM PRZEMYSŁU NAFTOWEGO I GAZOWNICZEGO IM. IGNACEGO ŁUKASIEWICZA W BÓBRCE

Mgr. Michał Górecki

Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego
im. Ignacego Łukasiewicza, m.gorecki@bobrka.pl

Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza w Bóbrce jest obiektem unikalnym w skali światowej. Położone jest na terenie najstarszej nadal działającej kopalni ropy naftowej na świecie. To właśnie na założonej przez Ignacego Łukasiewicza w 1854 roku kopalni ropy naftowej w Bóbrce rozpoczął

się rozwój techniki wiertniczej. Tutaj wiertacze uczyli się obsługi urządzeń wiertniczych. Historia wiertnictwa rozpoczęła się jednak w Stanach Zjednoczonych gdzie pułkownik Edwin Drake za pomocą wiertnicy udarowej wywiercił pierwszy otwór, z którego popłynęła ropa naftowa. Niezależnie od techniki wiertniczej w Stanach Zjednoczonych, rozwijała się technika wierceń w Europie.

W Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza w Bóbrce znajduje się dzisiaj kilka typów urządzeń do wiercenia za ropą naftową. Ekspozyty prezentują kompletny rozwój techniki wiertniczej od jej początków, aż do czasów obecnych.

Pierwsza z nich i najstarsza z nich, wiertnica o napędzie ręcznym służyła do wiercenia otworów metodą udarową. Dowiercano się za jej pomocą nawet do głębokości 405 m. W roku 1861, w czasie głębienia kopanki Wojciech, na głębokości około 20 m natrafiono na pokład gruboziarnistego bardzo twardego piaskowca, który bardzo trudno było skruszyć dotychczas stosowanymi sposobami. Poszukiwano więc innych metod kruszenia skały. W maju 1862 roku przybył do Bóbrki Henryk Walter i z końcem tego roku wprowadził w kopalni ropy w Bóbrce ręczne wiercenie udarowe. Było to drugie wiercenie w dziejach polskiego górnictwa naftowego, względnie pierwsze na ziemiach znaj-

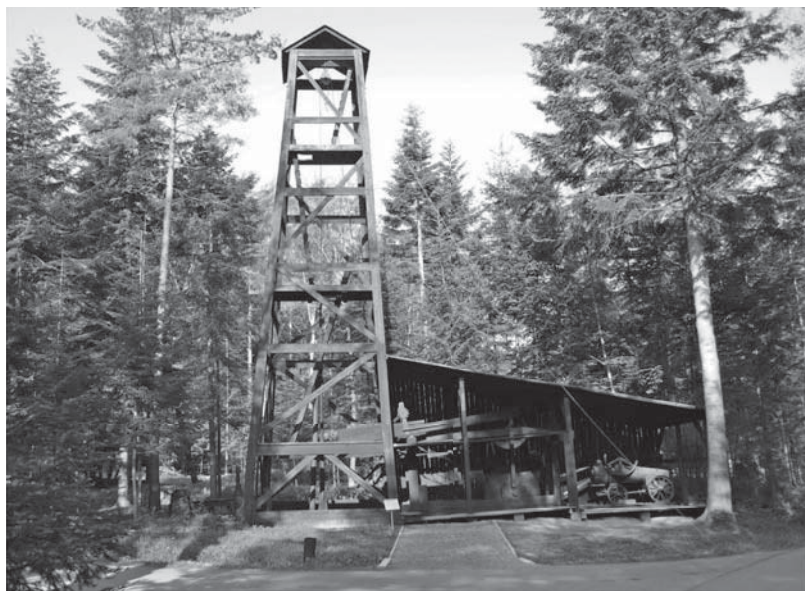
Wiertnica ręczna udarowa, archiwum Fundacji Bóbrka

dujących się obecnie w granicach Polski. Walter wykształcił przy tym pierwszych robotników, wiertaczy, którzy następnie rozeszli się do wierceń na terenie całego kraju.

Brak jest bliższych danych na temat wyglądu urządzenia do wiercenia ręcznego udarowego sprowadzonego do Bóbrki. Możemy z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić iż było ono tego samego typu co stosowany w zachodniej i środkowej Europie. Opis i rysunek tego urządzenia znajduje się w podręczniku Marcina Maślanki. Składało się ono z trójnożgu, wahacza do podnoszenia i opuszczania świdra, wyciągu wierniczego do zapuszczania i wyciągania świdra oraz kołowrotka albo windy do zapuszczania i wyciągania czerpadła czyli łyżki. Wyciąg wierniczny do zapuszczania i wyciągania świdra był uruchamiany za pomocą koła napędowego, które składało się z wału poziomego, na którym nawijała się lina wyciągowa. Średnica tego koła wynosiła 3 do 4 m. Pod kołem napędowym umieszczony był hamulec dociskowy wykonany z drewnianego drąga.

Zapuszczanie i wyciąganie warsztatu wierniczego (świder, obciążnik, nożyce wolnospadowe) oraz czynności wiernicze odbywały się poprzez ręczne uruchamianie koła pędnego za pomocą rozmieszczonych na nim szczebli. łyżka do oczyszczania spodu otworów czyli

Wiertnica typu kanadyjskiego z lokomobilą z 1885 r. (archiwum Fundacji Bóbrka)

do wyciągania urobku, zapuszczana była do otworu na linie konopnej lub stalowej z ustawionego przy otworze, napędzanego ręcznie kołowrotu. Operacje drążenia otworu odbywały się w tym systemie z powierzchni ziemi przez co praca była bezpieczniejsza bardziej wydajna, umożliwiającą osiągnięcie większych głębokości. Metodą tą pogłębiano również kopane wcześniej studnie. Był to przełom w technice drążenia otworów, co dawało początek nowej gałęzi górnictwa - wiertnictwu.

System wiercenia udarowego stosowany był również w wiertnicy kanadyjskiej. W zbiorach muzeum posiadamy eksponat z 1885 r. Wiertnica ta była już napędzana lokomobilą parową, co znacznie poprawiło szybkość i głębokość wiercenia.

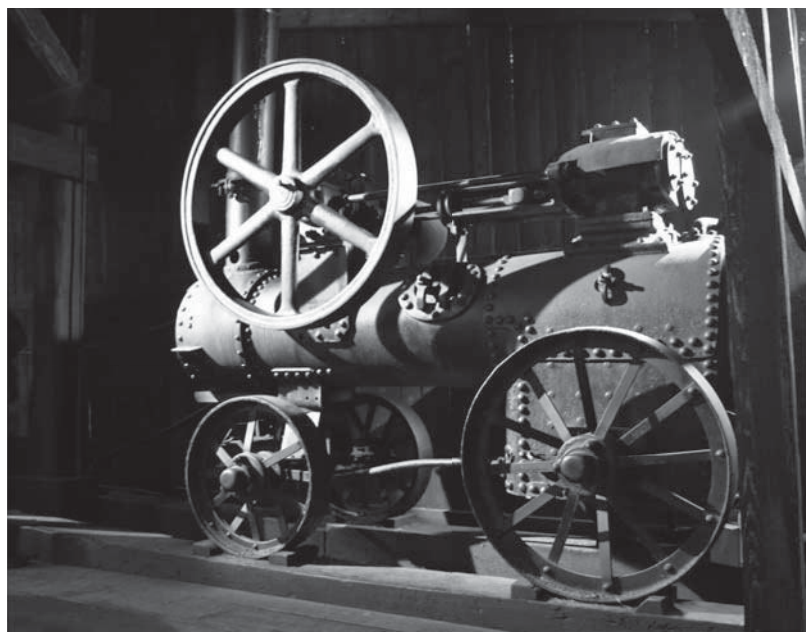
Ignacy Łukasiewicz dążył nieustannie do podniesienia poziomu techniki wiertniczej na kopalni ropy naftowej w Bóbrce. Za namową Juliusza Notha zaprosił na kopalnię Alberta Faucka, który po przybyciu w 1867 roku ze Stanów Zjednoczonych do Galicji przebywał w Kłęczanach. Wspomniany inżynier i konstruktor przybył w te rejony na zlecenie spółki naftowej bankierów z Hamburga, którzy nabyli tereny naftowe właśnie w Kłęczanach i zamierzali rozpocząć tam wiercenia za złożami ropy naftowej. W tym celu Albert Fauck przywiózł ze sobą do Kłęczan całkowicie wyposażone urządzenie do wiercenia metodą udarową na przewodzie linowym oraz lokomobilę parową potrzebną do napędu urządzenia wiertniczego. Używając tego sprzętu Albert Fauck wykonał w 1867 roku w Kłęczanach pierwsze w polskim górnictwie naftowym wiercenie metodą liniową do głębokości około 250 m. Do napędu zastosowano również po raz pierwszy w naszym górnictwie naftowym maszynę parową.

Albert Fauck wiązał duże nadzieje z wierceniem metodą liniową na terenach roponośnych właśnie w Galicji. Jednakże wiercenia taką metodą na kopalniach w Bóbrce i Ropiance nie zdały egzaminu. Inżynier Fauck napotkał na poważne trudności zarówno z powodu niesprzyjających warunków geologicznych jak i braku odpowiednich narzędzi wiertniczych. Problemem był również brak doświadczenia u wiertaczy podczas wykonywania wierceń metodą liniową. Wskazane wyżej trudności spowodowały, że metoda wiertnicza liniowa została w kopalni ropy naftowej w Bóbrce zaniechana i powrócono do metody wiercenia udarowego na sztywnych zerdziach z zastosowaniem nożycwołnospadowych. Metoda ta nazywana była kanadyjską metodą wiercenia.

Już Ignacy Łukasiewicz próbował wprowadzić na kopalni w Bóbrce wiercenia metodą kanadyjską. Poczynił nawet pewne przygotowania. Według Henryka Waltera, za jego poradą Łukasiewicz zamówił w 1881 r. bezpośrednio w Kanadzie urządzenie wiertnicze i garnitur kanadyjskich narzędzi wiertniczych wraz z hermetycznymi rurami okładzinowymi, których jeszcze wówczas w Europie nie wyrabiano. Jednakże z niewiadomych powodów, za czasów Łukasiewicza wiercenia te nie doszły do skutku. Dopiero Kanadyjczyk William Henry McGarvey wprowadził w 1884 r. wiercenia metodą kanadyjską do górnictwa naftowego na terenach Galicji. Dzięki zastosowaniu lokomobili parowej oraz nowej metody znacznie wzrosły postępy wiercenia i pogłębiania szybów naftowych.

William Henry McGarvey przybył do Galicji z miejscowości Olheim w rejonie Hanoweru w północno zachodnich Niemczech, gdzie wykonywał wiercenia za ropą naftową z zastosowaniem metody kanadyjskiej. Po przybyciu do Galicji McGarvey wykonał pierwsze wiercenie tą metodą w miejscowości Uherce. Postęp wiercenia w ciągu siedmiu dni wynosił 143 m co uznane zostało za wynik bardzo dobry. Na kopalni

*Lokomobila parowa wyprodukowana w zakładach H. Cegielski z 1881 r.
(archiwum Fundacji Bóbrka)*

w Bóbrce metodę kanadyjską zastosowano dopiero w 1887 roku, kiedy dyrektorem kopalni został inż. Zenon Suszycki. Przyczyniło się to do poważnego wzrostu wydobywania ropy naftowej, wskutek odkrycia głębiej zalegających, bogatszych pokładów ropośnych.

Jak już wcześniej zauważono pod koniec lat 80 XIX w. na kopalni w Bóbrce wprowadzono nową metodę wiercenia otworów. Wiercenie wykonywano urządzeniem wierniczym typu kanadyjskiego z lokomobilą parową. Lokomobilą parowa to kocioł z zabudowaną na nim maszyną parową. Ruch obrotowy maszyny za pośrednictwem przystawek pasowych i zamocowanych na nich korb i pociągaczy zamieniany był na ruch posuwisto - zwrotny i przekazywany na poprzeczną belkę czyli wahacz, na którym zamieszczony był zestaw do wiercenia. Klatka wiernicza posiadała dwa bębny z nawiniętym linami. Pierwszy, tzw. wierniczny służył do sterowania zestawem wierniczym, drugi tzw. łyżkowy do oczyszczania otworu za pomocą łyżki. Operacje wykonywane były przez wiernicę przy użyciu dźwigni czyli hebli. Takim urządzeniem można było wiercić otwory do głębokości rzędu 500 m.

W kolejnych latach, aż do przełomu wieków w wierceniach stosowano głównie wiernice typu kanadyjskiego, mniej lub bardziej zmodernizowane. Dopiero w pierwszych dwudziestu latach XX w. udoskonalono pensylwańską metodę wiercenia, którą wcześniej stosował Albert Fauck.

Polscy inżynierowie dzięki modernizacji wiernicy typu kanadyjskiego i odpowiednim przystosowaniu tej wiernicy do wiercenia metodą pensylwańską skonstruowali nowy typ urządzenia. W naszych zbiorach znajduje się kilka typów wiernic z tego okresu. Jedną z nich jest urządzenie do wiercenia typu „Bitków” z 1922 roku, które dzięki zastosowaniu maszyny parowej, nowej techniki wiercenia oraz systemu szarpakowego stało się prototypem późniejszych wiernic. Urządzenie wiernicze typu „Bitków” służyło do wiercenia udarowego otworów o głębokości rzędu 1500 m. Wiernica ta jest cennym źródłem wiedzy o technologii wierceń stosowanych w tamtym okresie. Została zbudowana w 1922 roku na kopalni ropy naftowej w Bitkowie i to właśnie stamtąd pochodzi jej nazwa.

Trudne warunki wiercenia w Karpatach, pomimo wdrożenia polsko-kanadyjskiego i pensylwańskiego sposobu wiercenia były powodem poszukiwań bardziej efektywnych metod. Wprawdzie metodą kanadyjską na żerdziach uzyskiwano duże głębokości rzędu 1800 m jednak czas wiercenia otworów trwał od 3 do 5 lat. Również oryginalne

Wiertnica typu „Bitków” z 1922 r. (archiwum Fundacji Bóbrka)

nalny pensylwański system wiercenia linowego w warunkach tektoniczno - geologicznych Karpat nie zdał egzaminu. System wiercenia urządzeniem „Bitków” wdrożony przez polskich konstruktorów był stosowany w dwóch odmianach z wahaczem lub szarpakiem. Zasada wiercenia linowego szarpakowego była następująca. Zestaw wiertniczy: świder, obciążnik i nożyce mocowany był doliny wiertniczej. Po zapuszczeniu świdra na dno otworu przyciąganolinęprzez rolkę zamocowaną na korbie wału przystawki. W związku z tym ruch obrotowy przystawki z zamocowaną na nim korbą powodował rytmiczne podrywanie i swobodne opadanie zestawu wiertniczego, dzięki czemu następowały rytmiczne udary świdra. Stąd potoczna nazwa tej techniki wiercenia - metoda szarpakowa. Obrót świdra ekscentrycznego uzyskiwany był przez zamocowanie zestawu wiertniczego doliny za pośrednictwem tak zwanej pasterki. W miarę postępów wiercenia lina popuszczana była sukcesywnie, tak aby udar świdra na dnie otworu był powodowany sprężystością liny, a dzięki temu uzyskał większą efektywność wiercenia. Wymagało to jednak dużego talentu i umiejętności. To właśnie takimi talentami zasłynęli polscy wiertacze, którzy byli ceni w całym światowym przemyśle naftowym.

Dość wcześnie, bo już na początku XX wieku elementy drewniane wiertnic zastąpiono stalowymi, a także przystąpiono do wytwarzania przewoźnej wersji wiertnic. Wiertnice takie były budowane na terenach Polski, w większości przez Fabrykę Budowy Maszyn i Narzędzi Wiertniczych Galicyjskiego Karpackiego Naftowego Towarzystwa, dawniej Bergheim i McGarvey w Gliniku Mariampolskim. Jakkolwiek zdecydowaną większość odwiertów w Polsce w czasie poprzedzającym pierwszą wojnę światową oraz w dwudziestoleciu międzywojennym wykonywano przy użyciu wiertnic stałych, to jednak coraz większe znaczenie uzyskiwały wiertnice przewoźne. Były one nie niezbędne zwłaszcza tam gdzie chodziło o głębokość rzędu 800 metrów i gdzie budowa wiertnic stałych była ekonomicznie i technicznie niezasadniona.

Grupa wiertnic o symbolach SM a następnie SMFM zapisała się chwalębnie w historii górnictwa naftowego Polski. Wiertnice typu SM zostaną tu omówione na przykładzie dwóch ostatnich typów wiertnic jakie zostały wyprodukowane przez Fabrykę Maszyn Wiertniczych w Gorlicach, to jest wiertnicy SM4 i wiertnicy SMFM.

Wiertnice typu SM projektowane były już od lat 30 - tych XX wieku. Zaprojektowane zostały przez konstruktorów Stanisława Szerau-

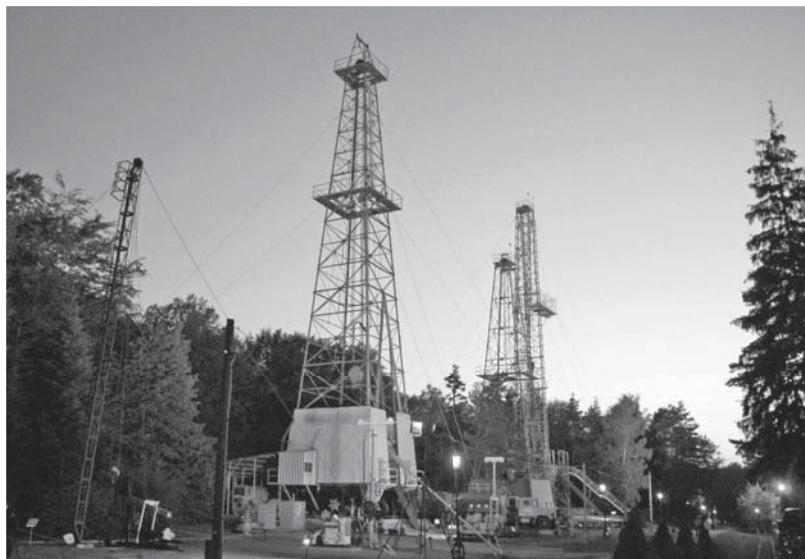
Wiertnice typu SM (archiwum Fundacji Bóbrka)

cai Mieczysława Mrazka i to właśnie od ich nazwisk pochodzi nazwa wiertnic.

Wiertnica SM4 znajdująca się w zbiorach Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im Ignacego Łukasiewicza jest oryginalnym typem wiertnicy. Wykonana została na ramie żelaznej przez Fabrykę Maszyn „Glinik” z Gorlic. Poraz pierwszy została zastosowana do wiercenia w 1949 roku. Jest to wiertnica przewoźna na podwoziu kołowym, przystosowana do łatwego transportu i przeciągania w terenie. Kompletna klatka wiertnicza składająca się z trzech bębnow linowych: do operacji wiertniczych, łyżkowania i manipulacji rurowej oraz urządzenia szarpakowego. Bębny oraz wspomniane urządzenie zostały zamontowane na wspólnej żelaznej ramie, co było w tym czasie projektem dość nowym i niespotykanym. Umożliwiło to znaczne skrócenie czasu budowy wiertnicy. Urządzenie przeznaczone było do wiercenia otworów o głębokości do 800 m. Specjalnie do tego typu urządzeń wiertniczych przystosowany został polskiej konstrukcji maszt teleskopowy typu „Narada”. Jest to maszt dwusłupowy, równoległy, zbudowany z rur.

Kolejnym typem wiertnicy jest wiertnica SMFM przeznaczona do wierceń geologicznych i eksploatacyjnych do głębokości 800 m. Na początku wiertnica przyjęła nazwę UP – 800. Wiertnica składała się z trójbębnowego żurawia z przystawką korbową oraz przystawką reduk-

Wiertnice obrotowe w ekspozycji Muzeum w Bóbrce (archiwum Fundacji Bóbrka)

cyjną. Napędzana mogła być silnikiem spalinowym lub elektrycznym. Urządzenie tego typu używane było w końcu lat 40 i w latach 50 XX w. Wytwarzanie tego typu wiertnicy zostało zakończone w 1955 roku. Według danych z Fabryki Maszyn „Glinik” wyprodukowano 55 kompletów.

W grupie wiertnic typu SM znalazła się również odmiana do prac pomocniczych, to znaczy do dowiercania udarowego do głębokości 700 metrów, zapuszczania i wyciągania pompy wgłębnej, oraz łyżkowania. Nosiła ona najpierw nazwę JL1, a następnie UP - 700.

Informacje o metodach głębień odwiertów, w których pionowy udarowy ruch świdra jest zastąpiony obrotowym ruchem narzędzia docierały do Polski dość wcześnie. Wyjazdy Polaków za granicę w roli wybijających się fachowców wiertniczych oraz przyjazdy specjalistów zagranicznych sprzyjały rozwojowi wielu nowatorskich przedsięwzięć, w tym również w dziedzinie obrotowych wierceń stołowych. Przejmowanie jednak tej nowej technologii nie szło w parze z budową krajowych maszyn, urządzeń i narzędzi. Pierwsza wzmianka o krajowych zamiarach i planach w tej dziedzinie pochodzi z 1921 roku. Wówczas fabryka Glinik złożyła ofertę dla spółki VERDATOK w Krośnie na dostawę kompletnej wiertnicy obrotowej. Nie znaleziono jednak na razie dowodów, że oferta została przyjęta¹. Można zatem bez większego ryzyka przyjąć, że polskie wiertnice obrotowe przybrały realny kształt dopiero po drugiej wojnie światowej.

W roku 1948 zaprojektowano uniwersalny zespół wiertniczo eksploatacyjny. W fabryce Glinik powstała wiertnica JL 35 Rudno. Był to zespół kombinowany, którym zamierzano głębić odwierty metodą obrotową do głębokości 1200 m, a także wiercić metodą udarową do 1500 m. Tym urządzeniem można było również rekonstruować odwierty, wprowadzać i wydobywać pompy w głębie, jak również rurować odwierty. Prototyp wiertnicy został zbudowany w 1953 roku. Doświadczenia uzyskane z serią wiertnic JL wykorzystano do opracowania i tworzenia innej wiertnicy o dużych walorach technicznych produkowanej od roku 1957 przez 30 lat. Wiertnica ta nosi nazwę OP 1200, a wytworzono ją w około 150 kompletach. Spełniała ona swoją rolę zarówno w górnictwie naftowym, jak również w górnictwie węglowym i wierceniach typu geologiczno - badawczego. W jej budowie wyróżnić można trzy zespoły robocze: wyciągowy pompowy i stołu obrotowego. Wiertnica

¹ Historia polskiego przemysłu naftowego, pod red. Ryszarda Wolłowicza, t. 1, Brzoźów - Kraków 1994, s.223.

OP 1200 przystosowana została do wiercenia obrotowego otworów o głębokości do 1200 m. Samo urządzenie i wszystkie pozostałe podzespoły, między innymi wieża wiertnicza, wielokrążek, stół obrotowy, wyciąg oraz cały osprzęt zaprojektowane i wykonane zostały w 1957 roku przez Fabrykę Maszyn „Glinik”. Wiertnica była bardzo rozpowszechniona w przemyśle naftowym w okresie powojennym².

Z kolei Wiertnica TRAUZL 3000 austriackiej firmy z Wiednia, służyła do wiercenia obrotowego i działała na podobnej zasadzie jak wiertnice polskiej konstrukcji OP 1200. Jednakże posiadała ona wzmocnioną konstrukcję wieży wiertniczej oraz większą zainstalowaną moc mechaniczną, co pozwalało na wiercenie otworów o głębokości do 3000 metrów. Urządzenie rozpowszechnione w polskim przemyśle naftowym po drugiej wojnie światowej zyskało wysoką ocenę polskich naftarzy³.

Ostatnią już wiertnicą omówaną w tym artykule jest wiertnica N1400S - największy eksponat w Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza w Bóbrce. Jest ona jedną z najnowszych polskich konstrukcji. Wiertnica do wiercenia obrotowego otworów głębokich do 4500 m, została zaprojektowana i wyprodukowana przez Fabrykę Maszyn „Glinik” w Gorlicach w roku 1980. Wszystkie elementy wiertnicy: podbudowa, stół obrotowy, wielokrążek z hakami, pompy płuczkowe, głowica płuczkowa i system obiegu płuczki, urządzenie wyciągowe, silniki spalinowe oraz wieża - maszt wykonane zostały w kraju. Jest to chluba polskich konstruktorów. Jej produkcja została niestety wstrzymana w związku z zakupem w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie wiertnic obrotowych do głębokiego wiercenia.

W artykule nie sposób omówić wszystkie urządzenia do wierceń jakie znajdują się w zbiorach Muzeum w Bóbrce. Serdecznie zapraszamy więc do muzeum, aby zobaczyć zarówno urządzenia przedstawione w artykule jak i te nie wymienione.

² KARLIC STANISŁAW, op. cit., s. 11.

³ BADAŁ ANDRZEJ, Wiertnica „Trauzl”, Stalinogród 1954, s.5.

THE RÁKOŠ NATURAL PATH OF MINING — PREPARATION AND IMPLEMENTATION

The town of Rožňava and its nearby area are inextricably linked to mining. Traces of mining are now virtually irretrievably lost. There are still a few interesting places that at least partially resemble the past, which could be a testimony to the present generation. The hillside of Rákoš belongs to such an important site. Iron ore was extracted there in the past. The Gemer Mining Association - Brotherhood in Rožňava (Gemerský banícky spolok Bratstvo v Rožňave) therefore decided to create such mining natural paths in this area. They could be an ideal destination for visitors of Rožňava as well as its citizens, school-children and all who like walking in nature. The preparatory work on the implementation of the natural paths is technically demanding. Special attention has to be paid to the acquisition of all required approvals and permits in accordance with the applicable legislation, in particular the Building Law.

Keywords: The Natural Path; Rákoš; Mining.

BANSKÝ NÁUČNÝ CHODNÍK RÁKOŠ — PRÍPRAVA A REALIZÁCIA

Ing. Ján Kilík

Gemerský banícky spolok Bratstvo, Rožňava, jan.kilik@sopsr.sk

Úvod

Územie Horného Gemera bolo v minulosti známe hlavne intenzívnou banskou činnosťou. Pri pochôdzkach po týchto zabudnutých lokalitách, sme objavili množstvo zaujímavých miest spojených s baníckou činnosťou aj v okolí Rožňavy. Generácia baníkov starne a stopy po ich činnosti sa nenávratne strácajú. Väčšina banských objektov je zlikvidovaná, bez možnosti ich obnovy. Ale sú ešte medzi nimi také, ktoré ešte

aspoň čiastočne pripomínajú zašlú banícku minulosť, a ktoré by mohli byť svedectvom pre súčasnú generáciu. V blízkom okolí mesta sú vybudované náučné banské chodníky v Rudnej a čiastočne i v Čučme. V Rožňave sa môžeme s baníckou históriou zoznámiť iba v Baníckom múzeu, preto sa Gemerský banícky spolok „Bratstvo“ rozhodol vybudovať náučný chodník na Rákoši.

História baníctva v Rožňave

Slovenské rudohorie, naše najrozsiahlejšie pohorie, otváralo od nepamäti náruč svojich dolín osadníkom, ktorých lákalo nie svojou rozlohou, ale bohatstvom, ukrytým v útrobach zeme. Rudonosné žily zlata, striebra, medi a železa vychádzajúce miestami až na povrch, boli rozhodujúcim faktorom pri osídľovaní dolín vo východnej časti pohoria, v oblasti Volovských vrchov. Tak vzniklo aj s baníckou históriou nerozlučne späté mesto Rožňava. Počiatky ťažby drahých a farebných kovov a železa siahajú do ďalekej a ťažko presne definovateľnej minulosti. Určite ale dávno pred dobu, z ktorej pochádzajú prvé písomné zmienky rímskych autorov Plínia a Tacita. Tí už v prvom storočí nášho letopočtu tvrdili, že Kotíni, žijúci v oblasti Pohronia a Spišskogemerského rudohoria, platili dane Sarmatom a Kvádom vo forme zbraní, vyrábaných z vlastného železa.

Písomná zmienka o Rožňave sa objavuje pomerne neskoro. Je to listina kráľa Ondreja III. z 3. februára roku 1291, ktorou nariadil Jágerskej kapitule, aby spolu s kráľovským zástupcom vytýčila hranice obce Rosnoubana. V júli toho istého roku vypukla vojna medzi Ondrejom III. a uchádzačom o uhorský trón, vojvodom Albertom. Arcibiskup Lodomír, ktorý vyjednal mier medzi bojujúcimi stranami, dostal ako odmenu a odškodné od kráľa, donáciu na Rožňavu. Ponechal mu aj urburu, t. j. osminu vyťaženého striebra z baní, ktorá mala patriť panovníkovi. Dovolil mu aby všetky výsady, ktoré užívalo ostrihomské arcibiskupstvo, preniesol aj na občanov Rožňavy. Tá už v tej dobe mala mestský charakter a nemalý význam. Za zlatý vek rožňavského baníctva sa však označuje rozhranie 15. a 16. storočia. Umožnili to nielen bohaté náleziská rúd, ale aj nová technika, ktorá bola v tom čase do banského podnikania zavádzaná.

Mesto Rožňava si upevnilo pozíciu banského mesta vstupom do spolku siedmich hornouhorských banských miest. Okrem nej tu patrila Gelnica, Smolník, Jasov, terajšia Spišská Nová Ves, Telkybánya a Rudabánya. Obyvatelia týchto miest vystupovali spoločne v zmysle

vzájomných dohôd najmä v otázkach banskej ťažby. V roku 1527 bol vydaný nový banský poriadok, ktorý otvoril cestu k zriadeniu banských súdov.

Začiatkom 90. rokov 16. storočia boli v Rožňave všetky bane opustené a zaplavené vodou. Baníctvo nakrátko ožilo po potlačení Turkov. Začiatkom 17. storočia však na Gemeri opäť upadalo. Príčinou boli nepriaznivé hospodárske pomery po porážke vojsk Františka Rákocziho II. a mor, ktorý v roku 1710 mesto vyludnil. Koncom 17. a začiatkom 18. storočia sa o banské podnikanie v okolí Rožňavy pokúšali rožňavskí mešťania, ale aj obyvatelia susedných a vzdialenejších banských miest. Neskôr sa ťažba rúd sústreďovala v malých ťažiariských spoločnostiach. Po zriadení biskupstva v roku 1776 sa účastníkom niektorých z nich stalo i biskupstvo. Najvýznamnejšiu stopu v dejinách baníctva a hutníctva na Hornom Gemeri tu zanechal rod Andrassyovcov, ktorí podnikali v období 17. a 19. storočia. Od polovice 19. storočia do polovice 20. storočia to bola Rimamuránsko-šalgótarjárska účastinná spoločnosť a jej predchodcovia. Gemer si udržal vedúce postavenie v železiarskom a banskom priemysle v rámci Uhorska. Nazývali ho preto Železná župa. Novodobé komplexné geologické a prieskumno-ťažobné práce spätne overovali tie najperspektívnejšie rudné žily, niektoré sa ešte ďalej ťažili aj v povojnovom období. Koncom 20. a začiatkom 21. storočia však dochádza k totálnej recesii rudného baníctva v tejto oblasti. Zníženie kvalitatívnych i kvantitatívnych parametrov jednotlivých ložísk, ale hlavne zvýšená ekonomická náročnosť dobývania a úpravy mala za následok uzavretie aj posledného banského závodu v Rožňave v roku 1993.

História baníctva na Rákoši

Na Rákoši sa najskôr ťažil limonit predovšetkým formou povrchových dobývok v pingách. Limonit je sekundárnou železnou rudou, ktorá sa tvorí v oxidačnej zóne Fe ložísk. Tieto miesta sa označujú ako železný klobúk (gosan). Neskôr sa práce presúvali do podzemia, v krátkych kutacích štôlnach a šachtách sa už ťažil aj siderit. O činnosti baníkov hovoria dodnes viditeľné stopy v krajine - staré zavalené kutacie diela, odvaly a stopy po vyklepávaní rudy a ruiny ich skromných obydlí (banských krámkov).

Názvy najstarších diel sa zachovali len ojedinele, aj napriek tomu, že všetky banské práce boli veľmi precízne značené do banských máp, z ktorých sa rovnako zachovalo len veľmi málo. Držitelia oprávnení na

banskú činnosť a vlastníckmi baní boli zo začiatku drobní podnikatelia, neskôr rôzne banské spoločenstvá a nakoniec i štát. V roku 1860 bol založený Hornouhorský ťažiarcky spolok, na čele ktorého stál gróf Juraj Andrassy. V roku 1886 vznikla Rimamuránsko-šalgótarjárska účastinná spoločnosť, ktorá sa od roku 1900 stala najväčším podnikateľom v oblasti baníctva i železiarstva. V roku 1938 pripadli bane v Rožňave Maďarsku.

Po vojne v roku 1946 vznikol národný podnik Železorudné bane so sídlom v Spišskej Novej Vsi, vytvorený bol závod Rožňava, ktorého súčasťou bol aj úsek Rákoš Fe. V rokoch 1952-1957 sa na ložisku realizovali Východoslovenským rudným prieskumom prieskumné práce. Ložisko bolo prevzaté do ťažby v roku 1958. Z dôvodu malých mocností, náhlych zmien kvality, nepriaznivých bansko-technických pomerov bola banská činnosť na ložisku po 3 mesiacoch ukončená. Ústia všetkých štôlní boli cielene zavalené a úsek Rákoš bol v roku 1959 zrušený. Bol to definitívny koniec baníctva na Rákoši.

Prípravné práce pri tvorbe náučného chodníka

Gemerský banický spolok Bratstvo si v roku 2016 dal za úlohu vybudovať náučný chodník na tejto lokalite. Odborným garantom riešenia sa stala ŠOP SR, Správa NP Slovenský kras, ktorá má skúsenosti s tvorbou náučných chodníkov v regióne.

Prípravné práce prebiehali v niekoľkých etapách:

1. Získanie dokonalej znalosti o územie, kde mal byť chodník situovaný – bolo potrebné urobiť podrobnú rekognoskáciu terénu, určiť trasovanie chodníka, identifikovať nosné body, rizikové miesta a pod.
2. Zhromaždenie potrebných mapových, písomných podkladov a fotodokumentácie vzťahujúcich sa k danému územiu.
3. Vybavenie administratívy súvisiacej s legislatívnymi normami pre správne konanie – získanie súhlasov vlastníkov a užívateľov dotknutých pozemkov na budovanie chodníka (Mesto Rožňava, Mestské lesy, s.r.o. Rožňava, Obec Krásnohorské Podhradie, Lesy SR, š.p., Odštepny závod Rožňava).
4. Príprava zjednodušenej projektovej dokumentácie pre správne konanie na príslušnom stavebnom úrade (Mesto Rožňava a Obec Krásnohorské Podhradie), za účelom získania súhlasu na umiestnenie drobnej stavby, za účelom osadenia informačných panelov. Bolo potrebné predložiť nasledovné doklady:

- druh a parcelné čísla dotknutých pozemkov,
- výpisy listov vlastníctva miesta realizácie,
- situačný plán s vyznačením umiestnenia stavby s odstupmi od hraníc susedných pozemkov,
- technický opis stavby,
- nákres informačných tabúlí,
- vyhlásenie kvalifikovanej osoby, ak sú práce realizované svojpomocne,
- písomné súhlasy vlastníkov.

Výstavba náučného chodníka

Samotná realizácia chodníka prebiehala rovnako v niekoľkých etapách:

1. Príprava grafického návrhu piatich informačných tabúlí. Na prvom paneli sú základné údaje o chodníku (priebeh, dĺžka, náročnosť, mapka) a na ďalších štyroch sú to podrobnejšie informácie o banskej činnosti na Rákoši a jednotlivých dielach. Tabule sú plastové s ochrannou vrstvou proti UV žiareniu.
2. Zadanie výroby samotných panelov z tvrdého dreva, ktoré sa najviac hodí do prírody, majú osadené šindľové striešky. Úvodný panel má rozmery 120 x 100 cm ostatné 80 x 60 cm.
3. Definitívna identifikácia trasy, ktorá je vedená v telese existujúcich lesných ciest, chodníkov tak, že nebolo potrebné realizovať terénne úpravy a výrub drevín bol realizovaný na minimálnu mieru. Chodník bol prečistený od popadaného dreva, uvoľnených kameňov, odhrabané bolo lístie.
4. Vyznačenie chodníka sa urobilo normovanou značkou (STN 01 8025) na vyznačenie trasy náučných chodníkov – štvorcová značka s rozmermi 10 x 10 cm, so šikmým 3 cm širokým zeleným pruhom v bielom poli. Značky boli nakreslené na stromy a v prípade potreby na pomocné drevené hranoly.
5. Osadenie informačných panelov – nosné kovové časti boli zabetónované do podlahy, tak aby bol vylúčený kontakt drevených častí so zemou. Pri významných dielach boli osadené tabule o rozmere 30 x 40 cm s ich pomenovaním.

NÁUČNÝ BANSKÝ CHODNÍK RÁKOŠ

V ďalšom texte predstavíme náučný chodník aspoň symbolicky, podľa opisov textov, ktoré sa nachádzajú na jednotlivých paneloch

Trasa náučného chodníka a história baníctva v Rožňave a na Rákoši (panel č. 1)

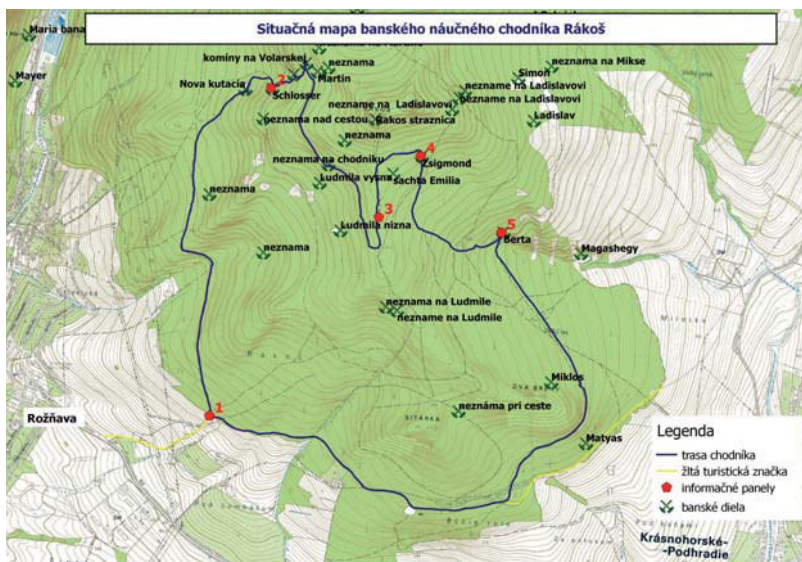
Náučný chodník je vedený po južnej strane Rákoša. Vedie lesnými cestami a chodníkmi, tvorí jeden jednosmerný ucelený okruh o dĺžke cca 10 km. Začína nad benzínovou pumpou a vodojemom, na žltej turistickej značke. Na trase je umiestnených 5 informačných panelov. Po celej trase môžeme vidieť stopy po banskej činnosti na tejto lokalite. Je to viacero pingových polí, povrchové ťažobné zárezy do skalných výbežkov, zavalené krátke kutacie štôlnie. Chodník prechádza aj okolo významných banských diel ako sú Nová kutacia štôlna a Nižná Johan Volárska – Schlosser a štôlni Vyšná Johan Volárska. Zreteľné sú zárezy štôlní so zvyškami drevených stojok a haldy. Chodníkom sa dostaneme až k miestu, kde prechádzala visutá lanovka na prepravu železnej rudy. Stopy po dávnej baníckej činnosti je opäť vidieť pri štôlni Žigmund. Zaujímavá zastávka je pri štôlni Berta, do útrob ktorej môžeme od ústia aj nahliadnuť, pretože pevné horniny zabránili jej zavaleniu aj po niekoľkých desaťročiach.

Baníctvo v západnej časti vrchu Rákoš (panel č. 2)

Dlhodobými kutacími a prieskumnými prácami bolo na Rákoši overených takmer dvadsať kremeňovo-sideritových žíl s nižšou koncentráciou Cu zrudnenia. V západnej časti Rákoša bola najvýznamnejšou žila Rákoš-Volárska, na ktorej sa už v dávnej minulosti intenzívne ťažili jej pripovrchové časti.

Žila bola sprístupnená viacerými štôľňami ako napr.: Vyšná Johan Volárska, Martin, Johan Dubová a Juliana. Na prelome 19. a 20. storočia banské práce vykonávala Rimamuránsko-Šalgótarjárska železiarska účastinná spoločnosť. V rokoch 1895 – 1902 sa na žile vyťažilo takmer až 42 kt limonitu. Štôlna Nižná Volárska-Schlosserbola razená ako 2. horizont. Jej dĺžka dosiahla 580 m. Po 2. svetovej vojne Železorudné bane Rožňava otvorili žilu Novou kutacou štôľňou (dĺžka 830 m), ktorá bola razená ako 3. horizont. V rokoch 1953-1955 sa razila štôlna Spodný Rákoš (dĺžka do 1200 m), z úrovne rožňavskej doliny nad bývalými kúpeľmi. Ložisko bolo po ukončení prieskumu dobývané zo štôlnie Spodný Rákoš iba tri mesiace, pričom sa vyťažilo 1547 ton sideritu.

Situčná mapa náučného chodníka.

Rákoš-Volárska žila má dĺžku vyše 1 km. Mocnosť šošovkovitej žily sa mení (v priemere je 0,5 m, najviac 3 m). Zrudnenie je zastúpené prevažne limonitom, sideritom, spekularitom, chalkopyritom, pyritom a tetraedritom ako aj ďalšími inými minerálmi, ktoré pri trocha šťastia môžeme ešte na haldách nájsť. Pri prieskume na 13. horizonte baneMária sa overovala aj spodná časť tejto žily, ktorá je ale rozdrobená na veľké množstvo bezvýznamných tenkých žiliiek a šošoviek.

Lanovka Malý vrch – Rožňava Baňa (panel č. 3)

Po roku 1900, kedy Andrásyovci prenajali svoj majetok spoločnosti RIMA, došlo v Drnave k stagnácii ťažby železnej rudy. Ťažba začala opäť napredovať až od roku 1929. Začal sa tu budovať nový ťažobný závod a vytvorila sa samostatná závodná správa. Problémom ale ostala preprava rudy do úpravne na Rožňava Baňu. Zmena nastala koncom roka 1938, kedy drnavský železorzudný závod v dôsledku mníchovského diktátu pripadol Maďarsku.

Ministerstvo obchodu a dopravy v Budapešti 19. júna 1941 povolilo výstavbu lanovky, ktorá mala zabezpečiť dopravu železnej rudy z Krásnohorského Podhradia (Malý vrch) a Drnavy (Dionýz) na Rož-

Informačný panel pri štôlni Schlosser.

ňava Baňu namiesto nákladných áut. Výstavbu lanovej dráhy realizovala firma POHLING. Stavba bola ukončená 1. júna 1942 a od 5. júna 1942 sa už začala riadna preprava železnej rudy. Celková dĺžka lanovky dosahovala 7,5 km. Od dedičnej štôlne Dionýz sa ruda na Malý vrch dopravovala úzko koľajovou konskou železnicou dlhou 4,8 km. Lanovka z Malého vrchu viedla cez Rákoš a Kalváriu. Hrebeň medzi Ráko-

šom a Sitárkou pretínala na mieste umiestnenia informačného panela. Lanovka sa tu najviac približovala k terénu a aj z toho dôvodu tu bol vybudovaný malý strážny domček so stálou strážnou službou. Ťažba železných rúd bola v Drnave definitívne ukončená v roku 1965, ťažba na ložisku Malý vrch v roku 1974. V týchto rokoch bola postupne likvidovaná aj celá lanovka. Betónové pätky, na ktorých boli umiestnené stožiare lanovky, sú už iba nemým svedkom tejto dokonalej technickej stavby.

Spôsob vyhľadávania a dobývania ložísk (panel č. 4)

Na Rákoši, tak ako v celom Spišsko-gemerskom rudohorí, sa najprv vyhľadávalo zrudnenie tzv. „pingami“, ktoré boli hĺbené až do hĺbky okolo 10 m. Nájdeme ich vo forme oválnych jám po celom tomto okolí. Po objavení perspektív-

Úvodný panel náučného chodníka.

Panel na trase bývalej lanovky.

nej rudnej žily, bola táto overovaná banskými prácami – tzv. kresanicami. Razili sa veľmi namáhavou ručnou prácou a to pomocou kladiva a železka. Baník udieral kladivkom na železko a takto odsekal na čelbe banského diela kusy horniny. Spôsob a technika záviseli od pevnosti, bridličnatosti a porušenia horniny v konkrétnej bani. Bola to mimoriadne namáhavá práca vykonávaná pri slabom osvetlení, nedostatku vzduchu, vo vlhkom prostredí a s denným postupom niekoľko desiatok cm. Rudu a horninu musel baník vynášať z bane tak, že ju naložil dreveným korýtkom, alebo plechovým brotvanom do dreveného banského vozíka (hunt). Tento vozík ťahal z bane na povrch ručne, po drevených doskách, ktoré boli spájané medzi sebou bez použitia klinec. Až neskôr sa razili banské chodby pomocou trhaviny (pušného prachu), ktorý sa prvýkrát použil v Banskej Štiavnici v roku 1627. Potom sa začalo používať už aj ručné vŕtanie, kedy sa vývrty zhotovovali ručne pomocou dláta, tak že sa dláto (vrták) po každom údere kladiva pootočilo. Mechanické vŕtanie sa zavádza v tejto oblasti až po roku 1900.

Baníci trávili celý týždeň priamo pri bani, kde si stavali jednoduché príbytky tzv. krámy (krámiky). Slúžili im na ubytovanie a prípravu jedla. Tieto boli spravidla obdĺžnikového tvaru, steny boli vymurované z kameňa, spájané hlinou resp. iba upchávané machom. Ako krytinu používali konáre a žrdovinu, pokrývali ich lístím a udupanou hlinou. Niektoré strechy mali aj otvor na odvod dymu z ohniska v strede krá-

Osadzovanie panela pri štôlni Žigmund.

mu. Okolo ohniska boli umiestnené prične, slúžiace aj ako lôžka. Ruiny takéhoto krámičku sa nachádzajú aj pri štôlni Žigmund, kde je inštalovaný informačný panel.

Baníctvo vo východnej časti vrchu Rákoš (panel č. 5)

Rudné žily východného okraja Rákoša boli v minulosti intenzívne skúmané. Kutacie práva boli udelené na banské polia Gabriela, Ľudmila, Emília, Žigmund, Šimon, Ladislav, Berta, Július, Miksa, Manó, Terézia, Márton, Miklós a Mátyás. Nachádza sa tu veľké množstvo píng, kutačiek a štôlní rôznych parametrov. Skoro všetky banské diela sú dnes už zavalené.

Najvýznamnejšou rudnou žilou v tejto časti Rákoša bola žila Ľudmila, dlhá asi 450 m, s mocnosťou až do 2 m. Ťažená bola už dávno v minulosti. V rokoch 1952 až 1955 ju skúmal Východoslovenský rudný prieskum štôľňou Nižná Ľudmila. Celkom sa vyrazilo 808 m chodieb, 129,3 m komínov a úpadnica dlhá 45 m. Žila je z hrubozrnného sideritu, obsahuje málo kremeňa, zriedkavo pyrit, chalkopyrit a tetradrit. V oxidačnej zóne je aj limonit a spekularit. Pozostatkom staršej banskej činnosti je aj vyššie ležiaca štôľňa Vyšná Ľudmila.

Ústie štôlne Berta.

Kremeň-sideritové žily Žigmund, Ladislav a Július-Berta boli skúmané štôľňou Magashegyi. V roku 1952 bola pravdepodobne vyzmáhaná stará štôľňa, ktorá bola predĺžená až na 1050 m a podfárala uvedené žily. Výsledok však nebol pozitívny a lokalita bola opustená. Úvodná časť banského diela bola neskôr upravená ako záchyt pitnej vody pre obec Krásnohorské Podhradie. Rovnako zachovaná je aj štôľňa Berta. Štôľňa je čiastočne zaplavená vodou a je prístupná v súčasnosti v dĺžke necelých 100 m. V mieste razenia slednej chodby na žilu Berta je chodba zavalená. Žilu skúmala ešte asi spoločnosť RIMA, pretože na halde sa našiel hraničný kameň banského poľa tejto spoločnosti. Na halde sa dajú nájsť kusy hrubozrnného sideritu i spekularitu.

Záver

Je predpoklad, že náučný chodník bude ešte doplnený i o niektoré doplnkové objekty ako napr. odpočinkové miesta s lavičkami. Možné je aj vybudovanie jednoduchého dreveného prístrešku s regulovaným ohniskom. Bude vhodné aj odstránenie náletu drevín na odvalových haldách pri štôľňach Schlosser a Nová kutacia štôľňa. V spolupráci s KST by sa mohol vyznačiť turistický chodník na vrchol kóty Rákoš okolo ka-

mennej ruiny bývalej vojenskej pozorovateľne. Pripravuje sa vydanie sprievodcovskej brožúrky. Najzaujímavejším a asi aj najpríťažlivejším počínom by bolo sprístupnenie štôlne Berta pre verejnosť, ktorá je prístupná v dĺžke cca 100 m. Bude sa potrebné vysporiadať s náležitosťami Vyhlášky 524/2011 Ministerstva hospodárstva SR, ktorou sa ustanovujú podrobnosti o postupe pri povoľovaní sprístupňovania banských diel a starých banských diel na múzejné a iné účely a prác na ich udržiavaní v bezpečnom stave.

LITERATÚRA:

- BURKOVSKÝ, Július – KRÁLIKOVÁ Katarína. *Náučné zariadenia v prírode*. Príručka pre tvorbu, prevádzku a údržbu naučných chodníkov, lokalít a bodov. Banská Bystrica: ŠOP SR. 2015, 36 s. ISBN 978-80-8184-036-4
- KILÍK, Ján – KRAVEC, Jozef – KUŠNIEROVÁ, Edita – TOMÁNYI, Karol: *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Gemeri, I. časť*, Rožňava: Gemerský banícky spolok Bratstvo. 2014, 141 s. ISBN 978-80-971900-0-2

A MINING GUILD

The medieval glory of Rožňava, thanks to the precious metal mining, falls into the period of German colonization. The colonists, who came from more developed countries, brought the need to join each other. The miners' associations - the brotherhoods worked in the manner of a guild.

The existence of a mining guild in Rožňava (brotherhood, guild-like associations) was the prove of a high level of mining activity in this region on the European scale. The first author of the history of Rožňava József (Jozef) Mikulik assumes its creation during the reign of the kings of the House of Anjou.

In 1513, the Brotherhood Association had the Rožňava Metercia painted as a sign of the promise of loyalty to their patron saint of Saint Anne. The painting was aimed to be an altar painting. The existence of such an association is proved by the minutes of the meeting of the city council from the first half of the 17th century. No records of the activities of the mining guild after 1666 were revealed, which may reflect the decline of mining in the city.

In the early 18th century the information about the call board of the mining guild and later of its flag were uncovered. In that period mining was working on completely different principles, and brotherhood treasuries began to take the lead as a matter of urgency.

Keywords: Brotherhood; A Mining Guild; Mining.

BANÍCKY CECH V ROŽŇAVE

Sylvia Holečková

Banícke múzeum v Rožňave, sylvia.holeckova@gmail.com

Najstaršou písomnou zmienkou o Rožňave je listina kráľa Ondreja III. z 3. februára 1291. Poveril ňou Jágerskú kapitolu, aby v spolupráci s kráľovským zástupcom vytýčila hranice obce Rosnoubana¹. Ďalšími listinami potvrdil donáciu Rožňavy v jej sta-

¹ TAJTÁK, L. et al. Dejiny Rožňavy 1, s. 46.

rých hraniciach i nového majiteľa mesta, ktorým sa stal arcibiskup Ladamír a ostrihomské arcibiskupstvo. Samotná skutočnosť, že panovník daroval Rožňavu, svedčí o bohatosti tohto územia i o vysoko vyvinutej produkcii striebra, ktorá mala arcibiskupovi nahradiť straty vzniknuté pri obrane kráľovských záujmov.

Predovšetkým strieborné rudy prilákali obyvateľstvo do tohto regiónu. Známa však bola i ťažba zlata, medi, neskôr železnej rudy a antimonitu. Nerastné bohatstvo sústredené na pomerne malej rozlohe v okolí mesta, vhodné meteorologické podmienky mierne drsného podnebia a rozvetvená sieť vodných tokov vytvorili základné predpoklady pre vznik baníctva a hutníctva. Baníctvo sa stalo v období stredoveku rozhodujúcim hospodárskym odvetvím, ktoré prinieslo Rožňave a okoliu stredovekú slávu. Je však potrebné pripomenúť, že s bohatou baníckou činnosťou sa tu stretávame aj v starších obdobiach.

V okolí Rožňavy sa rudy vzácnych kovov dokázateľne ťažili už od 12. storočia, a to zlato ryžovaním priamo na území mesta², dobývalo sa aj striebro s medenými rudami. Ťažba striebra a medi sa spomína už v listine Ondreja III. z roku 1291, zlaté bane v donačnej listine Karola Róberta z roku 1323³.

Stredoveká sláva Rožňavy vďaka ťažbe drahých kovov – zlata, striebra a medi, spadá do obdobia nemeckej kolonizácie. Nemeckí kolonisti, pochádzajúci z vyspelejších hospodárskych a sociálnych pomerov a zároveň privilegovaní uhorskými panovníkmi, zaujali rozhodujúce postavenie v baníctve, hutníctve i v remeselníckych odvetviach.

V Nemecku boli už v tomto období známe organizácie remeselníkov, ktorí sa združovali podľa jednotlivých remesiel, resp. približne rovnakého charakteru pracovnej činnosti. Kolonisti, v podmienkach Rožňavy hlavne baníci z Bavorska, Durínska a Saska, priniesli so sebou myšlienky a potrebu združovania sa z domovskej krajiny a vo svojej baníckej práci ju i praktizovali. Neboli to cechy, baníci svoje združenia nazývali bratstvami, ale ich charakter a štruktúra nasvedčujú tomu, že bratstvá fungovali na spôsob cechu.

Vyspelosť baníckych aktivít v Rožňave v európskom meradle potvrdzuje existencia rožňavského baníckeho cechu (bratstva, združenia na spôsob cechu). József (Jozef) Mikulík, prvý autor histórie Rož-

² BATTA, Š. Dejiny baníctva Rožňavy a okolia, s. 78.

³ TAJTÁK, L. et al. Dejiny Rožňavy 1, s. 60.

ňavy, predpokladá jeho vznik (uvádza slovo cech!) v období panovania kráľov z Anjou⁴.

Existenciu takéhoto združenia potvrdzuje aj skutočnosť, že v mene baníkov dal bratský spolok v roku 1513 namaľovať obraz na znak sľubu vernosti svojej patrónke Svätej Anne. Túto unikátnu tabuľovú maľbu neskorého stredoveku namaľoval neznámy umelec. V histórii umenia a v baníckej odbornej literatúre je toto dielo známe pod názvom Svätá Anna Samotretia, často je tiež označované latinskou skratkou Metercia. Tento výraz vznikol spojením latinských slov „me tertia” a znamená ja (som) tretia⁵. Obraz znázorňuje tri hlavné postavy – Sv. Annu, Panu Máriu a Ježiša a v pozadí výjavy zo súdobého baníctva a hutníctva v konkrétnej oblasti. Najcennejším prínosom diela je verné a realistické zobrazenie jednotlivých momentov baníckej činnosti. Umelec nebol baníkom, ale dôkladným pozorovateľom, preto bez kritiky a prikrášľovania zvečnil to, čo videl. Zanechal tak hodnoverný materiál, ktorý umožňuje prijateľnú rekonštrukciu niekdajšieho baníctva v okolí. Charakteristické sú skutočne jestvujúce scenérie okolia mesta.

Objednanie Metercie svedčí o dobrej finančnej situácii združenia baníkov. Veď tabuľová maľba, ktorá bola určená ako oltárny obraz, musela stáť nemálo finančných prostriedkov.

Aj Ila Bálint pri uvádzaní počtu baníkov spolu s baníckymi vdovami v počte 37, žijúcich v roku 1578 v Rožňave píše, že ich možno bolo aj viac, ale iba v Rožňave tvorili baníci väčšiu spoločenskú skupinu a len tu mali aj organizáciu na spôsob cechu⁶.

Veľavravné sú zápisnice zo zasadnutí mestského zastupiteľstva z prvej polovice 17. storočia. József (Jozef) Mikulik uvádza, že cech baníkov obdaroval v roku 1633 novozvoleného richtára dvoma džbánmi vína, v roku 1637 pol toliarom a v roku 1652 jedným džbánom vína⁷. Tieto skutočnosti poukazujú pravdepodobne na postupné ochudobňovanie združenia baníkov.

Existenciu združenia baníkov v Rožňave potvrdzuje aj názor, že v Rožňave existovalo takéto bratstvo až do začiatku 17. storočia a až potom sa členovia rozhodli premenovať na cech⁸.

⁴ MIKULIK, J. Magyar kisévrosi élet 1526-1715, s. 49.

⁵ BATTA, Š. Rožňavská Metercia, s. 1.

⁶ BATTA, Š. Dejiny baníctva Rožňavy a okolia, s. 182.

⁷ MIKULIK, J. Magyar kisévrosi élet 1526-1715, s. 49.

⁸ ŠPIEZS, A. Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku, s. 33.

Zvolávacia tabuľka cechu baníkov, 1714. Zbierkový fond Banického múzea v Rožňave. Foto Lukáš Ďurán.

kých robotníkov. Z nazbieraných zdrojov poskytovali príspevky svojim členom v prípade choroby, pohrebu člena rodiny, či ďalších nepredvídaných okolností¹¹.

V roku 1513 dal bratský spolkol namaľovať na znak sľubu vernosti svojej patrónke Svätej Anne obraz Metercia, určený ako oltárny obraz. Existenciu

Po roku 1666 už nemáme o baníckom cechu žiadne správy, čo môže súvisieť s úpadkom baníctva v meste v polovici 17. storočia. Jeho hlavnou príčinou bolo vyčerpanie ložísk zlata, striebra a medených rúd. V 17. a 18. storočí sa ťažba začala orientovať na železnú rudu a antimonit.

Až začiatkom 18. storočia sa objavil údaj o existencii zvolávacej tabule rožňavského baníckeho cechu z roku 1714⁹ a neskôr o zástave rožňavského baníckeho cechu s datovaním 1753¹⁰. V tomto období už fungovalo baníctvo na úplne iných princípoch. Banícky cech mohol fungovať sčasti z nostalgie a do popredia sa z hľadiska potreby mať združujúci subjekt začali dostávať bratské pokladnice, ktoré si členovia bratstiev (cechov) zriaďovali v záujme sociálnych istôt.

Tieto mali od 17. storočia charakter sociálno-podpornej organizácie výlučne baníkov a ďalších banských a hutníck-

Zástava cechu baníkov, 1753. Zbierkový fond Banického múzea v Rožňave. Foto Lukáš Ďurán.

⁹ Tabuľka vyhotovená z mosadze znázorňuje dav ľudí pod baldachýnom, na ktorom je viditeľný banícky znak. Ide o cechovú udalosť, pravdepodobne cechovú schôdzu. Pred, resp. pod skupinou ľudí je kalich, ktorého podstavec má tvar hraničného banského kameňa. S vročením 1714.

¹⁰ Zástava zelenej farby, na plnom poli s tmavozeleným vencom, v ktorom sú umiestnené banícke kladivá a tri ruže vyrastajúce z červeného srdca. S vročením 1753.

¹¹ MARTULIAK, P. Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva 1845-1995, s. 19.

takéhoto združenia potvrdzujú aj zápisnice zo zasadnutí mestského zastupiteľstva z prvej polovice 17. storočia. Po roku 1666 už nemáme o baníckom cechu žiadne správy, čo môže súvisieť s úpadkom baníctva v meste.

Začiatkom 18. storočia sa objavil údaj o zvolávacej tabuli baníckeho cechu a neskôr o zástave baníckeho cechu.

V tomto období už fungovalo baníctvo na úplne iných princípoch a z hľadiska potreby sa do popredia začali dostávať bratské pokladnice.

BIBLIOGRAFICKÉ ODKAZY

- BATTA, Štefan. *Dejiny baníctva Rožňavy a okolia*. Rožňava : Rukopis, 1982, 241 s.
- BATTA, Štefan. *Rožňavská Metercia*. Martin : Banícke múzeum v Rožňave, 2001, 13 s.
- MARTULIAK, Pavol. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva 1845-1995*. Eko : Agroinštitút Nitra, 1995, 231 s. ISBN 80-7139-018-3
- MIKULIK, József. *Magyar kisévárosi élet 1526-1715*. Rozsnyó : Kovács Mihály Könyvnyomdája, 1885, 295 s.
- TAJTÁK, Ladislav et al. *Dejiny Rožňavy 1*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, 504 s.
- ŠPIESZ, Anton. *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*. Martin : Osveťa, 1983, 208 s.

PRAMENE

Banícke múzeum v Rožňave, fondy História I a Baníctvo

THE ROŽŇAVA METERCIA - A UNIQUE VIEW OF THE LIFE OF MIEVEAL MINERS AND METALLURGISTS

The article is a unique artistic work - the non-iconographic painting of St. Anna Samotretia, also known as the Rožňava Metercia painted in 1513. The work of an unknown artist found in the Bishop's Cathedral in Rožňava is a particularly significant testimony to the history of mining in Rožňava relating to the period since which only very few written sources have been preserved. The central religious motif of the painting is complemented by the background scenes in which the author recorded, in detail, and realistically depicted the technology of mining and metallurgical production from the period when mining was at its peak at the beginning of the 16th century. Besides the technique of extracting, transporting and processing of the raw material, it also provides valuable information about the life of miners in the past. In the next part of this work the author introduces Ing. Štefan Batta. He has significantly contributed to preservation of this unique work and its promotion among the professional and laic public.

Keywords: The Rožňava Metercia; Mining; The Middle Ages.

ROŽŇAVSKÁ METERCIA - JEDINEČNÝ POHĽAD DO ŽIVOTA STREDOVEKÝCH BANÍKOV A HUTNÍKOV

Gabriela Kolesárová

Banícke múzeum v Rožňave, gkolesarova.banmuz@gmail.com

Územie našej krajiny bolo v minulosti významnou surovinovou základňou ušľachtilých kovov pre celú Európu. Najznámejšie banské mestá na Slovensku - Kremnica, Banská Bystrica a Banská Štiavnica sa stali vďaka významným ložiskám zlata, striebra a medi známymi nielen v celej Európe, ale i mimo nej. Aj stredoveká história ťažby v týchto regiónoch je pomerne podrobne spracovaná.

Naproti tomu stredoveké dejiny spišsko – gemerského baníctva zatiaľ nie sú dostatočne prebádané a spracované, pritom sú možno ešte staršie a historicky významnejšie. Svedčia o tom najnovšie výskumy v zahraničných archívoch, keďže u nás je zachovalých písomných prameňov z obdobia stredoveku veľmi málo. Pokiaľ sa aj niečo podarí vypátrať, väčšinou sa jedná o ťažbu medi, pretože voľný vývoz zlata a striebra z Uhorska a slobodný obchod s nimi, boli oficiálne zakázané.

Chýbajúce informácie o stredovekej ťažbe a spracovaní striebornej rudy nám aspoň čiastočne približuje dielo mimoriadnej dokumentačnej hodnoty – tabuľová maľba Svätá Anna Samotretia, známa tiež pod názvom Rožňavská Metercia. Unikátny obraz o rozmeroch 170x125 cm, namalovaný neznámym autorom v roku 1513, sa nachádza na ľavej strane hlavnej lode biskupskej katedrály v Rožňave. Gotickú budovu pôvodne farského kostola Svätej Anny začali stavať koncom 13. storočia a dokončili v roku 1304. V období vzniku obrazu prešla stavba rozsiahlou rekonštrukciou, ktorá bola dokončená v roku 1516. Táto rekonštrukcia, spojená s rozšírením vnútorných priestorov, nepochybne podnietila prispievateľov darovať obraz, ktorý mohol byť takto uložený na novom a trvalom mieste. Predpokladá sa, že tabuľová maľba bola stredovým obrazom menšieho oltára, pravdepodobne v dnešnej kaplnke sv. Neita, ktorá bola pôvodne zasvätená sv. Anne.

V roku 1776, kedy cisárovná Mária Terézia založila rožňavské biskupstvo, sa stal kostol biskupskou katedrálou premenovanou na kostol Nanebovstúpenia Panny Márie.

Ústredným motívom obrazu je trojica biblických postáv – Svätá Anna, Panna Mária a Ježiš.

- Svätú Annu, po ktorej je odvodený názov obrazu z latinskej skratky me tertia - samotretia, považovali baníci za svoju ochrankyňu. Jej kult doniesli zo svojej domoviny nemeckí baníci - prisťahovalci z Durínska, Sliezska a Saska na základe asociácie predstáv: Sv. Anna bola matkou Panny Márie, ktorá sa porodením Ježiša stala Matkou Božou a symbolom večného materstva. Baníci sa živili ťažbou nerastov získaných z útrobov zeme, t. j. plodmi Matky Zeme. Sv. Anna bola teda najpovolanejším sprostredkovateľom všestranných záujmov i ochrankyňou baníkov.
- Panna Mária s korunou na hlave predstavuje najvyššiu patrónku Uhorska.
- Dieťa na obraze zobrazuje Ježiša, ktorý je považovaný za kráľa kresťanských duší a poskytuje ochranu veriacim.

Náboženský motív obrazu dopĺňa sv. Trojica, v ktorej Ježiš figuruje ako Syn, Boh Otec v postave starého muža sa nachádza v hornej časti uprostred medzi oblakmi, a pod ním sa vznáša Duch Svätý v podobe bieleho holuba. Túto Bibliou inšpirovanú časť obrazu dokresľujú postavy štyroch anjelikov, intonujúcich sférickú hudbu.

Ideový námet diela je odzrkadlením zmyšľania stredovekého človeka, ktorý sa snaží získať jednak priazeň nadprirodzených bytostí pri objavovaní bohatých nálezísk rúd, ale aj ochranu a pomoc pred rôznymi nebezpečenstvami číhajúcimi na baníkov v podzemí.

Z technicko-historického hľadiska najcennejšiu časť obrazu tvorí pozadie maľby. Autor realistickým spôsobom a s neobyčajne vyvinutým zmyslom pre detail, zobrazil technológiu miestnej baníckej a hutníckej výroby. Vpravo môžeme vidieť hlbinnú baňu na ťažbu striebornej rudy, vľavo hutnícku prevádzku produkujúcu striebro. V tom období sa tu ťažili predovšetkým strieborné a medené rudy. Práve prelom 15. a 16. storočia, kedy vznikla aj spomínaná tabuľová maľba, je považovaný za obdobie najväčšieho rozkvetu rožňavského baníctva.

Obraz znázorňuje dobývanie severovýchodného krídla žily Mária, zvanej Csengő (Zvonivá) na úbočí pohoria Rozgang severne od Rožňavy v intraviláne obce Čučma. Na tomto mieste sú dodnes jasne rozoznateľné maliarom zachytené tvary okolia, stopy po baníckej činnosti v podobe zavalených šacht, štôlní a podobne.

Banícke a hutnícke výjavy na Rožňavskej Metercii.

Práce sa začali razením prieskumných šachtíček na overenie bohatosti zrudnenia ložiska. Dve takéto môžeme vidieť na obraze celkom vpravo hore. Nad vrchnou sa nachádza ručný rumpál, na spodnej vidíme koniec vyčnievajúceho rebríka. Tieto šachtičky slúžili neskôr ako pomocné ťažné diela na fárание osôb, prípadne mohli byť časom rozšírené na hlavné otvárkové banské dielo.

Takto mohla vzniknúť aj zobrazená hlavná šachta, spojená na vrchole kopca s gáplom (ťažné zariadenie). Je zreteľne viditeľné, že stavba na obraze nemá dokončenú strechu. Nie je pravdepodobné, že by ľudia a zvieratá boli na kopci neustále vystavení vrtochom počasia. Vidíme tu teda zrejme nové banské dielo.

Ťažný bubon poháňali dva kone, ktoré boli zapriahané do trámov zapustených do hriadeľa, pričom pohoniči sedeli na stolčekoch pripevnených k vodidlám. Na ťažnom bubne bolo navinuté lykové alebo konopné lano, ktoré bolo cez lanovnicu a kladky vedené do šachty. Počas otáčania ťažného bubna sa jedna prázdna nádoba spúšťala dolu a zároveň druhá, naplnená rudou, vyťahovala von zo šachty. Následne plnú nádobu na povrchu vyprázdnila a druhú, prázdnu, v šachte opäť naplnili. Po každom cykle sa museli kone prepriahať do opačného smeru pohybu. Tento postup sa neustále opakoval.

V tom čase sa na riadenie celej dopravy v šachte využívala výlučne hlasová signalizácia, ktorú zabezpečoval skúsený dozorca – hutman. Na obraze ho vidíme stáť napravo od veže. Z tohto miesta mal dobrý prehľad o dianí v šachte aj na povrchu, a tak mohol bezpečne riadiť prácu.

Úplne na najvyššom mieste napravo môžeme vidieť banského merača (Markscheider), ktorý za pomoci troch figurantov zhotovuje banskú mapu. Svedčí to o odbornom riadení banskej činnosti.

O niečo nižšie napravo vytína baník konáre, aby vyčistil okolie východu ložiska na povrch, prípadne pripravuje drevo na opravy. Ďalšia postava napĺňa drevený súdok vodou, vytekajúcou zo skaly.

Poniže gáplá odoberá baník pod dohľadom dozorca vzorky rúd z východu ložiska na povrch na preverenie kvality rudy.

Z ľavej strany vidíme prichádzať na koni, súdiac podľa oblečenia, úctyhodného muža s fokošom na ramene. Ide o mestského banského majstra, vykonávajúceho dozor nad baňami, ktorý stál aj na čele arcibiskupskej komory. Prišiel služobne prefárať bane a vyniesť záväzné rozhodnutia. Dozeral aj na hutu, bol sudcom baníkov a vyberačom urbury (daň z ťažby rudy). V mestskej rade mu patrilo prvé miesto po hlavnom richtárovi.

Samotná banská činnosť je na obraze znázornená na strmej žile. Používaná dobývacia metóda bola zostupková. To znamená, že rúbanie sa začínalo vo vrchnej časti žily, a to dvojkrídlovo razenými smernými chodbami. Keď sa z chodby vzdialili od šachtičky na 4-6 m, bol začatý pod nimi nový pás, tzv. zostupok, potom nižšie bol založený ďalší, a takto postupne za sebou nasledujúcimi zostupkami vydobytá celá žila. Výška zostupku bola 2,6-3 m. Priestory vzniknuté po vyťažení rudy boli zabezpečené v úrovni počvy (podlaha banského diela) zostupkov mohutnými stojkami, zabudovanými kolmo na úklon žily. Rozpojovanie horniny sa robilo ručne, tradičnými nástrojmi želiezkom, kladivom a čakanom.

Na spodku šachty na pravej strane drží baník v jednej ruke fakľu, ktorou si svieti a druhou sa snaží uvoľniť rudu. Rúbanina sa preberala priamo na mieste, najkvalitnejšia sa nakladala do koženého vreca a vyťahovala rumpálom na povrch. Baník ležúci po rebríku napomáha usmerňovať dráhu vyťahovaného mechu.

V šachte naľavo vidíme ďalšieho baníka, ako sa usiluje pripevniť na lano veľký balvan, aby ho mohol dostať na povrch, čo bolo zložitým úkonom. V tejto šachte nevidieť žiadnu výstuž, takže sa dá usúdiť, že sme svedkami hĺbenia nového banského diela.

Menej kvalitnú rudu, ktorá tvorila prevažnú časť ťažby, zhadzovali pracovníci z vyššieho zostupku na nižší, kde ju nakladali do banských vozíkov. Tieto potom vyvážali na povrch. Môžeme to vidieť na pravej strane obrazu, kde tlačí baník po doskovej trati von zo štôlne drevený okovný štvorkolesový banský vozík tzv. nemeckého typu. Uprostred trate sa nachádza vodiaci žľab na usmerňovanie pohybu vozíka. Na dne vozíka bol umiestnený čap, ktorý pri presune zapadal do vodiaceho žľabu, aby sa s vozíkom dalo lepšie manipulovať a nezošmykol sa z doskovej trate. Neskôr sa začali v baniach používať tzv. uhorské vozíky, ktoré mali dve kolieska menšie, a tak sa s nimi narábalo jednoduchšie.

Neďaleko štôlne môžeme vidieť furmana s volským povozom, ktorý očakáva náklad na odvoz rudy na ďalšie spracovanie do huty, prípadne prepravuje drevné uhlie potrebné k zhutňovaniu.

Vedľa ústia štôlne sedí mladý muž, ktorý zárezmi na palici, takzvanými rovášmi, eviduje počet rudou naložených banských vozíkov vyvezených zo štôlne, ako aj počet fúr odvezených furmanom. Popri tom zohrieva baníkom vodu potrebnú na varenie obeda, alebo varí obed. V tom období mali totiž baníci na poludnie asi dvojhodinovú prestávku, počas ktorej konzumovali na mieste pripravené jednoduché teplé jedlo. Túto prestávku využívali aj na sušenie odevu a zohriatie sa pri ohni, alebo na slnku.

Medzi hlavami dvoch hlavných postáv je vidieť konský povoz, korba ktorého je z vydlabaného kmeňa stromu. Z toho sa dá usúdiť, že slúžil na prepravu cenného, ale pritom drobného materiálu. Smeruje do stupovne (na obrázku vežatá budova nad povozom), kde bola ruda podrvená na zrornosť vyhovujúcu na vsádzkovanie do huty.

Smer pohybu oboch povozov, volského i konského, je dôkazom o dvojsmernej odťažbe rudy pri spomínanom zostupkovom dobývaní.

Na ľavej strane obrazu, na čistinke údolia potoka, je namalovaná huta v plnej prevádzke, obsluhovaná dvomi tavičmi. Tu sa nachádza ruda pripravená k tavbe, kôpka drevného uhlia, ako aj náradie: prútený kôš, hrable, odpichovacia tyč, drevené vedro, fúrik, metla, atď. Vidíme, ako pomocník naberá vsádzku do pece. Na obraze sú síce len dve taviace pece, ale bývalo ich viac, vždy v párnom počte (4, 6, 8). Z pece napravo vypúšťa (odpichuje) majster roztavený kov do predpecnej priehlbiny. Ide o záverečnú fázu hutníckej výroby. Na podporu intenzity horenia v peciach slúžili dúchadlá. Poháňané boli vodným kolesom, ktoré môžeme vidieť napravo. Dúchadlá síce na obraze nevidíme, ale ku každej taviacej peci boli pripojené tri, pričom jedno fúkalo a dve

nasávali a naopak, aby bola zabezpečená plynulá prevádzka pecí. Celý technologický proces zhutňovania je identický s popisom huty v diele G. Agricolu „12 kníh o baníctve“ (De re metalica libri XII., s. 372 – 391), vydaného v Bazileji v roku 1556. Stojí za zmienku, že rožňavský obraz je o 43 rokov starší.

Ľavú hornú časť obrazu môžeme rozdeliť na dve časti. Prvá je verným zobrazením existujúcej krajiny západne od brehu rieky Slaná, ktorú tvorí svah Sedla (Nyerges) a poniže je zobrazená Plešivecká planina. V druhej časti je znázornená široká splavná rieka v údolí. Táto časť sa výrazne líši od skutočnosti. Samotná dolina vznikla eróznou činnosťou rieky Slaná, ale nikdy nedosiahla takých rozmerov, preto si celú túto scenériu vysvetľujeme fantáziou maliara.

Rožňavská Metercia nám prostredníctvom osôb zobrazených na malbe poskytuje informácie aj o spôsobe vtedajšieho odievania baníkov, hutníkov, banských hodnostárov i sedliakov. Nechýba kožený flek – ošliador (najstaršia ochranná pomôcka baníkov), ktorý má na sebe každý jeden z nich, ani slávnostný fokoš. Obidve patria dodnes k symbolom baníctva a sú aj súčasťou slávnostných baníckych uniforiem.

Autor obrazu zrejme nebol baníkom, ale dôkladným a svedomitým pozorovateľom, preto zvečnil bez kritiky a prikrášľovania to, čo videl. Zato je malba po stránke historickej, dokumentárnej a významovej jedinečným dielom svojho druhu.

Škoda, že autora sa napriek snahe odborníkov nepodarilo identifikovať. Röntgenové skúšky pri reštaurovaní ukázali, že iniciály L.A. na obraze nie sú pôvodné. Preto návrh reštaurátorov, pomenovať ho Majstrom Rožňavskej Metercie, je vzhľadom k vzácnosti a výnimočnosti tohto diela plne akceptovateľný.

Začiatkom osemdesiatych rokov 20. storočia visel obraz vo vedľajšej miestnosti v tzv. Kapitulskej kaplnke, neprístupnej verejnosti, kde ho zazrel Ing. Štefan Batta (1924-2011), v tom období čerstvý dôchodca. Keďže neskôr, v rokoch 1985-1990 pôsobil v Baníckom múzeu v Rožňave ako odborný pracovník baníctva a lektor, mal prístup k rôznym literárnym a archívnym prameňom. Preto sa dobrovoľne podujal zozbierať podklady za účelom odborného vysvetlenia všetkých súvislostí, zobrazených na obraze. Vo veľkej miere pritom využil aj svoje jazykové znalosti (latinčina, nemčina, maďarčina). Po takmer trojročnej intenzívnej výskumnej činnosti hlavne v archívoch, knižniciach a teréne sa mu podarilo získať ucelený obraz s dostatočnou argumentáciou všetkých zobrazených osôb a pracovných činností. Má nesporné zásluhy na zá-

chrane tohto unikátneho diela a jeho spropagovaní odbornej a laickej verejnosti.

V tom období kompetentné osoby v duchu vtedajšej ideologickej atmosféry zaujali k problematike ticho odmietavý postoj, keďže v popredí obrazu sa nachádza náboženský motív. Okrem zamietnutia financovania reštaurovania obrazu nedovolili zverejnenie článkov k tejto tematike. Pomoc poskytli banskí a hutnícki inžinieri z maďarského Miškovca, ktorí vydali v roku 1987 text prednášky na túto tému v maďarskom jazyku a Ing. Battovi poskytli 200 ks výtlačkov. Prislúbili tiež vytlačiť podobnú verziu v mini formáte so slovensko-maďarským textom, ale ani to nebolo tunajšími úradmi povolené. Prednášku však publikoval odborný hutnícky časopis *Kohászati*, č. 6/1988, Budapešť. Konečne, na opätovné naliehanie, za pomoci kolegov z Banskej Štiavnice, sa podarilo uverejniť získané poznatky v Zborníku Banského múzea XIV – r. 1989 v slovenskom jazyku. Úrady nakoniec dali súhlas aj na realizáciu reštaurátorských prác v Levoči. Rukopis elaborátu bol štátnym ateliérom vyžiadaný od autora, ktorý bol počas realizácie tiež prizvaný na konzultáciu. Následne bola v Levoči zhotovená aj jediná technická kópia obrazu, ktorá patrí k najzaujímavejším zbierkam Baníckeho múzea. Zreštaurovanie obrazu, ako aj vyhotovenie technickej kópie je dielom akademickej maliarky Anny Svetkovej. Získané poznatky o Rožňavskej Metercii boli uverejnené vo viacerých zborníkoch a publikáciách. V roku 2001 vydalo Banícke múzeum publikáciu *Rožňavská Metercia* v troch jazykových mutáciách – slovensky, maďarsky, nemecky a neskôr, v roku 2008 aj v angličtine. Banícke múzeum tiež pripravilo putovnú výstavu *Rožňavská Metercia*, skladajúcu sa zo 14 panelov, na ktorých sú priblížené detaily, zobrazené na tabuľovej maľbe aj s vysvetlením. Výstava je štvorjazyčná a doteraz bola prezentovaná na viacerých miestach na Slovensku i v zahraničí. Okrem výstavy prezentuje Banícke múzeum vzácnu tabuľovú maľbu aj formou prednášky spojenej s PP prezentáciou, ktorá záujemcom na detailoch obrazu priblíži súhrnné, doteraz zistené informácie o diele.

Štefan Batta svoje bohaté dlhoročné skúsenosti nadobudnuté v praxi zúročil tým, že v roku 1982, už ako dôchodca, spracoval *Dejiny baníctva Rožňavy a okolia* v dvoch dieloch (od počiatkov až do roku 1945, rukopis). Aj keď tieto vydané neboli, jeho poznatky boli použité vo viacerých publikáciách ako *Baňa Rožňava historická a súčasná*, r. 1990, ako aj v článkoch *A gömöri bányászat múltjából (Z minulosti baníctva na Gemeri)* a *Vasércbányászat és vasgyártás Lucska és Barka környékén (Baníctvo a hutníctvo v okolí Lúčky a Bôrky)*, ktoré boli publikované v *Az Érc és Ásványbá-*

nyászati Múzeum Közleményei, III. kötet, v r. 2006. V Zborníku Banického múzea v Rožňave bol v r. 1985 uverejnený jeho článok Vývoj rozpojovania hornín v Gemeri.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

- BATTA, Štefan. *Dejiny baníctva Rožňavy a okolia*. Rožňava : Rukopis
BATTA Štefan, Rožňavská Metercia, Neoprint Plus, s. r. o., Martin, Roven
Rožňava, r. 2001
- AGRICOLA, Georgius, *De Re Metalica Libri XII.*, Basileae MDLVI – Dva-
násť kníh o baníctve, Montanex, 2006
- Historická revue 9/2012, M. Skladaný, Slovenské baníctvo v stredoveku
a vo včasnom novoveku
- TOMÁNY Karol, Rožňavská Metercia ako historický dokument, Zborník
prednášok – Konferencia 500-ročná Rožňavská Metercia, r. 2013, CD
nosič
- Zborník Banského múzea, ročník XIV. 1989, Štefan Batta – Stredoveké
baníctvo a hutníctvo na Rožňavskej Metercii
- Zborník Banického múzea v Rožňave, 2012, G. Kolesárová, Odišla le-
genda

THE IMPACT OF IRON ORE EXTRACTION ON ECONOMIC AND SOCIAL CONDITIONS IN RUDABÁNYA DURING THE OPERATION OF THE RIMAMURAN -SALGOTARIAN IRONWORKS STOCK COMPANY IN THE YEARS 1928-1944

Rudabánya is one of the oldest mining towns in Hungary in whose surroundings raw material has constantly been extracted. In the Middle Ages silver ores were prevalingly extracted there but the greatest development of mining was related to the extraction of iron ore at the end of the 19th century. One of the most significant stages of mining was the period between 1928 and 1944 when the mining plant was owned by the Rimamuran-Salgotarian Ironworks Stock Company. The article describes the economic situation during the hard times of the world economic crisis and the Second World War which also had an impact on the mining sector. In spite of various difficulties, the development of mining continued during this period, exploratory work was carried out and, in addition to surface mining, underground mining began. The company management made an effort to improve the living conditions of the miners. After the outbreak of the World War II, the interest in iron ore extraction increased, but the war events, especially the crossing of the front at the end of 1944 caused serious damage and totally stopped the production of the plant. This stage of iron ore mining in Rudabánya was completed at the end of 1946 when the mining plant was nationalized.

Keywords: Iron Ore, Rudabánya; Rimamuran-Salgotarian Ironworks Stock Company.

VPLYV ŤAŽBY ŽELEZNEJ RUDY POČAS PÔSOBENIA RIMAMURÁNSKO-ŠALGÓTARJÁNSKEJ ŽELEZIARSKÉJ ÚČASTINNEJ SPOLOČNOSTI V ROKOCH 1928 – 1944 NA HOSPODÁRSKE A SPOLOČENSKÉ POMERY V RUDABÁNYI

Andrea Papp

Bányászattörténeti Múzeum Rudabánya, rudmuz@gmail.com

Rudabánya je považovaná za jedno z najstarších banských miest v Maďarsku. V stredoveku sa tu ťažili strieborné rudy s obsahom olova, vďaka čomu získala post banského mesta. Banská činnosť tu prebiehala nepretržite počas dlhých stáročí, i keď obdobia rozkvetu a útlmu sa striedali.

V roku 1880 začala nová kapitola v histórii mestečka Rudabánya, súvisiaca s rozvojom ťažby železnej rudy, ktorá trvala do roku 1985.

V počiatočnom období pôsobil banský závod pod názvom Boršodská banská spoločnosť (Borsodi Bányatársulat), ktorú založil 4. 2. 1880 gróf Emanuel Andrásy ako dcérsku spoločnosť Witkowického banského a hutníckeho závodu s účasťami baróna Lajosa Rotschilda a rytiera Vilmosa Guttmána.

V polovici 20-tych rokov 20. storočia rástla postupne v rámci závodu zainteresovanosť Rimamuránsko–salgótarjánskej železiarskej spoločnosti. Následne, 1. 1. 1928, po 48-ročnom pôsobení zanikla Boršodská banská spoločnosť ako samostatný závod a vo svojej činnosti pokračovala ako banské riaditeľstvo spoločnosti RIMA v Rudabányi.

Týmto sa začala nová kapitola železorudného baníctva v Rudabányi, nakoľko sa zintenzívnil rozvoj ťažby a mechanizácie závodu.

Veľké ťažkosti spôsobili rozvíjajúcemu sa závodu udalosti 1. svetovej vojny, ako aj hospodárska kríza. Funkciu riaditeľa závodu vykonával v tom období naďalej Géza Kállai. Pustil sa do prieskumu možností zavedenia hlbinej ťažby železnej rudy. V snahe vyriešiť umiestnenie jaloviny v závode, dal postaviť zariadenia na jej dopravu. Keďže otvárkové práce v podzemí sťažovala spodná voda, nakoniec bolo od nich upustené.

Dôsledky svetovej hospodárskej krízy začiatkom 30. rokov 20. storočia pocítili aj v Rudabányi. Boli nútení znížiť počet pracovných dní v týždni, nakoľko nebol dopyt po železnej rude, a pre nehospodárnosť sa prestalo aj s odkrývacími prácami. V tejto neľahkej situácii bolo nutné znížiť ťažbu, pričom bola podstatná snaha udržať si kvalifikovaných pracovníkov, aby pri znovu spustení ťažby nebola núdza o pracovné sily.

Počet pracovných dní znížili v tom období na 156, rástli náklady, nedostatok elektriny bránil v rozvoji mechanizácie, ale riaditeľ bane napriek tomu neprestal pokračovať v prieskumných prácach.

Dopad hospodárskej krízy na závod dosiahol v roku 1934 svoj vrchol. Ťažba bola znížená na 43 551 ton, počet pracovníkov klesol na 364, rástli náklady na ťažbu. Situácia sa zlepšila v roku 1935, kedy narástla ťažba vďaka tomu, že začali prepravovať rudu do železiarní v Ózde. V tom-

to období sa v závode opäť vrátili k 5-dňovému pracovnému týždňu. V ďalšom roku už dodávali rudu okrem Ózdu aj do Diósgyőru a do Trineckých železiarní. Pre manuálne pracujúcich zamestnancov zaviedli platené dovolenky. Mzdy v železorzudnej bani sa ustálili na sume okolo 4 pengő, čo bolo o niečo viac, ako zárobok v uhoľnom baníctve.

Pracovná doba trvala od 6.00 do 12.00 a od 13.00 do 17.00 hod. V povrchovej bani začínala v zimnom období o 6.30 a pracovalo sa s polhodinovou prestávkou až do zotmenia. Trhacie práce sa vykonávali počas obedňajšej prestávky, alebo na konci pracovnej smeny.

Keďže sfarbenie limonitu je značne rôznorodé a ťažko sa dá rozlíšiť od ankeritu, preberanie rudy patrilo k činnostiam, ktoré vyžadovali od pracovníkov značnú skúsenosť.

Rok 1939 a udalosti súvisiace s blížiacou sa vojnou spôsobili zvýšenie záujmu o železnú rudu. Produkcia závodu sa síce rozširovala, ale kvôli problémom s prepravou ostávala vyťažená surovina na sklade. Nadalej sa pokračovalo aj v prieskumných prácach v podzemí. Tie napomáhali aj pri postupnom preškolovaní zamestnancov, ktorí dovtedy pracovali iba na povrchu. Ďalšie ťažkosti spôsobovalo znižovanie nadbytku pracovných síl v okolitých obciach, pracovníci sa začali sťahovať za prácou do podnikov, ktoré ponúkali vyššie mzdy. V železorzudnej bani bol 10-hodinový pracovný čas nahradený 9-hodinovým, pracovná smena začínala ráno o 6.00 a trvala do 16.00, s hodinovou obedňajšou prestávkou.

V priebehu 2. svetovej vojny bol banský závod pod vojenskou správou, preto pracovníci stratili právo svojoľnej zmeny zamestnania. V oblasti disciplinárnych priestupkov platil v tom období vojenský zákonník. Rozvoj a modernizácia závodu boli prerušené, kvôli vojenským transportom bol nedostatok vagónov, vážne problémy spôsobovala aj tuhá zima. K výraznému zvýšeniu produkcie nedošlo napriek tomu, že v hutách v Diósgyőri a Ózdeby boli privítali väčšie množstvo rudy, dokonca prijímali už aj ankerit. V roku 1941 zaviedli v závode 8-hodinovú pracovnú dobu. Aj keď počas vojny došlo k zvyšovaniu miezd, nepremietlo sa to do zvyšovania pracovných výkonov, keďže možnosti nákupu sa vo veľkej miere obmedzili a rástli aj ceny. Kvôli zlepšeniu životných podmienok baníkov a ich rodinných príslušníkov bol pre nich zavedený prídellový systém s možnosťou nákupu v závodnom sklade potravín za pevne stanovené ceny.

V januári 1942 bol kvôli svojmu pôvodu odvolaný zo svojej funkcie riaditeľ závodu a poslaný na dôchodok. Znamenalo to koniec jednej

významnej éry, keďže jeho rozhodná a rozhladená osobnosť so silným sociálnym cítením pomohla závodu a jeho pracovníkom prekonať množstvo náročných situácií, súvisiacich s finančnou krízou a ťažkosťami so zásobovaním. Po jeho odchode spoločnosť Rima zrušila samostatné riaditeľstvo závodu a závod bol pridelený pod riaditeľstvo baní v Rožňave, ktoré sa po Viedenskej arbitráži dostali späť do správy Maďarska. Za vedúceho závodu v Rudabányi bol vymenovaný Endre Pantó. Pod rožňavské riaditeľstvo od tohto obdobia patrili aj uhoľné bane v Koryťanoch (Kurityán) a mangánové bane v obci Eplény (od roku 1932). V tom období bolo hlavným cieľom reorganizácie závodu dosiahnutie zvýšenia ťažby nielen na povrchu, ale aj zavedenie systematickej podzemnej ťažby.

Náročné vojnové podmienky neumožňovali väčšie obstarávanie a investície, závod mohol investovať len v obmedzenej miere z vlastných zdrojov. Vážne ťažkosti nastali aj v zásobovaní potravinami. Okrem múky a masti bolo problematické získavanie iných druhov potravín, viazli hlavne dodávky mäsa. Baníci, ktorí sa zaoberali aj poľnohospodárstvom, boli nútení vyberať si dovolenky určené na práce na poliach, aby si zabezpečili živobytie na nasledujúci rok. Po práci v bani pokračovali v prácach na poliach, čo spôsobovalo ich zvýšenú únavu a s tým súvisiace znižovanie pracovných výkonov.

V snahe zabezpečiť dopravy rudy z podzemia, sa začalo v roku 1943 hĺbenie podzemnej dedičnej štôlny, ktorej maximálna kapacita mala byť ročne až 900 000 ton počas trojmesennej, 8-hodinovej prevádzky. Ťažbu však neustále sťažovali výpadky dodávok elektrickej energie, stavebného materiálu a pracovného oblečenia. Klesol aj dopyt po železnej rude. Kvôli zabezpečeniu zamestnanosti bolo 30 baníkov dočasne presunutých do uhoľných baní v Somsályi pri Ózde.

Od roku 1943 dostávali aj baníci, pracujúci v železorzudnej bani, bezplatný prídel uhlia. Podiel baníkov pracujúcich v podzemí sa postupne zvyšoval a dosiahol 41%.

V marci 1944 prišlo do Rudabánye 130 nemeckých vojakov, ktorí následne odišli, ale už 1. apríla prišla ďalšia 200 členná jednotka. S jej príchodom súviseli aj letecké poplachy. Kvôli zabezpečeniu zvýšenia počtu pracovných síl boli z okolitých obcí povolávaní poľnohospodárski robotníci.

V máji 1944 došlo v závode k požiaru, pri ktorom vyhorela stará elektrocentrála. Vedúci závodu bol kvôli tomu postavený pred súd,

avšak pre nedostatok dôkazov bol spod žaloby oslobodený. Keďže vojnové hospodárstvo žiadalo stále viac kvalitnej železnej rudy, problémy vedenia závodu sa neustále zväčšovali. Na druhej strane zamestnanci, pracujúci aj v poľnohospodárstve, mali na základe výnosu ministerstva obrany zabezpečenú dovolenku na uskutočnenie žatvy. Ťažkosti sa stupňovali, výpadky elektrickej energie a problémy v doprave boli čoraz častejšie a pribúdali aj letecké poplachy. Koncom septembra 1944 bola preprava do Diósgyőru úplne prerušená. V októbri 1944 sa do závodu nastahovala nemecká opravárenská jednotka na opravu obrnených vozidiel a tankov, ktorá obsadila dvor a opravárenské dielne vrátane pracovníkov. Následne prišla aj spojovacia jednotka a ženijná rota, ktorá začala s demontážou koľajníc. Do vagónov naložili zastaralé stroje a súčiastky a poslali ich do baní v Eplényi, tam však tieto vagóny nikdy nedorazili. V decembri 1944 začali nemecké ženijné jednotky s podmíňovaním mostov.

Zásoby potravín boli rozdelené medzi pracovníkov, spotrebný tovar a textilie boli ukryté do bane, aby sa predišlo ich zničeniu. Tu boli ukryté aj zásoby zo skladu materiálu. 13. decembra 1944 oznámil Endre Podányi, vedúci závodu, ukončenie prác v závode. V priebehu najbližších dvoch dní prebiehali v okolí závodu boje medzi nemeckými a sovietskymi jednotkami, ktoré skončili až 15. decembra. Sovietske útvary po prechode frontu potrebovali ošetriť svojich zranených, preto bolo viacero väčších budov zabratých ako dočasné ošetrovne (napr. kancelárie, byty riaditeľa, hlavného lekára, inžinierov, úradníkov, škola, obecný úrad). Žiaľ, počas týchto dní došlo k strate a zničeniu množstva archívnych dokumentov. Obyvateľstvo využilo zmätok, spôsobený vojnovými udalosťami a začalo plieniť zásoby potravín a materiálu ukrytého v podzemí po tom, čo sovietske jednotky pri hľadaní nepriateľa násilne otvorili uzavreté priestory. Použiteľné materiály (dosky, krmivo a podobne) využila Červená armáda na vlastné účely. 22. decembra 1944 poľnú nemocnicu vystriedala vojenská nemocnica. Na základe legitimácií vydaných sovietskymi dôstojníkmi mohla začať obnova vojnových škôd.

Kvôli nedostatku paliva sa začiatkom roka 1945 začala v bani Andrassy II. ťažba lignitu. Baníci pracovali beznároku na odmenu, aby zabezpečili palivo pre svoje rodiny. 18. januára začala Červená armáda s leteckým odsunom svojich ranených. Kvôli opätovnému spusteniu dopravy železnej rudy bolo potrebné opraviť železničnú trať a železničný most.

Siréna, oznamujúca začiatok pracovnej smeny, sa v závode znova rozozvučala 7. februára 1945. Ústredie spoločnosti Rima sa snažilo preklenúť nedostatok materiálu a potravín, a tak distribučné stredisko železiarne v Ózde zohnalo múku, zemiaky, masť, margarín, olej, údené mäso, soľ, cigarety, mydlo a textilie. Čerstvé mäso sa dalo získať iba výmenným obchodom, valcované ocelové materiály sa menili v pomere 1:2 alebo 1:1,5. Takto získané mäso sa rozdeľovalo medzi jednotlivé rodiny, 6 a viacčlenné rodiny dostávali 1 kg mäsa, menšie rodiny 0,5 kg mäsa. Spoločnosť Rima prispievala zamestnancom výrobkami zo svojho výrobného sortimentu, aby sa ich výmenou vedeli dostať k predmetom dennej spotreby, pretože peniaze v tomto období úplne stratili svojuhodnotu. Takto sa vymieňali rýle, motyky, obruče kolies, osi kolies, ocelové platne v stanovených množstvách a za dopredu určených podmienok.

1. decembra 1946 bol banský závod v Rudabányi znárodnený, čo znamenalo koniec éry spoločnosti Rima a začiatok ďalšieho obdobia.

Sociálna situácia a oblasť kultúry

Banský závod sa od začiatku snažil postarať o svojich zamestnancov. Dal prestavať sklad potravín a zrekonštruovať drevené domčeky dovezené z Rakúska. Okrem toho dal riaditeľ závodu prestavať jeden zo štvorbytových drevených domčekov na kúpeľný dom, aby pre zamestnancov zabezpečil miesto na kúpanie, kým na tento účel nebude postavená samostatná budova. Vznikli tak 4 kabínky na sprchovanie a 2 kabínky s vaňami. Napriek tomu tieto miestnosti neboli príliš často využívané, preto zamestnanci dostávali vo výdajni potravín zálohovo aj poukážky na kúpanie. Časť miestnych obyvateľov na nútené lístky skutočne využila na kúpanie, ale pre pracovníkov z okolitých obcí by to znamenalo ďalšiu chôdzu peši navyše, preto sa u nich poukážky hromadili.

Zlepšovanie hospodárskej situácie v roku 1935 umožnilo, aby boli zbúrané staré drevené robotnícke domy z čias Boršodskej banskej spoločnosti a namiesto nich postavili tehlové, čiastočne podpivničné, zdravšie robotnícke a úradnícke byty. Ročne postavili 1-2 budovy, v každej z nich bolo 4-6 bytov. Robotnícke mali jednu izbu, kuchyňu a komoru. Úradnícke byty boli dvojizbové.

Mechanizácia nakládky rudy v závode nebola realizovateľná a jednotlivé úžitkové zložky bolo potrebné preberať ručne. Ručné nakladanie zapríčiňovalo na rukách baníkov rany, ktoré sa často zapalovali. Preto vedúci závodu Géza Kállai nariadil používanie kožených chráničov

na ruky, ako aj pomôcok na ochranu očí zamestnancov. Tí sa však tejto povinnosti často vyhýbali a odmietali ich používanie.

Celoštátne zavedenie detských prídavkov znamenalo pokrok, ale zároveň zvyšovalo náklady banského závodu.

Z oblasti kultúry stojí za zmienku dátum 30. máj 1937. V tento deň bol v záhrade pri škole odhalený pamätník na počesť 107 padlých baníkov, ktorí zahynuli hrdinskou smrťou počas 1. svetovej vojny. Autorom pamätníka bol sochár Karol Bóna Kovács. Zároveň treba podotknúť, že na pamätníku nie sú uvedené mená padlých a zatiaľ sa, žiaľ, nenašla ani listina o jeho stavbe. Takisto chýbajú aj zápisnice zo zasadnutí obce. Doteraz boli preskúmané údaje z úmrtných listov v Rudabányi a skúmali sa aj pamätníky v okolitých obciach, ktoré obsahujú aj mená, ale spomínaných 107 mien sa zatiaľ nepodarilo zistiť. S najväčšou pravdepodobnosťou boli všetci, ale zrejme nie všetci pochádzali z Rudabánye, čo sťažuje zistenie ich totožnosti.

Spoločnosť RIMA venovala zvýšenú pozornosť a investície okrem údržby banského závodu aj do sociálneho vybavenia. Pokračovala prestavba drevených robotníckych domov, postavila sa pekáreň a nová budova na kúpanie so sprchami a 10 vaňami, ktoré boli k dispozícii zamestnancom za výhodnú cenu. Riaditeľ závodu v rámci výchovy dorastu a ako vedúci školy nariadil, aby sa žiaci, rozdelení podľa pohlaví, mohli v sprievode učiteľov 2 krát týždenne bezplatne okúpať.

V roku 1942 sa začalo v Rudabányi i so stavbou športového ihriska, ku ktorému patrili aj šatne a byt strážcu. V oblasti vzdelávania sa začala výučba v 7-ročnej, neskôr 8-ročnej spojenej škole. Baníci, pracujúci v železorudných baniach, ktorí boli ženatí a starali sa o svoje rodiny, mali od januára 1942 nárok na prídely uhlia.

Vývoj počtu zamestnancov v závode v Rudabányi v období rokov 1928-1944

Rok	Počet zamestnancov
1928. I. polrok	553
1928/29	600
1929/1930	636
1930/31	591
1931/32	473
1932/33	359
1933/34	364
1934/35	430
1935/36	537
1936/37	598
1937/38	657
1938/39	686
1939/40	704
1940/41	715
1941/42	766
1942/43	813
1943/44	821

Do rokov 1937-38 trvali pracovné smeny 12 hodín.

V rokoch 1938-41 boli pracovné smeny 10-hodinové.

Od roku 1941 boli pracovné smeny 8-hodinové.

Pracovný (výrobný) rok začínal 1. júla a končil 30. júna.

Preklad: Mgr. Norbert Mogyorósi, Gabriela Kolesárová
Banícke múzeum v Rožňave

PRESENTING MINING HISTORY IN THE MUSEUMS AND MUSEUMS OF LIPTOV

The following paper deals an overview and analysis of the ways of presenting mining history in the museums and museums of Liptov: in the extended exposures of the Liptov Museum in Ružomberok, in the reconstructed exhibition of the Slovak Museum of Nature Protection and Speleology in Liptovský Mikuláš and finally, in the private museum institutions of Medvedia štôlna in Žiarska valley and in Podzemie pod Vežami in Liptovský Ján.

Liptov is one of the most developed tourist regions of Slovakia. At a first glance, mining history is overlapped by colorful water slides of thermal pools with spectacular views of the surrounding mountains - the Great Fatra, Choč Mountains, West, High and Low Tatras, where are still significant traces of another way of life of its inhabitants in the past. Mining in most locations in region ceased at the beginning of the 20th century. After the political and social changes after year 1989, the region has gradually begun to develop tourism to an unprecedented extent along with the emergence of large resorts and new business entities. The changes brought the transformation of the landscape, but also the shift in perception and appreciation of its values. This reconsideration also affected the perception and interpretation of mining history. Old mines have not been valued too much until recently. However, industrial objects were gradually becoming attractive.

PREZENTÁCIA BANÍCKEJ HISTÓRIE V MÚZEÁCH A MUZEÁLNYCH INŠTITÚCIÁCH LIPTOVA

Mgr. Peter Laučík, PhD.

Slovenské Múzeum Ochrany Prírody a Jaskyniarstva
v Liptovskom Mikuláši, laucikp@gmail.com

Úvod

Liptov patrí medzi turisticky najrozvinutejšie regióny Slovenska. Jeho banícku históriu na prvý pohľad prekrývajú farebné tobogany termálnych kúpalísk so spektakulárnym výhľadom do okolitých hôr – Veľkej Fatry, Chočských vrchov, Západných, Vysokých a Nízkych Tatier, v ktorých sa dodnes nachádzajú stopy po inom spôsobe života jeho obyvateľov vrátane baníctva. Banícka história regiónu siaha do praveku, minimálne do staršej železnej doby, kedy pri významných náleziskách kovových rúd vznikali prvé osady. Prvé písomné zmienky o privilégiách dolovať kovy ryžovaním v potokoch pochádzajú z 13. storočia. Podobne ako inde, aj tu pri hospodárskom rozvoji územia zohrala nezastupiteľnú úlohu nemecká kolonizácia. Banská činnosť v regióne kulminovala v 16. storočí a v 18. - 19. storočí. Po nemeckých obyvateľoch zostali dodnes viaceré priezviská. Z historických baníckych lokalít spomeňme Vyšnú a Nižnú Bocu (Sb, Ag, Au, Cu, Fe), Malužinú (Ba, Fe), Hodrušu pod Veľkým Bokom (Fe), Jánsku a Demänovskú dolinu (Fe), Dúbravu, Krížsku dolinu a Ľupčiansku dolinu, Partizánsku (Nemeckú) Ľupču, Latiborskú hoľu (Sb, Au, Ag) a najmä Magurku, kde bola v roku 1917 nájdená 7,5 kilogramová hruda zlata¹, ďalej Železnô, Matejkovo, Ľubochniansku dolinu, Choč, Sivý vrch (Fe), Baníkov, Baranec, Žiarsku dolinu, Klin a Bystrú (Au, Fe), Kriváň, Tichú a Kôprovú dolinu (Au, Ag, Sb, Cu). Na Podbanskom sa páľilo drevené uhlie a tenká vrstva nekvalitného hnedého uhlia sa vraj dolovala na Hutách, v Konej a pri Štrbe. Ťažba vo väčšine lokalít ustala začiatkom 20. storočia. Posledným fungujúcim banským podnikom zostali Rudné bane v Dúbrave, ktoré predstavovali najvyššie položený banský závod v strednej Európe. Ťažba v Dúbrave prešla do útlmu v roku 1993.

Po politických a spoločenských zmenách po r. 1989, začal sa v regióne postupne rozvíjať turistický ruch v dovtedy nevídanom rozsahu spolu so vznikom veľkých rezortov a nových podnikateľských subjektov. Transformácia priniesla premenu krajiny ale aj posun vo vnímaní a oceňovaní jej hodnôt. Toto prehodnotenie sa dotklo aj vnímania baníckej histórie. Staré bane sa ešte donedávna príliš necenili. Všeobecne sa považovali skôr za miesta, ktoré je vhodné v rámci rekultivácie zasypať a na ktoré je dobré zabudnúť. S rozvojom moderných turistických

¹ VÍTEK, Peter et al. Magurka: dejiny ťažby kovov a obce. Partizánska Ľupča : Obecný úrad Partizánska Ľupča, 2002, s. 4. ISBN: 80-968861-0-X.

kých rezortov z chrómu a skla, však postupne začínali byť atraktívne a vyhľadávané aj industriálne objekty. Azda pre čaro zániku, alebo nostalgickú atmosféru pripomínajúcu uplynulý čas, začali predstavovať aj určitý typ sociálneho a potenciálne aj ekonomického kapitálu. A tak na miestach, kde sa ešte donedávna chodil vysypať domový a stavebný odpad, sa zrazu začalo hovoriť o kultúrnom a industriálnom dedičstve a potrebe jeho zachovania.

V nasledujúcom príspevku prinášam analýzu a prehľad spôsobov prezentácie baníctva a baníckej histórie v múzeách a muzeálnych inštitúciách Liptova: vo vysunutých expozíciách Liptovského múzea v Ružomberku, v novej expozícii Slovenského múzea ochrany orírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši a napokon v súkromných muzeálnych inštitúciách Medvedia štôlna v Žiarskej doline a v Podzemí pod Vežami v Liptovskom Jáne.

Prezentácia baníctva a baníckej histórie vo vysunutých expozíciách Liptovského múzea v Ružomberku

Liptovské múzeum v Ružomberku je regionálnym múzeom v zriaďovateľskej kompetencii Žilinského samosprávneho kraja. Múzeum spravuje dovedna desať vysunutých expozícií. Spomeňme napríklad hrad v Likave, Archeoskanzen Havránok pri Liptovskej Mare, Kostol Všetkých Svätých v Ludrovej, Múzeum liptovskej dediny v Pribyline, Národopisné múzeum v Liptovskom Hrádku v budove bývalého Solného úradu.

Na prezentáciu baníctva a baníckej histórie v regióne sú zamerané vysunuté expozície múzea Vážnice s klopačkou na Maši v Liptovskom Hrádku a Banický dom vo Vyšnej Boci. Objekty so štatútom národných kultúrnych pamiatok, predstavujú dedičstvo baníctva najmä 18. až 19. storočia. Záujem o baníctvo a hospodárske dejiny Liptova v Liptovskom múzeu v Ružomberku sa spája najmä s osobou Júliusa Kürtiho, ktorý bol po založení múzea v roku 1912 jeho prvým správcom. Neskôr v 20. a 30. rokoch 20. storočia v múzeu pôsobil chemický inžinier, historik a milovník Tatier Ivan Houdek, ako knihovník mimoradne činný svojou publikačnou činnosťou². Publikoval niekoľko desiatok kvalitných monografií a odborných článkov venovaných aj dejinám priemyslu a využívaniu nerastného bohatstva. Na základe

² KUNOVÁ, Viera. Ing. Ivan Houdek a Liptovské Múzeum. In Muzeológia a kultúrne dedičstvo, Bratislava : Filozofická Fakulta UK, 2016, roč. 4, č. 1, s. 97 -107. ISSN 1339-2204.

Kürtiho poznámok, zostavil súpis baní rodiny Szentiványi v Jánskej doline a v Svätójánskej Boci. Vďaka tomuto súpisu sa dozvedáme o baníckej aktivite aj na menej známych lokalitách Liptova, napríklad o ťažbe hnedého uhlia pri Štrbe, či o spomínanej Jánskej doline. Mimochodom, o baníctve v Tatrách písal tiež Ivan Bohuš, historik Múzea TANAP-u v Tatranskej Lomnici v 60. rokoch 20. storočia. Ďalšou osobou spätou s Liptovským múzeom v Ružomberku, ktorá reflektovala baníctvo ako zaujímavú tému bol v polovici 20. storočia Anton Miroslav Huska. Činorodý zberateľ a zostavovateľ ľudových legiend a povestí o horách, riekach a zbojníkoch, autor monografií o liptovských murároch (1966) a pltníkoch (1972), od ktorého pochádza aj známa zbierka baníckych povestí *Tri zlaté tulipány* (1970).

Objekt Vážnice s baníckou klopačkou v Maši pri Liptovskom Hrádku pochádza zo záveru 18. storočia. Budova bola súčasťou železiarskej huty, ktorá fungovala od r. 1792 až do roku 1873. Budova Vážnice s klopačkou bola v r. 1963 vyhlásená na národnú kultúrnu pamiatku. V hute sa spracovával najmä hematit z baní východnej časti Nízkyh Tatier (Veľký Bok) a taktiež siderit z baní v okolí Vyšnej a Nižnej Boce. Huta bola súčasťou manufaktúry na výrobu pušiek používaných v napoleonských vojnách. Vyrobito sa tu až 24 000 pušiek ročne z čoho bolo približne len 200 kusov nepodarkov.³ Vysoká pec patrila do generácie posledných drevouhoľných pecí, čo bolo po nástupe efektívnejších koksových pecí dôvodom jej skorého zániku v priebehu 19. storočia. Podobne zanikla Františkova huta v Podbieli na Orave. Na tunajšie tradície zbrojného priemyslu nadviazala neskôr Tesla v Liptovskom Hrádku. Do súčasnosti sa z huty zachoval len násyp zo železničky, množstvo splanírovanej trosky pod trávnatým povrchom a časť základového múru pece ukrytého v hustej vegetácii na kraji lúčky na protiláhlej strane cesty. Pred vážnicou stoja v náznaku banskej chodby dva železné hunty naplnené sideritom. V objekte klopačky sú osadené dvojrozmerné informačné panely a reprodukcie baníckych prác od G. Agricolu, taktiež banícka uniforma, svietidlá, pracovné nástroje a minerály. Časť dvojrozmerných panelov je venovaná rodom Svätójánskych a Smrečianskych zemanov, ktorí sa banským podnikaním v regióne zaoberali.

³ SLIVKA, Koloman et al. Dejiny horného Liptova. Liptovský Hrádok : Národopisné múzeum v Liptovskom Hrádku, 1969, s. 179, s. b. ISBN.

*Banický dom vo Vyšnej Boci, vysunutá expozícia Liptovského múzea v Ružomberku.
Foto P. Laučík, 2015.*

Banický dom vo Vyšnej Boci získalo múzeum v roku 1986 darom od posledného majiteľa Daniela Böhmera. V útulnom baníckom dome sa nachádza pôvodné vybavenie kuchyne a obytnej izby, ilustrujúce špecifický štýl bývania v baníckej osade, inak kultúrou vždy skôr bližšej mestskému než dedinskému štýlu. Je tu tiež malá expozícia minerálov, baníckych svietidiel, nástrojov a známe dvojrozmerné výjavy od G. Agricola.

Obe vysunuté expozície Liptovského múzea boli až do roku 2012 jedinými na baníctvo orientovanými expozíciami v regióne. Aktuálne sú postavené skôr pasívne a objekty sú v úspornom režime. Je cítiť, že obe expozície majú spoločného autora, no niť záujmu o banícku tému v múzeu sa pretrhla niekde v horizonte 90. rokov 20. storočia, odkedy sa s ňou vlastne nepracovalo. To však neznamená, že banícka téma v Liptovskom múzeu nemá potenciál, prípadne, že v budúcnosti niekto expozície neoživí a nezveladí. Takto sa na prelome milénii dostalo dopredu napríklad ovčiarstvo a salašníctvo, čo znamená len toľko, že každá generácia etnografov podporuje najmä svoje lásky. V súčasnej dobe, kedy sa múzeá musia správať čoraz viac skôr ako podnikateľské subjekty cestovného ruchu, než ako pamäťové inštitúcie, je úspechom tieto budovy a expozície udržať v stave v akom sú, najmä ak Banický

Banícke hunty v náznaču banskej štôlne pri budove Vážnice s klopačkou na Maši pri Liptovskom Hrádku. Vysunutá expozícia Liptovského múzea v Ružomberku. Foto P. Laučík, 2011.

dom vo Vyšnej Boci a Vážnica s klopačkou na Maši patria medzi najmenšie zo spravovaných objektov. Je pochopiteľné, že múzeá musia v záujme prežitia investične uprednostňovať najmä „dojné kravy“, teda tie expozície, ktoré produkujú zisk.

Výhodou spomínaných baníckych expozícií Liptovského múzea je vstupné pod jedno euro na osobu. Expozície sú ladené pasívne a historicky. Nevýhodou je najmä ich poloha, z turistických centier takpovediac mierne „od ruky“, taktiež nedostatočná infraštruktúra, absencia kúrenia, toaliet a zázemia pre návštevníkov v prípade nepriaznivého počasia. Aktuálny otvárací čas: 2 hodiny, 2 dni v týždni, v letnej sezóne po 2 hodiny 4 dni v týždni. Inak expozície možno navštíviť aj cez telefonickú objednávku. Objednať sa však treba minimálne tri dni vopred. V prípade Baníckeho domu vo Vyšnej Boci je takýto výnimočný vstup limitovaný počtom minimálne 10 návštevníkov. Prevádzku expozícií zabezpečuje zamestnanec na čiastočný úväzok. Časové aj priestorové obmedzenia expozícií, kvalita a kvantita ponúkaných informácií a služieb, sa navzájom podmieňujú s faktorom záujmu návštevníkov o expozície na strane druhej. Dilema v rámci tejto podmienenosti spočíva v tom, že bez solídnej ponuky niet návštevnosti a bez návštevnosti niet dôvodu pre rozsiahlejšie investície, ktoré by ponuku rozšírili, čím vzniká „začarovaný

kruh" ponuky a dopytu. Istou marketingovou snahou o aspoň formálnu revitalizáciu baníckej témy je ponuka poznávaco-zážitkového produktu z portfólia múzea nazvaná „cesta baníctva“ na jeho internetovej stránke. Do prezentácie baníckych tém v múzeu možno zaradiť aj tohoročné tavby medi v archeoskanzene Havránok pri Liptovskej Mare v rámci širšie zameranej archeologicko-historickej akcie.

Výzvou do budúcnosti pre expozíciu Vážnice a klopačky na Maši pri Lipt. Hrádku je nájsť prostriedky na obnovenie a rekonštrukciu objektu pece, tak ako sa to podarilo napríklad Technickému múzeu v Brne v prípade Františkovej huty v Jozefove v Moravskom krase. Huta v Jozefove je vzhľadom k obdobiu prevádzky takpovediac rodnou sestrou tej na Maši. Na Morave sa podarilo kompletne dostaviť a stabilizovať vežu vysokej pece i niektoré ďalšie budovy doslova z ruín. V areáli huty sa v súčasnosti niekoľkokrát do roka konajú akcie pre verejnosť a workshopy zamerané na výrobu vápna, tiež na experimentálne tavby železných a medených rúd. Pravda, múzejníci na Morave sú pred slovenskými ďaleko vpredu a je tu tiež prítomných viacero priaznivých okolností, ktoré prajú aj udržateľnosti záujmu o vysunuté expozície, a síce blízkosť veľkého mesta (Brna), existencia zázemia a kvalitný personál.

V prípade baníckeho domu vo Vyšnej Boci je výzvou rozšíriť ponuku služieb o ďalšie atrakcie. Veď práve tu bol banským sudcom Johannom Vozárom v roku 1759 prvý raz kompletne preložený Maximiliánov banský poriadok do slovenčiny, ktorý je cenným zdrojom poznania histórie baníctva. Začiatkom 20. storočia tu bol farárom Ján Lajčiak, autor mimoradne pokrokového diela Slováci a kultúra.⁴ Atraktivitu expozície možno rozšíriť o návštevu nepoužívaného Evanjelického kostola, prípadne o návštevu banskej štôlne Salvátor, ktorej sprístupnenie je cieľom rovnomenného občianskeho združenia, ktoré v dobrej viere v r. 2014 založil autor tohto príspevku a v r. 2016 združenie z dôvodu nedostatku času opustil. Hotový vypracovaný projekt som prenechal obci a ostatným členom združenia, ktorých sa myšlienka sprístupnenia štôlne týkala predovšetkým.

Čo sa potenciálu turistickej návštevnosti regiónu Liptova týka, je vďaka Tatrám určite vyšší než v Moravskom krase, kde sa podarilo zrekonštruovať hutu a organizovať podujatia. Preto je v dlhodobej perspektíve možné uvažovať o projektoch zameraných na rozširovanie ponuky

⁴ BOTÍK, Ján. Vyšná Boca. Nižná Boca : vlastivedná monografia. Bratislava : Lúč, 2004, s. 166 - 176. ISBN 80-7114-456-8.

baníckej a hutníckej témy aj v rámci existujúcich vysunutých expozícií Liptovského múzea. Bolo by však potrebné investovať do hmotného zázemia, do rozvoja expozícií a predovšetkým „do ľudí“. Odhliadnuc od témy, Liptovské múzeum v Ružomberku je mimoriadne kvalitným regionálnym múzeom s nesmierne širokou ponukou expozícií, aktivít a služieb v mnohých iných oblastiach muzeálnej sféry.

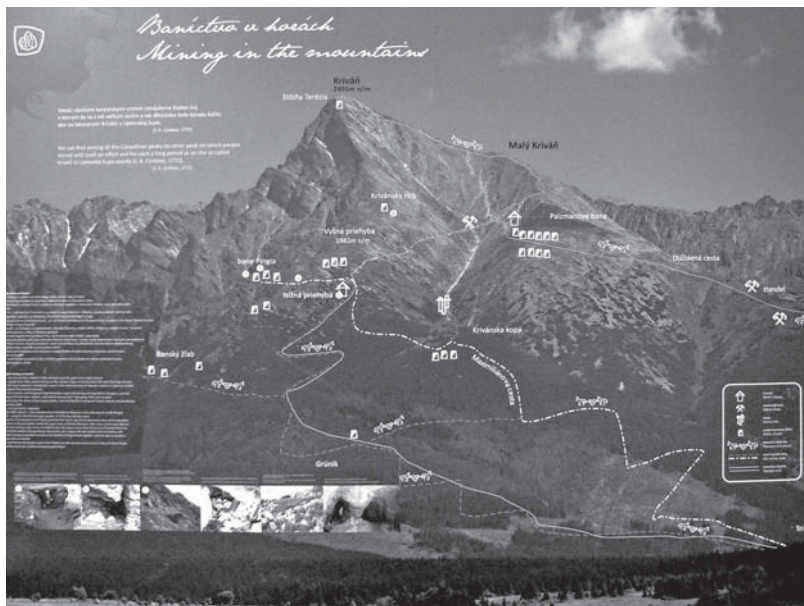
Prezentácia baníctva a baníckej histórie v Slovenskom múzeu ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši

Téma baníctva rezonuje aj v novej expozícii Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši (SMOPaJ), otvorenej od r. 2016 v zrekonštruovanej budove bývalého jezuitského kláštora. Múzeum je otvorené denne okrem utorka v čase od 9:00 – 17:00, základné vstupné je 6 € dospelý /2,50 € dieťa s viacerými možnosťami zliav. Súčasná expozícia má 3 podlažia. V suteréne sa nachádza sekcia venovaná speleológii, hydrológii, biospeleológii, speleoarcheológii a histórii jaskyniarstva. Na prvom poschodí sa nachádza expozícia neživej prírody (mineralógie, geológie, petrografie), paleontológie a taktiež čiastok živej prírody, botaniky, mykológie, zoológie a osobitne chránených druhov rastlín a zvierat. Na treťom poschodí sa nachádza sekcia „človek a hory“ venovaná histórii lesných remesiel a turistiky.

Banícka história má svoje zastúpenie symbolicky v priestore chodby a schodišťa spájajúceho podlažie etnograficky ladenej sekcie lesných remesiel s podlažím mineralogicko-geologickej sekcie. Téma baníctva je hojne zastúpená aj v samotnej geologickej sekcii. Autorkou je geologička múzea Monika Orvošová. Dnes už samostatnú banícku zbierku, tvoria predmety, ktoré sa v múzeu časom nazhromaždili popri geologických a jaskyniarskych zbierkach. Relatívne mladé jaskyniarstvo s baníctvom totiž v mnohých ohľadoch súvisí. Viaceré speleologické technické prostriedky sa vyvinuli z baníckych, ba dokonca sú v mnohých ohľadoch totožné, najmä čo sa týka osvetlenia (karbidky), ochranných pomôcok (prilby) a meracej techniky. Hoc je pokročilá doba s výdatnými elektronickými možnosťami zameriavania podzemia, dodnes sa v jaskyniarstve používa aj závesný banský kompas a sklonomer ako jedna z najpresnejších metód získavania údajov o hĺbke a dĺžke jaskýň a tvorby jaskynných máp.

Expozícia baníctva v SMOPaJ je skôr doplnkom k mineralógii a geológii, než samostatnou nosnou témou. Zvýrazňuje regionálne špecifiká baníctva na území dnešných národných parkov, ktoré spo-

Dvojrozmerná reprodukcia Kriváňa s naznačením baníckej infraštruktúry v expozícii Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Lipt. Mikuláši. Foto P. Laučík 2017.

čivalo predovšetkým v ťažkej práci v nehostinnom vysokohorskom prostredí. Za reprezentanta baníctva v horách bol preto zvolený Kriváň, ako vrch aj ako symbol. Veľkoplošná dvojrozmerná farebná snímka Kriváňa je dominantou baníckej expozície na chodbe pri schodišti. Sú tu vyznačené staré banícke cesty a vchody do vyše dvadsiatich známych starých banských štôlní. Baníctvo na Kriváni zažívalo vrchol v 15. -16. storočí a už v 18. upadalo. Priestor pod schodišťom medzi podlažiami je vtipne využitý pre trojrozmernú diorámu krivánskej kresanice s figurínou baníka v ležiacej polohe, v charakteristickej tesnej chodbe s nízkym stropom. Sezóna ťažby v nadomrských výškach okolo 2000 m. bola krátka a drsná, letá studené, obživy málo. Bolo potrebné využívať čas len na ťažbu kremeňnej žiloviny a chodby priberať len v nevyhnutnej miere.

Ďalšou súčasťou expozície sú vitríny s malými zbierkami základných banských svietidiel, nástrojov a niekoľko drobných fragmentov hmotnej kultúry baníkov. Železiarsky priemysel ilustruje schéma tavby železnej rudy v peciach s tenkou hrudou z 10. storočia a vytavená železná huba s troskou.

V geologickej sekcii expozície je popri veľkom množstve vzoriek hornín a minerálov, zastúpená ďalšia zaujímavá kapitola lip-tovského baníctva, ktorou je antimónové baníctvo v Dúbrave. V trojrozmernej dioráme je vyhotovená rekonštrukcia stredovekého spracovania antimonitu pražením na crudum. Antimonit sa pražil na drevenej hranici v hlinených nádobách s dvojitým dnom. Podľa archeologických nálezov z okolia dúbravských baní bol postup v podstate totožný s popisom ktorý uvádza G. Agricola. V ďalšej vitríne nachádzame baníčku uniformu z modernej Dúbravy a ukážky zlatiniek vyryžovaných

v miestnych potokoch, ktoré nasledovne nadväzujú na ukážky praktického využívania nerastných surovín v bežnom živote človeka. Ide o prezentáciu viacerých surovín v prírodnom stave a následne už hotových výrobkov - od zlata využívaného v počítačových procesoroch, cez medené trúbky a drôty, hliník, cez ropu, zubnú pasu, až po sklo a magnezit. Zaujímavým objektom je tiež vyjadrenie životnej spotreby priemerného Európana vo vagónoch a tonách nerastných surovín. Tento odkaz nabáda k rozumnému hospodáreniu so surovinami a hlavne s odpadmi. Cieľom spomínaných jednoduchých ukážok, je asociovať hlavnú myšlienku celej dotknutej časti expozície a síce, že prakticky všetko, čo bežne vyrábame a používame, pochádza zo zeme a dostávame sa k tomu práve skrze ťažbu a spracovanie surovín. Inak vyjadrené: „nemožno milovať plody a pritom nenávidieť strom, rovnako ako nemožno milovať strom a nenávidieť jeho plody“. Téma baníctva má dopĺňať obraz spolužitia prírody a človeka, ktorý si z nej vždy bral to, čo potreboval pre život a civilizačný

Kombinovaná dvojrozmerno-trojrozmerná ukážka historického spôsobu výroby crudumu z antimonitu v expozícii Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Lipt. Mikuláši. Foto P. Laučík 2017.

rozvoj. Cesta banícko-mieneralogickou expozíciou až k podlažiu expozície „človek a hory“ nie je cestou naivného popierania minulosti hlásaním romantického návratu k životu našich predkov v domnejšej ekologickej múdrosti a harmónii s prírodou. Je to cesta interpretácie zmeny vzťahov vo využívaní krajiny, t. j., že tam, kde sú dnes chránené územia, boli kedysi hospodársky využívané územia, s rozvinutým baníctvom, hutníctvom, drevorubačstvom, lesníctvom a na odlesnených trávnatých úbočiach hôr napokon s pastierstvom a neskôr aj s pomaly sa rozvíjajúcim turizmom. Ľudia v minulosti snáď neboli iní, len nedisponovali takými efektívnymi nástrojmi rozsiahlej tvorby a deštrukcie ako my v súčasnosti. Zmena postojev človeka vo vzťahu ku krajine je súčasťou prirodzeného vývoja.

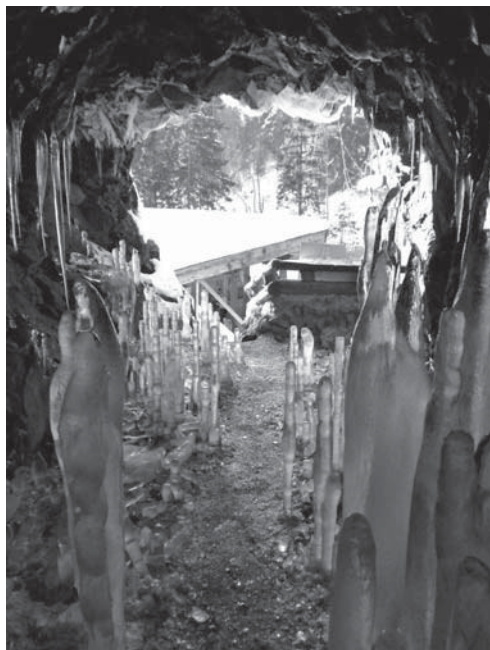
Perspektívou a výzvou do budúcnosti pre expozíciu baníctva v SMOPaJ, popri plnení pamäťovej funkcie, by mohla byť snaha o objektivizáciu dopadu baníctva na životné prostredie, nie však obyčajným zvýrazňovaním negatívnych aspektov baníctva, ale aj sledovaním stupňa rekultivácie historickej banskej krajiny, mapovaním druhov rastlín a živočíchov žijúcich na banských haldách. Výzvou do budúcnosti je tiež hľadanie a prezentácia nových šetrnejších alternatív získavania energie a nakladania s nerastným bohatstvom.

Medvedia štôľňa - Žiarska dolina, Podzemie pod vežami - Liptovský Ján

Medvedia štôľňa v Žiarskej doline v Západných Tatrách sprístupnená v roku 2012, predstavuje jediné verejnosti sprístupnené banské dielo v Liptove i v Tatrách. Ide o súkromný projekt jaskyniarov združených okolo speleoklubu Nicolaus a Slovenskej speleologickej spoločnosti, ako pokračovanie úspešného projektu sprístupnenia malej Stanišovskej jaskyne v roku 2010, ktoré napokon vyústilo do sprístupnenia štôľne a napokon v roku 2013 aj do novej expozície Podzemie pod vežami v Liptovskom Jáne. V regióne s obmedzenými možnosťami obživy ponúka Stanišovská jaskyňa, Medvedia štôľňa a Podzemie pod vežami trvalé zamestnanie piatim miestnym obyvateľom a jaskyniarom aj letné brigády.

Medvedia štôľňa, banské dielo z 19. storočia s dĺžkou 550 m v blízkosti turistickej trasy jednej z najnavštevovanejších tatranských dolín, bola na sprístupnenie verejnosti priam ideálna. Verejnosti prístupných je cca 300 metrov rozvetvených chodieb. S prestávkami trvalo sprístupňovanie štôľne osem rokov a bez láskavej odbornej pomoci baníkov z Hodruše-Hámrov, by sa snáď takýto projekt v amatérskych podmienkach ani nedal uskutočniť.

Jar vo vchode do Medvedej štôlne v Žiarskej doline v Západných Tatrách. Foto Z. Laučíková 2016.

Medvedia štôlna ponúka prehliadku starého banského diela so sprievodcom a s čelovými lampami na hlave. Konceptia prehliadky je postavená predovšetkým na atmosfére starej bane a na osobách komunikatívnych sprievodcov a autentickým zážitku prechodu nevšedným priestorom v nevšednom prostredí. Atmosféru štôlne dotvárajú sošky permoníkov, hra tieňov a svetla plameňov olejových kahancov. Z histórie bane sa doteraz nepodarilo zistiť žiadne relevantnejšie historické informácie. O približnom období tunajšej ťažby sa

môžeme domnievať z vytesaného vročenia na stene 1811 a je tu vytesaný aj obzvlášť ťažký rok 1832, kedy región postihla veľká epidémia cholery. V období po druhej svetovej vojne tu bola nájdená kostra v uniforme nemeckého vojaka. V období pred začatím sprístupňovacích prác v rok 2005 bola štôlna plná rôzneho odpadu po turistoch.

Sprístupnenie verejnosti sa konalo spočiatku v skromných podmienkach bez zázemia. Prevádzkové priestory boli priamo v štôlni v ľavej odbočke asi 30 m od vchodu. Smrtonosné živly bane kládli značné nároky na kondíciu sprievodcov, inak prevažne z radov skúsených speleológov a členov horskej záchranej služby. Až keď sa projekt osvedčil ako životaschopný, bolo možné začať uvažovať o malej stavbe pred štôľňou (na spôsob baníckej falesky alebo krámca), ktorá by poskytla dôstojné zázemie pre personál aj pre návštevníkov štôlne. Obdĺžniková budova s ekologicky zatrávenou strechou bola dostavená v roku 2016 a jej postavenie bolo výrazným krokom dopredu, a odozva návštevníkov potvrdila, že investovať do zveľadenia poskytovaných služieb sa oplatí. V útulni sa predávajú suveníry od domá-

Banická útulňa s ekologickou strechou pred Medvedňou štôľňou v Žiarskej doline v Západných Tatrách, postavená v roku 2016. Foto Z. Laučíková 2016.

ceho výrobcu keramiky, med, medovina a pamätné mince s motívom Medvedej štôľne.

Ďalšou ponukou pre zážitkové poznávanie dejín baníctva v regióne je Podzemie pod vežami v Liptovskom Jáne. Liptovský Ján síce nie je typickou baníckou obcou, ale zato je zemianskym sídlom rodiny Szentiványi (Svätojánsky), ktorí tu vlastnili 24 kúrií a patrili medzi najvýznamnejšie rody zaoberajúce sa baníctvom od 13. do 19. storočia. Do majetkov rodu svojho času patrili bane na Kriváni aj celá ľavá strana Bocianskej doliny, tzv. Svätojánska Boca. V závere Jánskej doliny pod Ďumbierom dolovali svätojánski zemanovia striebro, meď a železo, bola tu dokonca aj malá huta. Liptovský Ján je vyhľadávanou turistickou lokalitou s termálnymi kúpeľmi. Atmosféra je tu o niečo komornejšia než v susednej Jasnej v Demänovskej doline, či v Bešeňovej alebo Tatralandii pri Liptovskej Mare. Opustený dom č. 150 v obci pri katolíckom kostole získali jaskyniari do dlhodobého prenájmu od obce. Interaktívna expozícia „príbeh mince“ približuje proces jej vzniku od rudy až po finálny výrobok (samozrejme v hrubých obrysoch). Expozíciou sprevádza sprievodca. V malom dome sa nachádza krátka banská štôľňa s výdrevou, ďalej zhromažďisko rudy, tajch, ryžovacie žľaby, ručné stupy, krámeč (domček pre ubytova-

nie baníkov), kováčska vyhňa, vretenový lis na razenie mincí. Filozofiou expozície je ilustrovať jednotlivé etapy ťažby a spracovania kovu v súvislostiach, taktiež pripomenúť často prehliadanú rozmanitosť úkonov a delby práce v rámci starých remesiel. Expozícia prakticky poukazuje na hodnotu práce s hmotou, ktorá sa ukrývala aj za hodnotou spracovaného kovu. Napriek tomu, že expozícia mincovne v podzemí Pod Vežami nie je historicky autentická, je tu skutočná zem, voda, kov a živý oheň vo vyhni a vzduch v mechoch. Návštevníci oceňujú, že všetky súčasti expozície sú funkčné a možno sa ich dotýkať a vyskúšať si prácu s nimi. O realizácii podobných realistických expozícií sa v podmienkach štátnych múzeí ťažko čo i len uvažuje. Vyrazenú mincu môžu návštevníci v závere prehliadky vydražiť, čím sami určia jej cenu. V exteriéri domu sa príležitostne konajú tavby železnej rudy v replikách stredovekých pecí s tenkou hrudou, ktoré prevádza autor tohto článku.

Čo sa vstupného týka je v porovnaní s ostatnými atrakciami Liptova - a vzhľadom ku kvalite ponúkaných služieb - veľmi priaznivé. V Medvedej štôlni je základné vstupné 5 € / 3 €, v Podzemí pod vežami 4 / 2,5 €, v oboch prevádzkach s možnosťou zľavy pre držiteľov Liptov-karty a pre hostí ubytovaných v lokalite. Stanišovská jaskyňa, Medvedia štôlna a Podzemie pod vežami sú otvorené denne, vrátane sviatkov, počas celého roka.

V porovnaní so štátnymi múzeami, ktorých prevádzky sú postavené na precíznej odbornej prezentácii kultúrnych artefaktov, sú spomínané súkromné prevádzky postavené predovšetkým na ľuďoch, na živom sociálnom kontakte a špeciálnej starostlivosti o návštevníka. Ponúkajú skôr spontánnu sociálnu interakciu, pričom nejde o lacnú obdobu miestnych „lunaparkov“ s cieľom minimalizovať náklady a maximalizovať zisky. Odbornosť sprievodcov v odpovediach na otázky môže byť príjemným prekvapením. Úspech súkromných projektov tohto typu spočíva v univerzálnosti pracovníkov ale aj ich adekvátnej motivácii. Pritom ide o zodpovedných a spoľahlivých ľudí, ktorých vlastná práca zaujíma a sú ochotní pre dobro spoločnej veci investovať aj vlastnú energiu a zdroje. Nie sú zaťažení pevnou pracovnou dobou, ktorú treba odsedieť, ani nadmierou zbytočnej byrokracie, ani nie sú dedičmi nechoty a programovej nekompetentnosti, akú často stretáme vo verejnej správe (a chvalabohu čoraz menej aj v múzeách). Čo sa muzeálnej komunikácie týka, sú spomínané súkromné prevádzky výbornou metodickou inšpiráciou. História tu nie je prezentovaná ako sled udalostí, ale tvorí súčasť širšieho príbehu o krajine. Kvalita poskytovania služieb však v tomto spočíva najmä

*Kováčska vyhňa so živým ohňom v Podzemí pod vežami v Liptovskom Jáne.
Foto Z. Laučíková 2015.*

v konkrétnych ľuďoch. Expozície sa prispôsobujú predpokladaným požiadavkám cieľovej skupiny, teda návštevníkom turisticky rozvinutého regiónu, prevažne dovolenkujúcim rodinám s deťmi. Tí na Liptov neprišli študovať, ale relaxovať – chcú niečo zaujímavé vidieť, niečo zažiť a príliš pritom neriskovať. Ak sa pritom aj niečo naučia, je to veľmi dobre.

Už samotná existencia takýchto projektov je prínosom pre nenásilné formovanie pozitívneho povedomia o histórii baníctva v regióne a baníctva vôbec. V Medvedej štôlni v Žiarskej doline aj Podzemí pod vežami v Liptovskom Jáne sa ukázalo, aká dôležitá je hodnota spolupráce v lokálnej komunite, a že ak miestna samospráva rozvoju turistického ruchu praje, dokážu s trochou rozumu a šťastia vzniknúť veľmi zaujímavé projekty, aj bez nutnosti čerpania obrovských finančných prostriedkov z externých fondov.

Záver

Na predchádzajúcich troch príkladoch som ilustroval špecifické formy prezentácie baníctva v rôznych múzeách a muzeálnych inštitúciách Liptova. Vyplyvajúcim poznatkom je, že existuje viacero rôznych spôsobov ako tému baníctva prezentovať od pólu „suchého“ fakticky a historicky

presného, ale nekomunikatívneho, až k pólu „mokrému“ komunikatívno-zážitkovému, kde na faktoch ani presnosti príliš nezáleží. Hľadanie rovnováhy medzi interaktivitou a autenticitou muzeálnej prezentácie je problémom nielen teoretickým, ale v prípade baníctva aj problémom technickým, najmä z hľadiska prevádzky a bezpečnosti. Ďalším poznatkom je, že téma baníctva má potenciál byť včlenená do atraktívít regiónu v rámci rozvoja turistického ruchu. Základným problémom muzeálnej prezentácie baníckej histórie sa podľa môjho názoru javí byť vysoká formálna aj obsahová jednota tohto historického fenoménu v rozdielnych regiónoch. Banícke železko z Poráča je veľmi podobné baníckemu železku zo Štiavnice a používalo sa na ten istý účel. Z toho vyplýva určitá všeobecná ustálenosť prezentovaných foriem baníctva a teda aj relatívne nízka diverzita expozícií. Zo skúseností z baníckych expozícií v turisticky rozvinutom Liptove, možno konštatovať, že ak má muzeálna prezentácia baníctva verejnosť zaujať a zároveň tvoriť súčasť „príbehu“, je popri všeobecnej základe potrebné zvýrazňovať predovšetkým lokálne špecifiká a zvláštnosti baníctva teda to, čo je v rámci danej lokality pre baníctvo jedinečné. Z hľadiska atraktivity je vhodné, ak sú banícke expozície originálne a líšia sa od seba. Tak sa ponuky rôznych inštitúcií dopĺňajú a nedevalvujú svoju hodnotu. Vnímať muzeálnu prezentáciu baníctva skrze turistickú atraktivitu expozície, je však len jedným z mnohých možných pohľadov na tému. Inú rovinu prezentácie baníctva predstavujú parametre historické, etnologické, sociálne, ekonomické, medicínske, environmentálne alebo napríklad aj krajino-geografické. Tieto možné roviny je potrebné usúvzťažňovať nielen medzi sebou navzájom, ale hľadať bezrozporné interpretácie týchto fenoménov aj vzhľadom k súčasnej dobe.

LITERATÚRA

- BOTÍK, Ján. Vyšná Boca. Nižná Boca : vlastivedná monografia. Bratislava : Lúč, 2004, 203 s. ISBN 80-7114-456-8.
- KUNOVÁ, Viera. Ing. Ivan Houdek a Liptovské múzeum. In Muzeológia a kultúrne dedičstvo, Bratislava : Filozofická Fakulta UK, 2016, roč. 4, č. 1, s. 97 -107. ISSN 1339-2204.
- SLIVKA, Koloman et al. Dejiny horného Liptova. Liptovský Hrádok : Národopisné múzeum v Liptovskom Hrádku, 1969, 323 s. b. ISBN.
- VÍTEK, Peter et al. *Magurka: dejiny ťažby kovov a obce*. Partizánska Ľupča : Obecný úrad Partizánska Ľupča, 2002, 143 s. ISBN: 80-968861-0-X.

THE PRESERVED PRINTS OF THE 16-20TH CENTURIES COVERING MINING BEING HOUSED IN THE LIBRARY OF THE SLOVAK MINING MUSEUM IN BANSKÁ ŠTIAVNICA

The museum library, which is an important part of the Museum in Banská Štiavnica, includes books from the following former museums of Banská Štiavnica: the Municipal Museum and the State Museum of Mining of Dionýz Štúr. From among the rare and preserved books there are the 15th-century first-prints and the 16th century works covering mining, metallurgy and law, as well as book works and textbooks by professors teaching in the former Academy of Mining and Forestry, founded in 1762. Professional and popular educational publications, periodicals and magazines cover mining activities in Slovakia, Europe and other continents from various points of view and depicting different time periods. At present, the library's acquisition activity is focused on the fields relating to the museum's profile and its professional activities. The library collection is processed electronically through the software of the Library Collection Processing System for Small and Medium-Sized Libraries in cooperation with the Slovak National Library in Martin.

Keywords: The History of Book Culture; Printing; Mining.

ZACHOVANÉ TLAČE 16.-20. STOROČIA S BANÍCKOU TEMATIKOU V KNIŽNICI SLOVENSKEHO BANSKÉHO MÚZEA V BANSKEJ ŠTIAVNICI

Mgr. Adriana Matejková, PhD.

Slovenské banské múzeum, e-mail: archiv@muzeumbs.sk

Význam a nutnosť dokumentácie, štúdia a prezentácie dejín baníctva na Slovensku v celej svojej obsahovej rôznorodosti ovplyvnili aj vznik múzejníctva v Banskej Štiavnici, kde v roku 1900 bolo

založené zásluhou dlhoročného starostu Alexandra Goldbrunnera Mestské múzeum a v roku 1927 Štátne banské múzeum Dionýza Štúra (ďalej ŠBMDŠ). Významným medzníkom pre rozvoj múzejníctva baníctva v Banskej Štiavnici bolo v roku 1964 zlúčenie oboch múzeí, kedy bolo vytvorené jedno celoslovenské špecializované múzeum – Banské múzeum. Vydaním štatútu Komisie SNR pre školstvo a kultúru v roku 1967 bola vymedzená činnosť a rozsah odbornej a ekonomickej činnosti múzea a múzeum bolo premenované na Slovenské banské múzeum (ďalej SBM). Múzeum sa tak stalo významnou celoslovenskou a tiež medzinárodnou inštitúciou, ktorá sa v rámci svojej odbornej múzejnej, vedecko-výskumnej a prezentačnej činnosti zameriava na baníctvo a príbuzné vedné odbory.¹

Významnou súčasťou SBM je aj jeho knižnica, ktorá má vysokú historickú a odbornú hodnotu.

Mestské múzeum v Banskej Štiavnici a jeho knižnica

Mestské múzeum v období svojho vzniku nemalo presne stanovený plán svojej odbornej múzejnej činnosti, aj keď sa mal hlavný dôraz klásť na baníctvo. K zbierkovým predmetom patrili listiny, zbrane, medaile, minerály a rôzne starožitnosti. Medzi najcennejšie patrili aj čiastočne pozlátené strieborné banícke insígnie – kladivko a želiezko z roku 1536 a bohato zdobená a ilustrovaná kniha s mestským a banským právom z roku 1572, ktoré boli vystavené na svetovej výstave v Paríži v roku 1900 a do múzea sa vrátili začiatkom roku 1901.² Múzeum plánovalo zozbierať aj staré banícke uniformy a ďalšie predmety a z nich vytvoriť samostatnú expozíciu baníctva (banícka izba).³

Knihy boli od vzniku prvého banskoštiavnického múzea – Mestského múzea v priestoroch Starého zámku zbierkovými predmetmi a už v roku 1900 sa začala budovať aj samostatná knižnica múzea. V roku 1906 zbierkový fond tvorilo 7.862 predmetov a 3.027 kníh. V období prvej Československej republiky Mestské múzeum získalo pre svoju

¹ HERČKO, Ivan. Z dejín banskoštiavnického múzejníctva. In Zborník SBM XVI. Ed. Jozef Labuda. Martin : Gradus, 1993. ISBN 80-901392-3-X, s. 141-150.

² Kniha bola prezentovaná aj na výstave v Budapešti v roku 1882. RICHTER, Ede. Selmecebanya-Bélabánya szab. kir. Bányaváros múzeumának katalogusa. Selmecebanya : Joerges Á. Özv. és fia könyvnyomója. 1900, 20 s.; Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice. Ed. Jozef Vozár. Košice : Banská agentúra, 2002. ISBN 80-968621-2-X, s. 7.

³ HERČKO, Ivan. c.d., s. 144.

knížnicu viaceré knihy, časopisy a noviny vytlačené v Banskej Štiavnici vďaka spolupráci s banskoštiavnickými kníhtlačiarimi. Už v tomto období knižnica obsahovala literatúru z regionálnej histórie, montánnej archeológie, dejín umenia a tiež z oblasti muzeológie. Súčasťou knižnice boli tiež vedecké publikácie a učebnice profesorov Vysokej školy banskej a lesníckej v Banskej Štiavnici vydané v 19. a 20. storočí banskoštiavnickými kníhtlačiarimi, predovšetkým u Augusta Fridricha Joergesa a jeho dedičov. Z činnosti knižnice bývalého Mestského múzea je zachovaných 12 prírastkových zoznamov, v ktorých je zapísaných 2.372 kníh. Zoznamy boli vyhotovené až v roku 1968 pri preberaní kníh do SBM.⁴

Knižnica Štátneho banského múzea Dionýza Štúra

Druhým múzeom v Banskej Štiavnici bolo ŠBMDŠ, špecializované na geológiu a baníctvo. Múzeum začalo budovať aj knižnicu vedeckej a odbornej literatúry so zameraním na geológiu, mineralógiu a baníctvo. Mnohé zbierky a knihy boli získané darom a výmenou od banských závodov, Štátneho banského riaditeľstva v Banskej Štiavnici, Vládneho komisariátu pre banícke a hutnícke závody na Slovensku, Správy štátnych baní v Zlatej Idke, riaditeľstva Štátnych solných baní v Solnohrade a Akna Slatine, Slatinských Dolov, Štátneho geologického ústavu, tiež od Českej akadémie vied, Kráľovskej českej spoločnosti nauk, Českej akadémie, Štátneho štatistického úradu, Univerzitnej knižnice v Prahe, Spoločnosti Vlastivedného múzea v Bratislave, Vlastivedným múzejným spolkom v Olomouci, Archeologickým zborom Wocel v Kutnej Hore a iných ústavných knižníc, univerzít a múzeí. O rozvoj ŠBMDŠ a jeho knižnice sa zaslúžil Dr. Fr. Ulrich, asistent Mineralogicko-petrografického ústavu Karlovej univerzity v Prahe, ktorý sa podieľal na príprave expozícií ŠBMDŠ a predovšetkým prvý správca ŠBMDŠ a tiež prvý knihovník Dr. František Fiala. Ďalšími knihovníkmi boli Dr. Rudolf Lukáč a Dr. Jozef Gindl.⁵

⁴ HERČKO, Ivan. c.d., s. 145-147; Archív Slovenského banského múzea (ďalej ASBM), fond (ďalej f.) Mestské múzeum (ďalej MM); ASBM, f. Vlastivedné múzeum (ďalej VM); HRNČIAROVÁ, Eva. Vlastivedné múzeum (VM) 1954-1964 : inventár. [Rukopis]. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2014. 19 s.

⁵ HERČKO, Ivan. Zhromažďovanie zbierok na založenie Štátneho banského múzea v Banskej Štiavnici a program jeho činnosti. In Zborník Slovenského banského múzea XIII. Ed. Milan Hock. Martin : Osveta, 1987, s. 297-341; HERČKO, Ivan. Štátne banské múzeum Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici v rokoch 1929-1933 a podiel RNDr. Františka Fialu na jeho rozvoji. In Zborník Slovenského banského múzea XIV.

V inventári knižnice, ktorý má dva zväzky, bolo ako prírastky zapísaných 3.274 kníh. Z činnosti tejto knižnice pochádzajú najvzácnejšie staré tlače zamerané na baníctvo a prírodné vedy z obdobia 16.-18. storočia. Staré tlače boli získané kúpou v kníhkupectvách a antikvariátoch: L. a A. Brechera v Brne, K. Zinka v Prahe, Taussig v Prahe, Zemědělské knihkupectví A. Neubert v Prahe, pri dražbe osobnej knižnice bývalého centrálného riaditeľa Ing. Zajíčka v Ostrave a tiež od starožitníka Emila Reifa a kníhkupca Richarda Joergesa v Banskej Štiavnici.

Do knižnice ŠBMDŠ boli získané v roku 1932 darom od Štátnej priemyselnej školy v Banskej Štiavnici 718 kníh, ktoré v minulosti patrili do knižnice Vysokej školy baníckej a lesníckej v Banskej Štiavnici a ktoré neboli po vzniku I. Československej republiky v roku 1919 odvezené s archívom, knižnicou, pomôckami a ďalším zariadením školy do Maďarska. Boli to knihy z rôznych odborov ako napr. baníctva, hutníctva, strojnictva, geológie a mineralógie z 18.-20. storočia.

Okrem kníh boli do knižnice kupované a získavané darmi aj rôzne odborné vedecké časopisy ako napr.: *Archeológiai értesítő*, *Archiv für Lagerstätten Forschung*, *Archiv für praktische Geologie*, *Barlang kutatás*, *Báňský svět*, *Berg- und Hüttenmanisches Jahrbuch*, *Bratislava*, *Časopis Českého musea*, *Časopis Slovenskej muzeálnej spoločnosti*, *Deutsches Museum-Abhandlungen und Bericht*, *Földrajzi közlemények*, *Földtani közlöny*, *Hidrologiai Közölyny*, *Honismereti társaság*, *Geological Survey*, *Chemie der Erde*, *Jahrbuch der geologische Reichsanstalt*, *A magyar földtani intézet évkönyve*, *A magyar kir földtani inézet évi jeletése*, *Naše věda*, *Neues Jahrbuch Referate*, *Příroda*, *Természettudományi közlöny*, *Tschermaks mineralogische und petrographische Mitteilungen*, *Vědy přírodní*, *Věstník Státního geologického ústavu ČSR*, *Zeitschrift für praktische Geologie* a ďalšie.

Slovenské banské múzeum a budovanie knižničného fondu

Od roku 1964 po zlúčení Vlastivedného (Mestského) múzea a ŠBMDŠ sa začala budovať aj nová knižnica SBM, do ktorej boli začlenené knihy z Vlastivedného múzea a ŠBMDŠ. Začiatkom 70. rokov 20. storočia bolo v SBM vytvorené samostatné pracovné miesto, bol prijatý knihovník

Ed. Milan Hock. Martin : Osveta, 1989. ISBN 80-217-0061-0, s. 177-209; HERČKO, Ivan. Činnosť Štátneho banského múzea D. Štúra do odchodu RNDr. F. Fialu. In Zborník Slovenského banského múzea XV. Ed. Milan Hock. Martin : Osveta, 1991. ISBN 80-217-0376-8, s. 261-289; ASBM, f. Štátne banské múzeum Dionýza Štúra (ďalej ŠBMDŠ), inv. č. 75/28 z 13.11.1928.

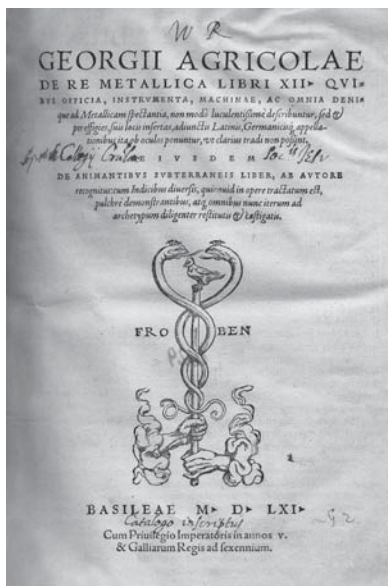
a začalo sa s budovaním menného a systematického katalógu. Ako knihovníci v knižnici pôsobili Jozef Kríž, Zora Liptáková, Magdaléna Kazanská, Hana Kupsáková, Mária Sliachanová, Olga Kuchtová, Ľudmila Ankušová a od roku 1998 je knihovníkom Boris Vavrín.

Knižničný fond je budovaný výmenou, darmi a kúpou. Väčšími darovanými celkami sú knihy zo Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach, Slovenského banského archívu v Banskej Štiavnici, bývalých Rudných baní, banského závodu Slovinky v Lubeníku, z osobných pozostalostí osobné knižnice Jozefa Gindla, Eugena Klementisa, Vojtecha Bergfesta a knižné dary pracovníkov SBM, napr. Ivana Herčka, Milana Hocka, Eugena Kladvíka, Jána Nováka, Jozefa Labudu a Márie Čelkovej.

V knižničnom fonde SBM sa nachádzajú diela s baníckou, hutníckou, geologickou, umelecko-historickou a spoločenskovednou tematikou, zamerané predovšetkým na Slovensko, tiež medziodborová literatúra, napríklad z úpravníctva, strojnictva, meračstva, banského práva, archeológie a ďalších vedných odborov. Vo fonde sú tiež dobové a súčasné odborné časopisy orientované na baníctvo a hutníctvo, noviny a časopisy všeobecného, regionálneho charakteru, odborné zborníky, odborné terminologické a prekladové slovníky, separáty.

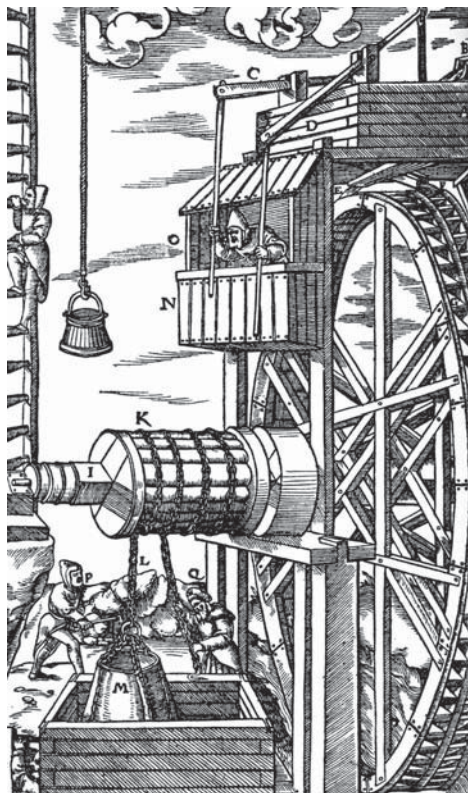
Staré tlače 15.-16. storočia

V knižnici sú zachované inkunábuly – prvotlače z 15. storočia filozofického, právnického a teologického charakteru. Na základe datovania rukopisných posesorských a provenienčných údajov boli mnohé z nich majetkom zámožných mešťanov a do svojich knižníc ich získali krátko po ich vydaní, čo svedčí o kontaktoch s knižnou kultúrou okolitých krajín a o tom, že v oblasti stredoslovenských slobodných kráľovských banských miest existovalo kultúrne zázemie, pre ktoré sa táto oblasť stala cen-

Titulný list diela Juraja Agricolae
Dvanásť kníh o baníctve. Foto: K. Patschová

Ilustrácia z knihy Juraja Agricolu
Dvanásť kníh o baníctve. Foto: K. Patschová

trom záujmu zahraničných kníhkupcov a umelcov.

V knižnici sú bohato zastúpené aj tlače zo 16. storočia z oblasti baníctva, hutníctva, mineralógie. Je to napríklad dielo spolupracovníka Martina Lutera, jáchymovského kazateľa Jána Mathesia *Sarrepta oder Bergpostill sampt der Joachimstahlischen Chronicken* (Kázanie alebo banícka kázeň vrátane jáchymovských kroník) vydaná v Norimbergu v roku 1587, v ktorom popri reformačných náboženských predstavách boli publikované aj dobové poznatky z baníctva a hutníctva.

Ďalším vzácnym dielom je *De re metallica libri XII* (Dvanásť kníh o baníctve) od jáchymovského lekára Juraja Agricolu, vydané tlačou v Bazileji v roku 1556.

Autor sa v ňom zaoberal problematikou banskej a hutníckej činnosti. Dielo obsahuje viaceré údaje o banských technických zariadeniach v stredoslovenskej banskej oblasti a tiež dobové zobrazenia banskej a hutníckej činnosti.

Osobitnou skupinou diel zo 16. storočia v knižnici SBM sú diela s rôznou právnickou tematikou, ale aj s tematikou špeciálne zameranou na banské právo. Je to predovšetkým *Maximiliánov banský poriadok*, ktorý bol knižne vydaný v roku 1573 a od 16. storočia bol záväznou právnou normou banských miest. Z banských právnych zbierok iných európskych miest a krajín je v knižnici zachované napr. banské právo mesta Salzburg, Dolného Rakúska a českého mesta Jáchymov zo 16. storočia. Zo 17. storočia sú v knižnici zachované právnické diela napr. od nemeckého kňaza

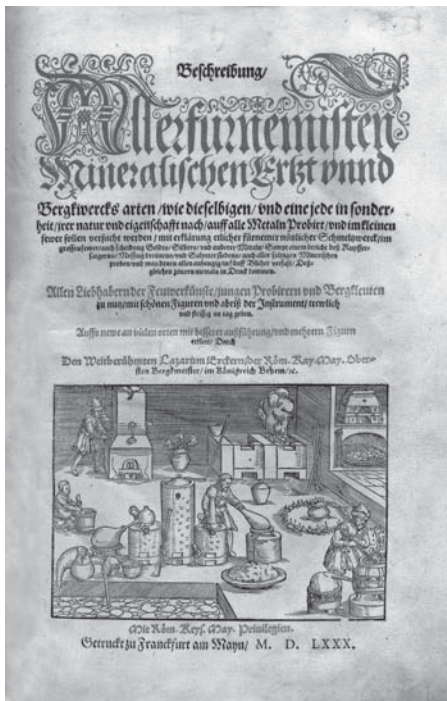

a autora teologických a diel banského práva Johanna Ducera zo 17. storočia, Sebastiana Spana sr. a ďalších. Z ďalšej odbornej literatúry sú to ďalej diela významných banských odborníkov, právnikov a historikov ako napr. Abraháma Schönberga, Christoha Entzelta, P. A. Mollera, Jána Koříneka a ďalších.

Z prírodných vied je v knižnici zachované dielo švajčiarskeho prírodovedca, botanika, zoológa a mineralóga Conrada Gesnera. Vzácnu tlačou je aj dielo významného banského a hutníckeho odborníka, najvyššieho banského majstra Českého kráľovstva a pražského minciara Lazara Erckera zo Schreckenfelsu. Bol autorom niekoľkých diel o analýze rúd, z ktorých je najznámejšia nemecky písaná kniha *Beschreibung Allerfürnemisten Mineralischen Ertzt ...* (Kniha o skúšobníctve z roku 1573), ktorá bola vydaná tlačou v Prahe v roku 1574. Toto Erckerovo dielo sa dočkalo 15 reedícií v štyroch jazykoch a až do 18. storočia sa používala ako učebnica na európskych banských školách a akadémiách.

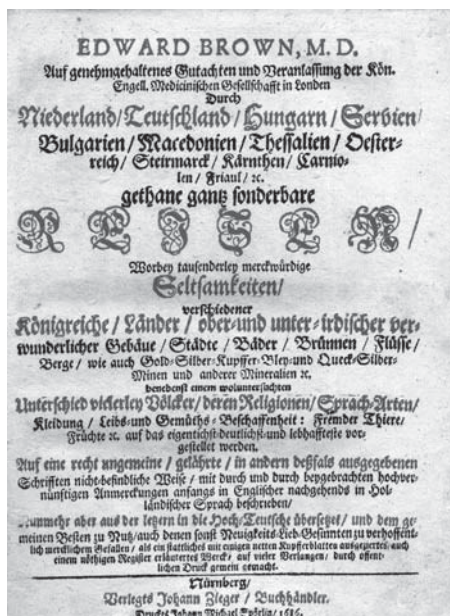
Knižnica eviduje aj tlač z 17.-18. storočia s prírodovedným a technickým zameraním, ktoré mali vo veľkej miere polyhistorický charakter. O rozvoji domácej i zahraničnej technickej literatúry možno hovoriť až od prvej polovice 18. storočia. Autori mnohých týchto prvých technických diel, týkajúcich sa najmä stredoslovenskej banskej oblasti boli zahraniční odborníci prichádzajúci pracovať do tejto oblasti, spoznávať a skúmať nerastné bohatstvo a tiež používané banské a hutnícke metódy.

V knižnici sú z 18. storočia zachované napr. diela z banského práva, baníctva, banského meračstva, hutníctva, mineralógie, napr. od

Titulný list diela Lazara Erckera.
Foto: K. Patschová

Titulný list cestopisu Eduarda Browna. Foto: K. Patschová

Nicolausa Voigtela, G. Kirchmaiera, Aretia Caesalpina, B. Caesia, L. Ferdinanda Marsiglia, Johanna F. Lempeho, Augusta Beyerna a ďalších.

Zo 17. storočia je mimoriadne cenné dielo *Reisen Durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Serbien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Oesterreich, Steirmerck, Kärnthenn, Carniolen, Friaul* (Cesta cez Holandsko, Čechy, Uhorsko, Srbsko, Bulharsko, Macedóniu ...), vydané v roku 1686 v Norimbergu, od anglického lekára a člena Kráľovskej učenej spoločnosti podnikol v polovici 17.

storočia študijnú cestu do strednej a východnej Európy. V rokoch 1669

Rytina z cestopisu Eduarda Browna zobrazujúca banskú a hutnícku činnosť v uhorských baniach. Foto: K. Patschová

– 1670 navštívil aj Slovensko, kde sa zaujímal o baníctvo, hutníctvo, minerálne pramene a kúpele. Poznatky z tejto cesty vydal v diele *A Brief Account of Some Travels in Diverse Parts of Europe etc.* (Krátka správa o niektorých cestách z rozličných častí Európy atď.) z roku 1673, ktoré bolo ešte v 17. storočí preložené do francúzštiny, holandčiny a nemčiny.

Knižné diela profesorov Banskej akadémie v Banskej Štiavnici

Nová etapa vo vývoji banského školstva na Slovensku, ale aj v celej habsburskej monarchii nastala v roku 1762, kedy bol panovníčkou Máriou Teréziou schválený návrh Jána Tadeáša Peithnera, registrátora Úradu najvyššieho mincového a banského majstra v Prahe na zriadenie vysokoškolského štúdia baníctva.

Založením Banskej akadémie v Banskej Štiavnici a pôsobením významných profesorov a odborníkov z rozličných vedných odborov sa začalo na akadémii rozvíjať vedecké bádanie dosahujúce veľmi vysokú úroveň. Priekopnícke vedecké práce profesorov z oblasti geológie, mineralógie, baníctva, banského meračstva, strojnictva, chémie, hutníctva, botaniky, lesníctva a ďalších prírodných a technických vied si získali vysoké uznanie európskych vedcov a boli vydané vo viacerých európskych mestách (Viedeň, Praha, Mannheim, Mníchov, Drážďany, Londýn, Benátky, Riga a ďalšie).

Z tlačí 18. storočia a začiatku 19. storočia sa v knižnici SBM nachádzajú diela prvých profesorov Banskej akadémie – Jána Tadeáša Peithnera, Krištofa Traugotta Deliusa, Mikuláša Jozefa Jacquina, Mikuláša Podu, Giovanniho Antonia Scopoliho, Jána Möhlinga a významného

Titulný list diela K. T. Deliusa *Anleitung zu der Bergbaukunst*, prvej vysokoškolskej učebnice o baníctve. Foto: K. Patschová

Titulný list diela J. T. Peithnera.
Foto: K. Patschová

Titulný list diela I. A. Borna o amalgamácií.
Foto: K. Patschová

montanistu a vedca Ignáca Antona Borna. Vzácna je prvá vysokoškolská učebnica baníctva *Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Bergkammeralwissenschaft* (Úvod do baníckeho umenia...) od K. T. Deliusa, vydaná vo Viedni v roku 1773.

Z oblasti mineralógie knižnica eviduje napríklad tlače z 18. storočia, zaoberajúce sa klasifikáciou minerálov a obsahujúce ich kresby a výklad odborných pojmov (diela autorov J. F. Weidemann, F. A. Reuss).

Z baníctva, hutníckej, strojníckej, geologickej a tiež lesníckej a drevárskej problematiky sú v knižnici SBM zachované odborné učebnice a vedecké diela ďalších významných pedagógov a vedec-kých výskumníkov Banskej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici a tiež odborné časopisy z 19. a zo začiatku 20. storočia (spomedzi nich možno spomenúť napr. Jozef Schittko, Alojz Wehrle, Gustáv Faller, Anton Péch, Otto Cséti, Július Szent-Istványi, Anton Kerpely, Gejza Réz, Štefan Boleman, Ľudovít Litschauer, Štefan Farbaky, Štefan Schenek a ďalší). Publikácie obsahujú tiež kvalitné grafické vyobrazenia, sprievodné ilustrácie, vyobrazenia schém, vzorcov atď. Mnohé z knižných

Dielo s mineralogickou a baníckou problematikou z 18. storočia. Foto: K. Patschová

diel a časopisy (*Erdészeti Lapok* – Lesnícke lisy, *Bányászati és Kohászati Lapok* – Banícke a hutnícke listy) boli vydané u banskoštiavnických kníhtlačiarov, z ktorých najproduktívnejšia pre potreby akadémie bola kníhtlačiareň Augusta Fridricha Joergesa a jeho dedičov. V knižnici SBM sú tiež zachované rukopisné poznámky študentov akadémie a tiež litografiou tlačené prednášky z baníckych odborov z 19.-20. storočia.

Zachované staré tlače z 15. až 19. storočia, uchovávané v knižnici, boli vydané v rôznych európskych vydavateľských centrách a boli to predovšetkým latinské, nemecké a maďarské diela. V súčasnosti sú v knižnici evidované predovšetkým diela slovenské, české, anglické, francúzske, ruské, poľské, španielske a iné.

V súčasnosti je knižnica SBM umiestnená v budove Kammerhofu, obsahuje vyše 23.000 zväzkov kníh z 15.-21. storočia, ktoré sú spracovávané elektronicky v programe KISMaSK v spolupráci so Slovenskou národnou knižnicou v Martine. V súčasnej akvizíčnej činnosti knižnice

je pozornosť naďalej zameraná na odbory, ktoré súvisia s profiláciou múzea a jeho odbornou činnosťou.

Z obsahového hľadiska sa v knižnici evidujú diela k dejinám rudného a uhoľného baníctva v krajinách ako napr. Anglicko, Bulharsko, Čechy (Cínovec, Hora sv. Kateřiny, Jáchymov, Jihlava, Jílové u Prahy, Kutná Hora, Příbram, Ostrava), Francúzsko, Rakúsko (Graz, Salzburg, oblasť Štajerska, Villach), Maďarsko (Rudabánya, Telkibánya), Nemecko (Bochum, Clausthal-Zellerfeld, Freiberg, Freital, Leoben, Oberharz), Slovinsko, Srbsko (Majdan-Kučaina), Poľsko (Wieliczka), Rumunsko (Nagybánya), Rusko, India, Kanada, USA a tiež k mnohým banským lokalitám na Slovensku: Banská Belá, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Dobšiná, Gbely, Gelnica, Handlová, Hodruša, Kišovce-Švábovce, Kremnica, Liptovská Maša, Ľubeník, Ľubietová, Magurka, Nižná Boca, Nižná Slaná, Nová Baňa, Nováky, Pezinok, Prievidza, Pukance, Rudňany, Ružomberok, Smolník, Solivar Prešov, Spišská Nová Ves, Veľký Krtíš, Vyšná Boca, Zlatá Idka, Žakarovce, Železná Breznica, Železník, tiež k dejinám banského práva a banského školstva vo viacerých krajinách Európy (publikácie autorov z 19. storočia: Johann Kachelmann, M. V. Lipold, Adolf Münnich, F. A. Schmidt, Gustáv Wenzel, publikácie autorov z 20. storočia: Jozef Gindl, Peter Ratkoš, Jozef Vozár, Ilpo Tapani Piirainen, László Zsámboki, Kašpar Šternberk a ďalších).

Početnými sú tiež zborníky z medzinárodných a celoštátnych bývalých československých, slovenských baníckych, hutníckych, banicko-historických konferencií, zasadnutí, zjazdov, výročné správy, štatistické ročenky a tiež kalendáre banských závodov ako napr. *Hornicko-hutnícký kapesní kalendář (1925-1937)*.

Z odbornej baníckej literatúry 20. storočia sú v knižnici evidované aj učebnice o baníctve pre banské priemyselné školy, školské programy o baníctve a tiež vysokoškolské učebnice s rôznou baníckou tematikou.

V knižnici SBM je z odbornej a populárno-náučnej baníckej literatúry najpočetnejšie zastúpená literatúra zaoberajúca sa banskou činnosťou v rudnom, uhoľnom baníctve, dobývaním vody, ropy, zemného plynu, kameňa, magnezitu, drahokamov, polodrahokamov a iných nerastov z rôznych aspektov. Je to ďalej literatúra k banskému meračstvu, mapovaniu, technickému kresleniu, baníckym meračským prístrojom, strojníctvu, technológiám, mechanizácii a automatizácii v baníctve, dobývacím, trhacím a čerpacím prácam, úpravníctvu, osvetľovaniu, doprave v baníctve, banskej správe, personálnej agende v banských závodoch, poistení v baníctve, sociálnym zákonom, ekonomike baníctva

a zahraničnému obchodu v baníctve, riadeniu, plánovaníu, organizácii banskej činnosti a produktivite práce, technickému normovaniu práce v baníctve, organizácii výrobného procesu, technickej kontrole, zásobám nerastných surovín, výskumnej a projekčnej činnosti v banskom priemysle, využitíu geológie, mineralógie, chémie, matematiky, elektrotechniky, stavebníctva, lesníctva a ďalších vedných odborov pre banskú činnosť, dopadu banskej činnosti na životné prostredie, bezpečnosti pri práci v baniach, protiúrazovým a bezpečnostným opatreniam, právnym a technickým normám, chorobám z povolania v baníctve, banským nehodám, požiarom, výbuchom, úrazom, bezpečnosti pracujúcich v baniach, banskému záchranárstvu atď.

Početnou skupinou knižných diel sú aj publikácie týkajúce sa baníctva v kultúre a umení. Sú to publikácie k dejinám a činnosti rôznych výskumných ústavov, baníckych a ďalších odborných múzeí (Čechy: Ostrava, Příbram; Maďarsko: Ajka, Miškolc, Šoproň; Nemecko: Bochum, Clausthal – Zellerfeld, Freiberg; Rakúsko: Graz; Slovensko: Banská Štiavnica, Kremnica, Košice, Rožňava) a tiež k banským technickým pamiatkam v Európe a na Slovensku a ich architektúre.

V knižničnom fonde SBM sú tiež evidované publikácie o baníctve a jeho prejavoch v literárnom, výtvarnom a tiež hudobnom umení (vokálna hudba, spev, inštrumentálna a dychová hudba). Osobitnú skupinu tvoria aj publikácie k baníckemu folklóru, každodennému životu baníkov a študentov baníctva, k ich špecifickým zvykom, nárečiu, ľudovému baníckemu humoru a tiež k baníckym ľudovým príbehom a legendám.

Vzácnou súčasťou knižnice SBM sú aj mnohé odborné periodiká, noviny a časopisy z 19.-21. storočia geologického, mineralogického, baníckeho, hutníckeho zamerania, ktoré obsahujú údaje k dejinám banskej činnosti nielen na Slovensku, ale aj v Európe z rôznych aspektov.⁶

⁶ *Acta montanistica Slovaca* (od r. 1996); *Adatok a m. k. kincstári Bányaszat és azzal rokon ágázatok* (1894-1914/1915); *Aktuality : časopis pracovníkov banských stavieb* (1968); *Allgemeiner montanistischer Schematismus des österreichischen Kaiserthums*. (1838-1844); *Annales des mines...* (1848); *Der Anschnitt : Mitteilungsblatt der Vereinigung der Freunde von Kunst und Kultur im Bergbau* (Bochum, 1949-2017); *Archiv fuer Bergbau und Hüttenwesen* (1818-1826); *Bányaszati kohászati és földtani congressus Budapesten 1885-ben*; *Baník : časopis zamestnancov baníctva a hutníctva na Slovensku* (1949); *Nový baník : závodný časopis Rudných baní v Banskej Štiavnici* (1949-1957); *Štiavnický baník : závodný časopis Rudných baní v Banskej Štiavnici* (1958-1959); *Baňský obzor : hornický věstník – uhlí, časopis pro báňské vědy a praxi* (1947-1950); *Banský svet : informačný obežník Obvodného banského úradu v Spišskej Novej*

Knižničný fond SBM s jeho zachovanými tlačami 16.-20. storočia s baníckou a príbuznou odbornou tematikou je v rámci múzejných knižníc na Slovensku jedným z najucelenejších, najpočetnejších a najväznejších, ktorý umožňuje získať poznatky a zároveň uchováva písomné kultúrne dedičstvo k mnohým baníckym lokalitám na Slovensku a v Európe.

POUŽITÁ LITERATÚRA A PRAMENE:

Archív Slovenského banského múzea (ďalej ASBM), fond (ďalej f.) *Mestské múzeum* (ďalej MM);

ASBM, f. *Vlastivedné múzeum* (ďalej VM).

ASBM, f. *Štátne banské múzeum Dionýza Štúra* (ďalej ŠBMDŠ).

Vsi (1946); *Baňský svet : vzdělávací časopis hornicko-hutnický* (1922-1937); *A Bánya : a bányászati, kohászati, és gépipar és az összes rokon iparágak szaklapja* (1908-1916); *Bányászat* (Banská Štiavnica, 1912-1917); *Bányászati Lapok* (1951-1967); *Bányászati és Kohászati Évkönyv* (1909); *Bányászati és Kohászati Lapok* (1871-1950); *Bányászati és Kohászati Lapok* (1968-1973); *Bergbaukunde : Gewinnung Aus und Vorrichtung. Abbau.* (Freiberg Bergakademie, 1954-1959); *Bergbautechnik : wissenschaftliche Zeitschrift für Technik und Ökonomie des Bergbaus – Tagebau, der Kohlveredlung und verwandter Gebiete* (1951-1970); *Der Bergmann : Blätter für Bergbau, montanistische Industrie und Verkehr* (1873); *Berg- und huettenmaennische Monatshefte* (1855, 1963-1977); *Berg- und hüttenmännische Zeitung mit besonderer Berücksichtigung der Mineralogie und Geologie* (Freiberg, 1842-1875); *Berg- und Hüttenmännische Jahrbuch der kaiserl. königl. Montan-Lehranstalt zu Leoben.* (1851-1915, 1930-1932); *Bergrechtliche Blätter : Beilage zur Österreichischen Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen.* (1906-1914); *Československá hornická příručka* (1915-1932); *Glückauf : Berg und Hüttenmännisches Zeitschrift.* (1865-1943); *Gornyj žurnal* (1966-1980); *Handbuch für Landeskultur und Bergwesen* (1851-1856); *Hlas baníka : noviny pracujících Handlovských uhoňých baní nositele Radu práce.* (1951-1980); *Horník a hutník* (1945-1947); *Hornické a hutnické listy* (1900-1919); *Hornický věstník a hornické a hutnické listy* (1919-1942); *Hornický kahan* (1957-1980); *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie* (1834-1838); *Jahrbuch für den Berg- und Hüttenmann des österreichischen Kaiserstaates* (1848-1852); *Jó Szerencsét* (1907-1919); *Kahanec : časopis pracujících Nováckých uhoňých baní.* (1966-1980); *Magyar Bánya-Kalauz : Ungarisches Montan-Handbuch.* (1881-1914); *Mining Journal.* (1835/1959-1963); *Montanhandbuch des Kaiserthums Oesterreich* (1857-1867); *Montanistische Rundschau* (1911-1938); *Neue Bergbautechnik* (1900-1919); *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen* (1853-1914); *Rozprawy NTM : studie z dějin hornictví* (1971-1978); *Rudy : odborný časopis rudného hornictví.* (1953-1982); *Sborník vědeckých prací Vysoké školy báňské v Ostravě* (1967-1981); *Spravodaj Banského výskumu v Prievidzi; Spravodaj Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici* (1975-1978); *Věstník Československé Uhelné rady* (1936-1939); *Uhlí a rudy.* (1951-1955); *Zeitschrift für das Berg-, Hütten- und Salinwesen im Preussischen Staate* (1893-1900); *Život baníka : podnikový časopis Rudných baní, n.p. Banská bystrica* (1960-1967).

- HERČKO, Ivan. Činnosť Štátneho banského múzea D. Štúra do odchodu RNDr. F. Fialu. In *Zborník Slovenského banského múzea XV*. Ed. Milan Hock. Martin : Osveta, 1991, s. 261-289, ISBN 80-217-0376-8.
- HERČKO, Ivan. Štátne banské múzeum Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici v rokoch 1929-1933 a podiel RNDr. Františka Fialu na jeho rozvoji. In *Zborník Slovenského banského múzea XIV*. Ed. Milan Hock. Martin : Osveta, 1989, s. 177-209. ISBN 80-217-0061-0;
- HERČKO, Ivan. Z dejín banskoštiavnického múzejníctva. In *Zborník SBM XVI*. Ed. Jozef Labuda. Martin : Gradus, 1993, s. 141-150. ISBN 80-901392-3-X.
- HERČKO, Ivan. Zhromažďovanie zbierok na založenie Štátneho banského múzea v Banskej Štiavnici a program jeho činnosti. In *Zborník Slovenského banského múzea XIII*. Ed. Milan Hock. Martin : Osveta, 1987, s. 297-341.
- HRNČIAROVÁ, Eva. *Vlastivedné múzeum (VM) 1954-1964 : inventár*. [Rukopis]. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2014. 19 s.
- Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Ed. Jozef Vozár. Košice : Banská agentúra, 2002, s. 7. ISBN 80-968621-2-X.
- RICHTER, Ede. *Selmech-Bélabánya szab. kir. Bányaváros múzeumának katalogusa*. Selmechbánya : Joerges Á. Özv. és fia kövnyomója. 1900, 20 s.;

THE MINING BOBBIN LACE IN THE COLLECTION OF HOME TEXTILES OF THE MUSEUM OF FOLK ART PRODUCTION IN STUPAVA

The Collection Fund is one of the three funds managed by the Center for Folk Art Production in Stupava. There is a collection of bobbin lace in the „Household Textile“ collection, which was published last year with two copies of the sample book - The Sample Book of the State School of acing And of the Workshops in Piarga near Kremnica dated 18th May, 1920. The Kremnica - Hungarian Royal State School of Lacing in Kremnica was founded in 1884, and maintained workshops in Solná Baňa, Hodruša near Banská Štiavnica, Staré Hory near Banská Bystrica, Lúčky near Kremnica, Kremnické Bane in Kremnica and Kunešovo and Krahule near Kremnica. After 1952 the workshops finished their activities. The Sample Book contains patterns of mining bobbin lace made of threads of a typical white or cream colour. They are divided into five different groups.

Keywords: Mining Bobbin Lace; The Kremnica - Hungarian Royal State School of Lacing.

BANÍČKA PALIČKOVANÁ ČIPKA V ZBIERKE BYTOVÉHO TEXTILU MÚZEA ĽUDOVEJ UMELECKEJ VÝROBY V STUPAVE

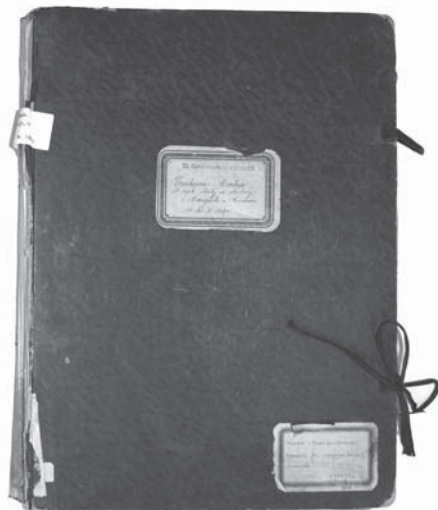
Mária Mizeráková

Múzeum ľudovej umeleckej výroby – ÚĽUV
mizerakova@uluv.sk

DVE VZORKOVÉ KNIHY ČIPIEK Z KREMNICKEJ UHORSKEJ KRÁĽOVskej ŠTÁTNEJ ČIPKÁRSKEJ ŠKOLY – DIELŇA PIARGY

Múzeum ľudovej umeleckej výroby so sídlom v Stupave (ďalej len MĽUV), vzniklo koncom roka 2008 ako špecializované pracovisko Ústredia ľudovej umeleckej výroby v Bratislave (ďalej len ÚĽUV), štátnej príspevkovej organizácie Ministerstva kultúry Slovenskej republiky so zameraním na dokumentáciu, uchovávanie

Vzorková kniha štátnej čipkárskej školy a dielny v Piargách u Kremnice s datovaním 18-teho V. 1920.

a propagáciu ľudovej umeleckej výroby. Poslaním MĽUV je vytvárať prostredníctvom odbornej vedeckej a dokumentačnej činnosti predmetovú, textovú a obrazovú dokumentáciu ľudovej umeleckej výroby na Slovensku od 19. storočia do súčasnosti.

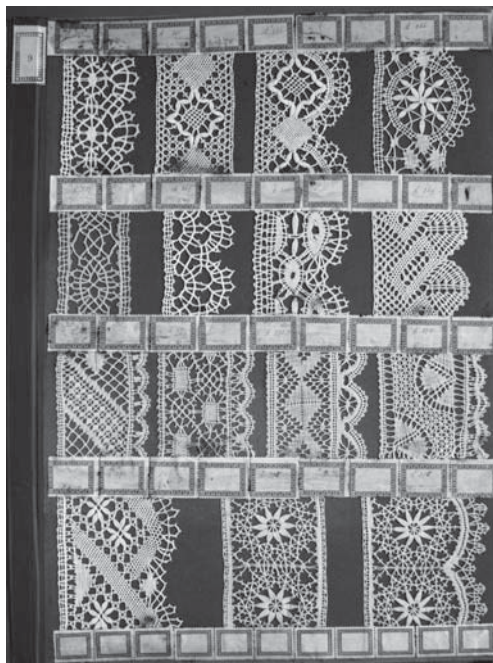
V roku 2009 prevzalo MĽUV prevodom „dokumentačných zbierok“¹ ÚĽUV-u predmety nadobudnuté v rokoch 1956 – 2008 z rurálneho prostredia v rámci územia Slovenska i z majetku zaniknutých spolkov a výrobných družstiev (napr. Spolok pre zveľaďovanie domáckej výroby na Slovensku, Izabella, Lipa).

Nachádzajú sa v ňom aj predmety, ktoré tvorili sortiment výrobkov ÚĽUV-u, boli vytvorené zamestnancami a výrobcami ÚĽUV-u alebo prihlásené do súťaží organizovaných ÚĽUV-om. Z týchto „dokumentačných zbierok“ sa začali budovať dva fondy – zbierkový a dokumentačný.

Dokumentačný fond bol zriadený internou smernicou ÚĽUV-u v súlade s Etickým kódexom múzeí ICOM za účelom budovania informačného zdroja o minulosti a súčasnosti ľudovej umeleckej výroby na Slovensku (materiál, postupy, technológie, výrobcovia) a zástoja ÚĽUV-

¹ „Dokumentačné zbierky“ ÚĽUV-u obsahovali všetky materiály, ktoré boli do ÚĽUV-u zadovážené z terénu alebo vypracované zamestnancami i výrobcami a slúžili ako podklad na ďalšiu výrobu v ÚĽUV-e.

Mnhopárové čipky v prvej časti knihy.

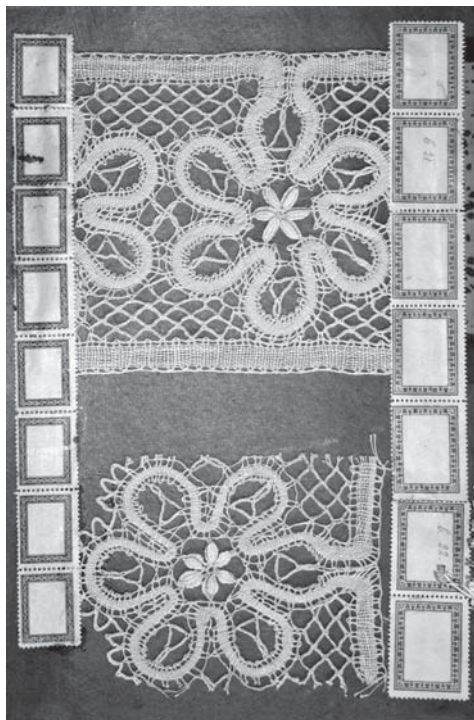
rovnakým počtom kusov. V rámci bytového textilu je pozoruhodná kolekcia paličkovanej čipky, ktorá obsahuje tak roľnícke, ako aj banícke paličkované čipky.

Banícka čipka je ľahko rozpoznateľná. Je pre ňu charakteristická biela alebo krémová farba nití a je redšia ako roľnícka. Vyskytuje sa vo forme mnhopárovej čipky (pletenej na kosej sieti alebo s mriežkou z dvojárových pletencov) a vo forme pásikovej čipky (s predkresleným vzorom). Z technických prvkov je využívaná plátenková alebo polárová väzba, očká, pavúčky, ploštičky, lístky a v dierkovej mriežke sa vyskytuje i hrachovinka. Prvky sú usporiadané do geometrických motívov (štvorce, obdĺžniky, trojuholníky, vlnovky, srdiečka a pod.) v rôznych obmenách.³

² *Kruhy na vode* je súťaž dizajnu, ktorú organizuje ÚLUV od roku 2000 s cieľom rozvíjať dialóg o tradičných hodnotách, ich uchovávaní, rozvíjaní v súčasných podobách remesla, úžitkového umenia a dizajnu.

³ Por. GÉCIOVÁ-KOMOROVSKÁ, Veronika. *Slovenská ľudová paličkovaná čipka*. Bratislava : Alfa, 1989, s. 26.

Pásikové čipky v tretej časti knihy.

Podnetom na rozvoj paličkovanej čipky označovanej na Slovensku ako banícka bola hospodárska situácia. V dovtedy rozvíjajúcich baníckych obciach sa v 16. a 17. storočí zhoršila natoľko, že obyvatelia boli nútení hľadať si nové možnosti zárobku. Jednou z vedľajších, ba niekedy dokonca aj hlavnou činnosťou, sa tak stala výroba paličkovaných čipiek. Zhotovovali ju ženy baníkov, no v zime alebo v období nezamestnanosti sa touto činnosťou zaoberali aj muži a deti, bez rozdielu chlapci i dievčatá, v mestách Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Prešov a ich okolí. Čipky neboli určené na vlastnú

potrebu. Vyrábali sa výhradne na predaj do miest a obcí. Keďže výrobyne pracovali aj na objednávku, táto práca bola prispôsobená požiadavkám kupujúceho.⁴ Banícke čipky síce boli vzormi, väzbami, farebnosťou i použitým materiálom blízke západoeurópskym čipkám, no neboli tak kvalitne vyhotovené.⁵

K zvýšeniu kvality čipiek produkovaných v Uhorsku a zároveň k zabezpečeniu práce obyvateľom baníckych obcí mali prispieť putovné

⁴ Por. MARKOVÁ, Ema. *Slovenské čipky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1962, s. 12, 21; GÉCIOVÁ-KOMOROVSKÁ, Veronika: cit. d., s. 26.

⁵ Por. ZAJONC, Juraj. Nové podnety vo vývoji paličkovanej čipky na území Slovenska na prelome 19. a 20. storočia. In *Središnji čipkarski tečaj u Beču: povijest, djelovanje i recepcija u zemljama Austro-Ugarske Monarhije; Zentralspitzenkurs in Wien: History, Work and Reception in the Countries of the Austro-hungarian Monarchy*. Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa. T. Petrović (Ed.). Lepoglava : Turistička zajednica grada Lepoglave – Grad Lepoglava, 2002, s. 63.

čipkárske učebné dielne, ktoré vznikali na podnet oblastných inštitúcií a uhorskej vlády. V roku 1884 bola založená *Kremnická uhorská kráľovská štátna čipkárska škola*, ktorá okrem prvých piatich rokov sídlila v Kremnici. Spravovala dielne v Solnej Bani (dnes súčasť Prešova), Hodruši pri Banskej Štiavnici, na Starých Horách pri Banskej Bystrici a v Lúčkach pri Kremnici. V roku 1888 bola zriadená dielňa so „stálym pôsobením“ vo vtedajších Piargoch (Kremnické Bane). Okolo roku 1910 pribudli ďalšie dielne v Kremnici a v jej okolí – Kunešove a Krahuliach. Činnosť dielní zanikla po roku 1952.⁶

V dielňach sa používali pri vyučovaní vzorkové knihy, ktoré zároveň podávajú informáciu aj o výrobnom sortimente. Dve takéto knihy pribudli minulý rok do zbierky bytového textilu MĽUV. Ide o *Vzorkovú knihu štátnej čipkárskej školy a dielny v Piargách u Kremnice* s datovaním 18-teho V. 1920 v dvoch exemplároch. Nadobudnuté boli

Banické čipky s farebnými niťami.

prevodom z bývalých „dokumentačných zbierok“ ÚĽUV-u. Vzorníky majú šírku 38 cm a výšku 50,5 cm, hrubé sú 6 cm. Tvoria ich 25 listov z tvrdého papiera fialovej farby zviazaných do knihy. Každá strana je v strede – na spoji – označená poradovým číslom. Knihy sú rozdelené do 5 častí. Vzory majú označenie písmenami abecedy A až E, pričom každé písmeno má priradené aj poradové čísla. Za ucelenejší zväzok možno považovať knihu zaevidovanú pod číslom T08104.

⁶ Por. ZAJONC, Juraj: Návrhy paličkových čipiek Vojtecha Angyala. In Blümlová, D. – Tolarová, Z. a kol.: *Čas secese. Kapitoly z kultúrnych dejín prelomu 19. a 20. storočia*. Edičná rada Historia culturae XIII, Studia 8. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, 2007, s. 123.

Paličkované goliere a manžeta (hore).

Na prvých desiatich stranách má prilepené kúsky čipiek v 4 až 7 riadkoch. Vo veľkej väčšine figurujú pod tým istým označením dve čipky. Majú rovnaký základný vzor – ako prvá v poradí je umiestnená čipka s rovnými okrajmi a vedľa čipka s jedným rovným okrajom a druhým v tvare zúbka. Posledné poradové číslo v tejto veľkej skupine vzorov je 285, avšak celkovo ich je až 380. Zoradené sú podľa šírky od najužších (0,6 cm „A 1“), kde je aj najväčší počet vzorov na stranu (100 ks) po najširšie (10 cm „A 279“), so znižujúcim sa počtom kusov na stranu (14 kusov). Súčasťou vzorníka sú aj kópie čipiek na modrom papieri v mierke 1 : 1.

Od strany 11 po stranu 18 nasledujú čipky s označením „B“. Všetko sú to vzorky metráže. Na strane 11 pokračujú rovnakou šírkou, no na nasledujúcich stranách sa stretávame s oveľa širšími čipkami (najširšia

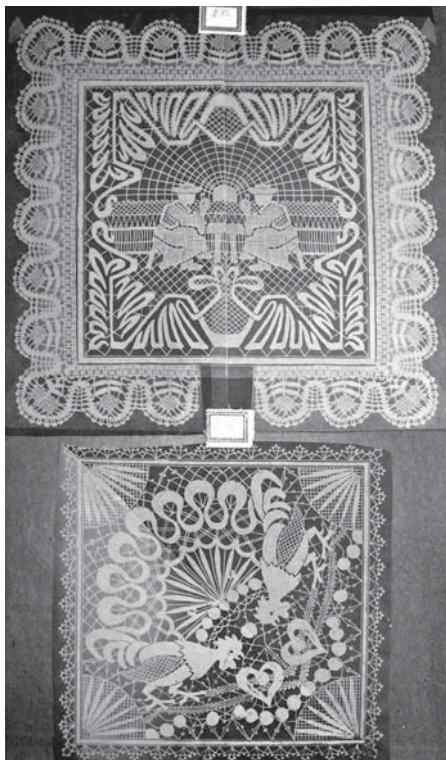

má 22 cm). Čipky s označením „B” sa končia poradovým číslom 36, no vzorov je spolu 38 (dva typy okrajov pri jednom vzore). Volné miesta na stranách 11, 12 a 14 vyplňajú vzorky s označením „A”. Na strane 18 sú v prevahe čipky skupiny „A” a na nasledujúcich dvoch stranách sa nachádzajú už len čipky z tejto skupiny, s konečným poradovým číslom 298. Celkovo je na týchto stranách 21 vzorov skupiny „A”, z celkového počtu 401 ukážok tejto skupiny v celej knihe. Okrem čipky „A 287” a „B 16” majú v tomto celku všetky vzory papierovú podobu. Skladba čipiek je rôznorodá. Nachádzajú sa tu napr. tylové čipky („B 13”, „B 14”), talianske – milánske („B 24”, „B 25”, „B 32”), janovské („B 27” a „B 30”), či francúzske a pod. Do vzorkovej knihy sa dostali prostredníctvom učiteliek dielní, ktoré boli vysielané do európskych centier paličkovanej čipky a odtiaľ si prinášali kúsiky čipiek, alebo boli upletené podľa tamjších vzorov na Slovensku.⁷

Stranou 21 sa začínajú čipky označené písmenom „C” (v celkovom počte 35 kusov), končiace sa poradovým číslom 25. Súčasťou sú taktiež vzory, ktoré sú kópiami čipiek zobrazenými na papieri. Iba čipka „C 24” je nakreslená na tenšom bielom papieri. Vo všetkých prípadoch ide o pásikové čipky.

Strany 26 – 29 sú vo vzorníku prázdne.

Zväzok pokračuje dvojstranou čipiek skupiny „D”, ktoré sú zhotovené z farebných a kovových nití. Aby sa banícke čipky dali predatť aj

*Návrhy Vojtecha Angyala
v poslednej časti vzorníka.*

⁷ Čipky boli prekonzultované s PhDr. Jurajom Zajoncom, CSc. z Ústavu etnológie SAV.

v roľníckom prostredí, vyrábali ich aj s pridaním jednej („D 16“, „D 21“, „D 22“) alebo dvoch farebných nití („D 20“), ktoré boli hrubšie, aby korešpondovali s tradičným textilom. Nachádzajú sa tu však aj vzory, ktorých motív sa snažili čipkárky ďalej rozvíjať, a boli teda zdrojom inšpirácie (napr. čipka z Hlbokého označená „D 27“). Na čipke „D 26“ zasa vidno, že je prepaličkovaná v dielni (použitý jemnejší materiál). Niekedy sa plietla čipka i čiernej farby („D 23“). Posledná čipka v tejto skupine, rovnako čiernej farby, s označením „D 28“ má úctyhodnú šírku 25,5 cm, čo ju robí najširšou spomedzi všetkých vzorov metráží v knihe. Z tejto skupiny je vo zväzku najmenší počet vzoriek – 32.

Strana 32 pokračuje čipkami s označením „E“ – predlohami rohov. Na ďalšej dvojstrane sú kruhové motívy, ktoré sú od nasledujúcej strany formované do rôznych tvarov (trojuholník, kvet, srdce, oblúk, váza, štvorec, okolok a pod.). Od čipky „E 76“ sú vo vzorníku motívy v tvare väčších štvorcov. Na stranách 47 až 49 sú predlohy doplnkov na odevy (goliere, manžety) a zmenšenú paličkovanú vestu. Vzorkovú knihu ukončujú predlohy rohov na strane 50 s posledným označením „E 94“. Všetky vzorky skupiny majú tlačенú podobu.

V tejto časti sa stretávame aj s návrhmi Vojtecha Angyala (1847 – 1928), ktorý pôsobil v kremnickej čipkárskej škole. V tvorbe vychádzal z maďarskej čipky. Využíval geometrické motívy (vlnovky, kružnice, špirály, kosoštvorce, šesťuholníky), ktoré tvoria predovšetkým výplň plôch čipiek s dominujúcim rastlinným motívom. Obzvlášť výnimočný je kvet pávieho pera. Ďalší okruh tvoria zoomorfné motívy – vtáky (kohút, páv, labuť), veвериčka, zajac, jeleň. Tieto motívy sa nachádzajú aj v metrážových čipkách „B 21“, „B 22“ a „B 23“. Z ríše hmyzu sa na nich objavuje motýľ. Príťažlivé sú vyobrazenia detí, sediacych bačov či ďalších postáv.⁸

Celkový počet vzorov v knihe je 600. Nite sú prispôsobené rozmerom čipky a ich využitiu. Číselné údaje sú zhrnuté v nasledujúcej tabuľke:

Skupina	Počet	Kusy
A	298	401
B	36	38
C	25	35
D	28	32
E	94	94
Spolu		600

⁸ Por. ZAJONC, Juraj: Návrhy paličkovaných čipiek Vojtecha Angyala. S. 127-130.

Druhá vzorková kniha T08105 je v horšom stave. Niektoré čipky a predlohy sa nachádzajú na inom mieste ako v prvej knihe, viaceré dokonca chýbajú. V skupine „A“ sú namiesto čipky „A 298“ dve úplne iné a je tam pridaný vzor s číslom 299. Oveľa menej kópií vzorov je na papieri a tie, ktoré boli v predchádzajúcej knihe na papieri, sú z nití (napr. „A 207“, „A 212“, „A 260“). Vzor „A 269“ je zamenený za „A 270“. Niektoré vzorky sú úplne iné („A 276“ či „A 282“). Podobné nezrovnalosti nájdeme aj v ostatných častiach. Celkovo možno povedať, že v tejto vzorkovej knihe je oveľa viacej paličkovaných čipiek ako predlôh na papieri.

Pracovníci MĽUV sa tešia týmto vzácnym kúskom, ktoré pribudli do zbierkového fondu, i napriek tomu, že do budúcnosti si budú obe knihy vyžadovať konzervátorský, prípadne reštaurátorský zásah.

THE WEALTH OF BÓBRKA

The article describes the history of oil extraction in Bóbrka, a village near Krosno in the south-eastern part of Poland. In the forests near the village, oil was coming up to the surface for a long time, and its industrial extraction began in 1854. Ignacy Łukasiewicz, a pharmacist, was the main initiator of the extraction who was able to separate the diesel fraction from oil by means of thermal processing. He introduced the use of this new raw material, which was further processed in factories, in the form of oil burnt in kerosene lamps. After the successful start of oil extraction in Bóbrka, an extraction company was founded by Ignacy Łukasiewicz, Tytus Trzeciecki and Karol Klobass-Zrenck. In 1956 the first oil refinery was built in the nearby Ulaszowice, and the new manufacturing industry was continuously developing. In order to preserve the industrial heritage and monuments, a museum of oil and gas industries, named after the pioneer of this branch, was founded in Bóbrka in 1961. The preserved historical equipment from the period of early oil extraction were later complemented by modern mining equipment. Nowadays visitors have the opportunity not only to learn about the history of the oil extraction and processing but also about current technologies exploited in this industry using the latest interactive presentation techniques.

Keywords: Oil; Bóbrka; Ignacy Łukasiewicz; Industrial Heritage.

BOGACTWO BÓBRKI

Mgr. Barbara Olejarz

Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego
im. Ignacego Łukasiewicza, b.olejarz@bobrka.pl

W Polsce, nieopodal Krosna, w maleńkiej miejscowości Bóbrka, znajduje się miejsce niezwykle, podobnego, próżno szukać na świecie. Na terenie, działającej od 1854 r. kopalni ropy naftowej funkcjonuje Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza. To właśnie tutaj w XIX wieku rozpoczęła się era

ropy naftowej. Tu narodził się przemysł, który dziś jest jednym z ważniejszych na świecie.

Człowiek żyjący w Karpatach od niepamiętnych czasów spotykał się ze źródłami oleju skalnego, który naturalnie wypływał z głębi ziemi. Podobnie jak w innych częściach świata, używano ropy w celach medycznych, budowlanych oraz oświetleniowych. Czarna maź skutecznie sprawdzała się jako lek na odmrożenia, reumatyzm a także na robaczyce. Zbieraną z powierzchni wody ropę wykorzystywano, jako smar do wozów a nawet próbowano stosować do oświetlenia. Wycieki ciemnej, tłustej substancji, często bulgocącej na powierzchni wody (ze względu na towarzyszące gazy) kojarzono z działalnością sił nadprzyrodzonych a nawet niekiedy pielgrzymowano do miejsc, gdzie gromadziła się ropa, wierząc, iż są to miejsca magiczne.

W lesie bórbrzeckim ropa występowała od niepamiętnych czasów. Miejscowi chłopcy wykorzystywali ją nie tylko do celów leczniczych, ale i budowlanych. W całej okolicy nie brakowało drewnianych płotków a nawet domów pomalowanych charakterystyczną cieczą. Wierzono, że to nie tylko pielęgnuje drewno, ale i skutecznie zniechęca robactwo do przebywania w tak zakonserwowanych belkach. Władysław Bełza opisując w 1885 r. Bóbrkę wspomina dawne dzieje tego miejsca: (...) *W tym samym głuchym lesie (...), który wówczas ponurym szumem wtórował opowieściom ludowym o cudownem jakoby źródle ukrytem wśród leśnej gęstwiny, znajdował się niewielki zbiornik wody, nieustannie kotłującej się i tajemniczym szmerem napełniającej powietrze(...)* Woda w źródliisku, acz zimna na swojej powierzchni, wrzała i falowała w głębi (...), buchała na zewnątrz palnemi gazami i roznosiła na okół zapach ni to smoły, ni siarki, lecz czegoś, co na pozór wskazywało, że tu sobie jakaś nieczysta siła obrała siedlisko. Nadto, w pobliżu źródła rozlewała się maź tłusta, koloru orzechowego, lepka i cuchnąca (...)¹.

Ropa naftowa, która wraz z gazem wydobywała się na powierzchnię ziemi, budziła strach i zaciekawienie. Uważano, iż jest to cudowna substancja, która posiada niezwykle właściwości lecznicze. Dopiero w roku 1854 okazało się, jakie bogactwo spoczywa w głębi ziemi. Wówczas w bórbrzeckim lesie założono kopalnię, która nieprzerwanie od ponad 160 lat wydobywa ten cenny surowiec. Decydującą rolę w karierze czarnego złota odegrali: Ignacy Łukasiewicz- cichy, skromny farmaceuta; Tytus Trzeciecki- ziemianin i inicjator założenia ko-

¹ W. BÉLZA, *Iwonicz i jego okolice*, Lwów, Kraków, Warszawa 1885 r., s. 101

palni oraz Karol Klobassa-Zrencki- właściciel Bóbrki. Dzięki zgodnej współpracy, wzajemnemu zaufaniu oraz dużej operatywności stworzyli nie tylko pierwszą na świecie spółkę naftową, ale i doskonałe przedsiębiorstwo, które odegrało znaczącą rolę na arenie przemysłu naftowego.

Zanim Łukasiewicz związał swoje losy z kopalnią w Bóbrce, pracował w lwowskiej aptece „Pod gwiazdą” należącej do Piotra Mikolascha. Od 1852 r. wspólnie z Janem Zehem przeprowadzał doświadczenia nad ropą naftową, której próbki dostarczyli Żydzi z Borysławia A. Schreiner i L. Stiermann. Pierwsze próby destylacji miały na celu otrzymanie *Oleum Petrae album*- środka leczniczego, sprowadzanego z Włoch, który tak naprawdę był oczyszczoną ropą naftową. Później prowizorzy prowadzili badania w kierunku wyodrębnienia z ropy naftowej frakcji, która znalazłaby zastosowanie jako paliwo do lamp olejowych.

Ignacy Łukasiewicz

Sukcesem było wyodrębnienie frakcji naftowej, odbieranej w granicach 200-250°C, pozbawionej lekkich benzyn i oddzielonej od pozostałych ciężkich węglowodorów, wchodzących w skład olejów technicznych. Mając naftę, Łukasiewicz zlecił lwowskiemu blacharzowi Adamowi Bratkowskiemu skonstruowanie lampy, która byłaby dostosowana do właściwości fizycznych i chemicznych nowego produktu. Po raz pierwszy publicznie zapalono lampy naftowe 31 lipca 1853 r. w szpitalu lwowskim na Łyczakowie. Dzięki nowemu światłu przeprowadzono z sukcesem operację chirurgiczną, a data 31 lipca 1853 r. została zapisana na kartach historii, jako symboliczna data narodzin polskiego przemysłu naftowego. Wkrótce po tym wydarzeniu, Łukasiewicz opuścił Lwów i zamieszkał w Gorlicach. Tam otrzymał dzierżawę apteki, a dzięki położeniu Gorlic blisko terenów roponośnych mógł dalej eksperymentować z ropą i pracować nad ulepszeniem lamp.

W 1854 r. do Gorlic na spotkanie z Łukasiewiczem przybył ziemianin z Polanki-Tytus Trzeciecki. Przywiózł ze sobą próbki oleju skalnego, który w obfitych ilościach wydobywał się w lesie w Bóbrce, miejscowości należącej do Karola Klobassy - Zrenckiego. Trzeciecki zaproponował współpracę w eksploatacji i przerobie złoża w Bóbrce i tak w 1854 r. zaczęła działać spółka naftowa, która zajęła się kopaniem studni w lesie bóbrzeckim. Początkowo interesy naftowe nie szły najlepiej. W szybach nie było zbyt dużo ropy, ale przełomowym okazał się rok 1855, kiedy w kopance „Wojciech” natrafiono na tak duży przyrwy oleju skalnego, że w 1856 r. Łukasiewicz założył w Ulaszowicach destylarnię na trzy kotły.

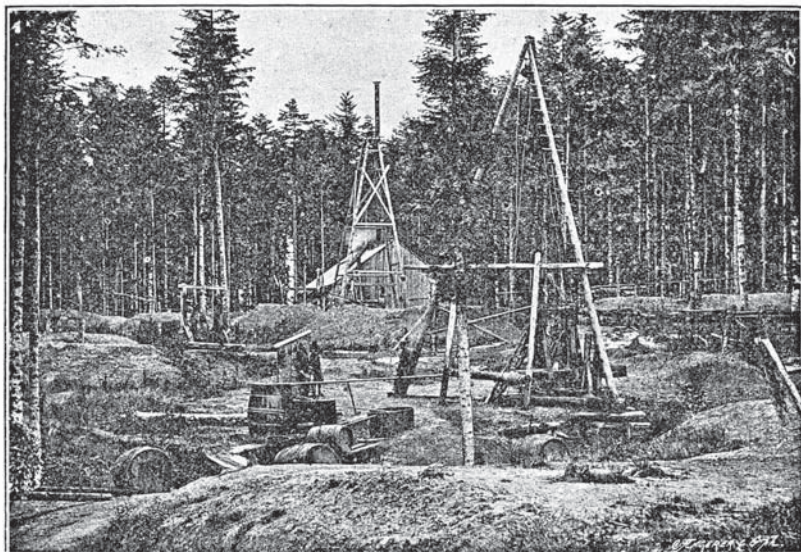
Pomimo, iż rodzący się w Bóbrce przemysł naftowy był tak naprawdę prostym studniarstwem, to i tak bóbrzeckie szyby ropne, jako pierwsze na świecie, zaczęły produkować ropę naftową wykorzystywaną w przemyśle, przemysłowy sposób. Większość światowych źródeł, zajmujących się historią przemysłu naftowego, podaje rok 1859 i miejscowość Titusville w Pensylwanii, jako miejsce pierwszej kopalni ropy naftowej. Należy podkreślić, że w Bóbrce kopalnia ropy naftowej działała już 5 lat wcześniej a najgłębsze kopanki sięgały nawet 150 m (kopanka „Izydor”) podczas, gdy otwór pensylwański to zaledwie 20 m. W samym tylko roku 1854, który nie był uznany za zbyt udany dla interesów kopalni, dostarczył Łukasiewicz do Wiednia 300 cetnarów nafty (ok. 56 kg)², co jest dowodem przemysłanej eksploatacji i przetwórstwa na skalę ponad lokalną.

Pomimo początkowych trudności, związanych ze złą lokalizacją naftowych szybów, bóbrzeckie przedsiębiorstwo górnicze rozwijało się znakomicie i około 1861 r. trzech dzentelmenów założyli kolejną spółkę. Trzeciecki zainwestował wkładem pieniężnym, Klobassa ofiarował teren pod kopalnię, natomiast Łukasiewicz objął kierownictwo nad całym przedsiębiorstwem. Była to spółka niezwykle na tle ówczesnych stosunków, stanowiła wzór zgodnej współpracy, co jest tym bardziej interesujące, że nie spisano żadnego aktu notarialnego. Spółka miała charakter ustny i opierała się jedynie na dzentelmeńskiej umowie, pomimo, iż rocznie gospodarowała budżetem przekraczającym 1 ml zł reńskich (guldenów austro-węgierskich)³.

² TOMANEK L., *Ignacy Łukasiewicz twórca przemysłu naftowego w Polsce, wielki inicjator, wielki jałmużnik*. Miejsce Piastowe 1928 r., 32, Gintl H. E., *Galizisches Petroleum und Ozokerit*. Wiedeń 1873 r., 4

³ Biorąc pod uwagę średnią cenę gruntu w tamtym czasie, kształtującą się na wysokości ok. 200-400 złr za 1 morgę (ok. 0,57 ha), za 1 ml złr można było nabyć około

Kopalnia Bóbrka w 1885 r.

Łukasiewicz dbał o modernizację kopalni i doskonalenie kolejnych rafinerii, zyskami zaś dzielono się po równo. Kopalnia przynosiła spore dochody. Za zarobione pieniądze Łukasiewicz kupił wieś Chorkówkę i wybudował dwór, w którym zamieszkał wspólnie z żoną Honoratą, a nieopodal, na terenie dawnego chorkowieckiego browaru, założył rafinerię, w której oczyszczano ropę z Bóbrki.

Świetnie prosperujące przedsiębiorstwo rozwiązało się z inicjatywy Łukasiewicza w 1871 r., gdyż ten zrezygnował z 1/3 udziałów pozostając przy funkcji dyrektora. Nadal prowadził rafinerię i kupował od wspólników surowiec do destylacji, ale nie pobierał dochodu z kopalni, która słynęła z doskonałej organizacji i nowoczesnych metod wydobywania. Robotnicy pochodzili z miejscowych wsi, ale zostali do pracy górniczej przeszkoleni przez fachowców pochodzących z Niemiec i Siedmiogrodu. Zaczątkiem kopalni był rów o długości 120 m i głębokości 1.20 m, który wykopano w miejscu zwanym *Wrzankom* bądź *Wrzączką*, gdzie obserwowano obfite wycieki oleju skalnego. Nad kopaną studnią znaj-

2500 ha ziemi. Przeliczając to na obecne ceny, gdzie za hektar pola ornego na Podkarpaciu trzeba zapłacić ok. 24 tys. zł, otrzymamy kwotę 60 mln zł (ok. 14 mln euro) [wyliczenie szacowane i nie ścisłe, mające jedynie w przybliżeniu oddać ogrom majątku spółki].

Załoga kopalni Bóbrka w 1908 r. Archiwum Fundacji Bóbrka

dował się drewniany trójnóg o wysokości 7 m. U szczytu był zawieszony krążek, przez który przewijano linę z zaczepem na drewniany kubeł, którym wyciągano urobek, a także ropę pomieszaną z wodą. Takim kubeł również zwożono na dno kopalni górnik-kopaczka. Do wentylacji stosowano wentylatory ręczne- tzw. lutnie, którymi wtłaczano świeże powietrze. Były to specjalne kanały pionowe wykonane z desek drewnianych, a później z blaszanych rur. Dno kopalni oświetlano za pomocą lamp górniczych. Kopane studnie były cembrowane półokrągłakami, miały wymiary 1.2x1.2 i głębokość kilkunastu metrów. Początkowo eksploatacja w obrębie potoku Wrzanka nie dawała zadowalających efektów, dopiero kopalni wydrążone w poł.-wsch. części kopalni okazały się bogate w ropę. Łukasiewicz unowocześniał przedsiębiorstwo, korzystając z fachowych porad ówczesnych autorytetów z dziedziny geologii i wiertnictwa. *Kopalnia pod każdym względem jest wzorową. Administrację zaprowadził p. Łukasiewicz, od którego niejeden mógł się nauczyć...Winieniem zwrócić uwagę poszukujących, aby przed rozpoczęciem swych poszukiwań pierwszej przypatrywali się robotom w Bóbrce, co tem łatwiej da się skutecznić, iż p. Łukasiewicz z chęcią udziela potrzebnych wyjaśnień. Kopalnia otwarta jest dla każdego, nawet dla cu-*

*dzoziemców*⁴. Przedsiębiorstwo bóbrzeckie pod wieloma względami było wzorcowe, ale i eksperymentalne. W doskonaleniu metod wiertniczych pomagali Adolf Jabłoński i Henryk Walter, który wprowadził wiercenie udarowe z zastosowaniem nożyc wolnospadowych Fabiana. Dużym ulepszeniem było zastosowanie przez Alberta Faucka napędu maszyny parowej, która w znacznym stopniu wyeliminowała wysiłek ludzki i dała możliwość wiercenia do głębokości 240 m.

Kopalnia Bóbrka odgrywała znaczącą rolę w miejscowym środowisku, o czym donosił w 1874 r. Edward Windakiewicz : (...) *wpływ tego przemysłu na okoliczną ludność i w ogóle całą okolicę, jest bardzo korzystny. Potrzeba tylko widzieć drogi, uprawę, mieszkanie małych i większych posiadaczy, a nareszcie samych ludzi po drodze do Bóbrki, ażeby doznać takiego wrażenia, jak gdyby się przeniesionym zostało w jaką lepiej uprawianą okolicę Niemiec lub Francji*⁵.

W 1868 r. napotkano w bóbrzeckich studniach wody mineralne, które zastosowano w nowo wybudowanym zakładzie wodolecznicy. Wodami leczono z dobrym skutkiem choroby reumatyczne, skórne, pęcherza moczowego, a także nieżyty oskrzeli u dorosłych i dzieci. Jednakże przyływ ropy w studniach przekreślił plany utworzenia potężnego uzdrowiska.

Łukasiewicz zajął się całkowicie przeróbką ropy, uzyskując wyjątkowo dobre gatunki nafty, którymi zainteresowali się światowi potentaci w przemyśle naftowym. Produkty rafineryjne rozprowadzał w sklepach w Tarnowie, Krakowie i Warszawie. Osobiście zajmował się reklamowaniem produktów naftowych, biorąc udział w krajowych i międzynarodowych wystawach. Działalność przemysłową łączył z działalnością publiczną i społeczną. W 1866 r. stworzył „Kasy Brackie”, które były pierwszymi w Polsce i Europie instytucjami ubezpieczeniowymi, chroniącymi w przypadku chorób i inwalidztwa (literatura podaje, że pierwsze instytucje ubezpieczeniowe w Europie wprowadził Otto von Bismarck w 1880 r., tymczasem podobne instytucje istniały w Bóbrce 14 lat wcześniej). Stworzył także „Kasy Gminne”, które udzielały krótkoterminowych, ale bezprocentowych pożyczek i pozwoliły miejscowej ludności wyswobodzić się spod władzy lichwiarzy.

Po śmierci Łukasiewicza dyrektorem kopalni został Adolf Jabłoński,

⁴ TELEŻYŃSKI A., *Olej skalny i jego zastosowanie w przemyśle i w życiu codziennym*, Lwów 1870 r., s. 14

⁵ WINDAKIEWICZ E., *Olej i wosk ziemny w Galicji*, Lwów 1875 r., s. 52

a następnie Zenon Suszycki. Pomimo, iż kopalnia Bóbrka zmieniała swoich właścicieli, nadal była czynna i bogata w źródła oleju skalnego. Przetrwiała zawieruchy wojenne i w latach 50-tych XX wieku przeżyła ponowne odrodzenie, gdy na południowym fałdzie antykliny odkryto nowe złoża ropy. Niestety pierwotne źródła nie są już tak obfite jak w XIX wieku, niemniej na kopalni nadal działają kiwony, które tak jak w pionierskich czasach pompują czarne złoto.

W latach 60-tych XX w w środowisku „nafciarzy” zrzeszonych w różnych organizacjach technicznych pojawiła się idea stworzenia instytucji, która upamiętniałaby osiągnięcia przemysłu naftowego, gazowniczego i rafineryjnego. Poprzez powołanie do życia placówki chciano też oddać hołd twórcy przemysłu naftowego- Ignacemu Łukasiewiczowi.

Kopalnia Bóbrka nadal pozostawała czynną, pomimo, iż lata świetności i przemysłowego prosperity już dawno minęły, to w pamięci lokalnego środowiska oraz w historii przemysłu naftowego pozostawała najważniejszym z obiektów. Zdecydowano się powołać placówkę muzealną in situ, czyli zgodnie z trendami ówczesnych czasów, kiedy to większość muzeów techniki powstawała w miejscach pierwotnie użytkowanych, jako obiekty przemysłowe. Jednakże w tym wypadku postanowiono zorganizować muzeum na terenie nadal czynnego przedsiębiorstwa, co było zdecydowanie trudniejsze i wiązało się z szeregiem działań z zakresu prawa górniczego. Myśl utworzenia muzeum na terenie czynnej kopalni została wysunięta przez członków Zespołu Historii Polskiej Techniki Naftowej przy Zakładzie Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Zgodnie z tradycją amerykańską, gdzie muzea branżowe funkcjonowały pod kuratelą przedsiębiorstw, fundatorem i zarazem instytucją, która miała utrzymywać muzeum było Zjednoczenie Przedsiębiorstw Górnictwa Naftowego, a nadzór merytoryczny miało sprawować Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Przemysłu Naftowego. Postanowiono, iż organizowana placówka będzie miała formę muzeum na otwartym powietrzu a wystawy wewnątrz budynków będą stanowić margines działalności. W 1961 r. ludzie polskiej nafty zjednoczyli się, aby ochronić przed zniszczeniem perłę naftowego dziedzictwa, jak do dzisiaj nazywają kopalnię w Bóbrce. Stało się jasnym, że środowisko związane z przemysłem naftowym dojrzało do roli kreacji obiektu, który będzie reprezentował nie tylko historię przemysłu, ale także dokumentował lata polskiej świetności w tym zakresie, podkreślał rolę polskich inżynierów w rozwoju wynalazczości w zakresie poszukiwań złóż, wydobycia oraz przetwórstwa. Środowisko naftowe zorganizowało się w gromadzeniu,

rejestracji ocalałych zabytkowych obiektów, urządzeń i narzędzi techniki naftowej znajdujących się w różnych kopalniach ropy naftowej.

Muzeum w Bóbrce popularnie nazywane po prostu skansenem miało też być miejscem spotkań ludzi związanych z przemysłem naftowym, to tutaj zaznaczyła się oś świata całej branży. Na terenie kopalni powstało Muzeum, które miało chronić zabytkowe budowle, urządzenia i narzędzia, a także dbać, aby współcześni nie zapomnieli o tym, jak ważne miejsce w światowej historii przemysłu naftowego zajmuje bóbrzecka kopalnia.

XIX wieczna kopalnia, dzięki temu, iż działa nieprzerwanie od 1854 r. zachowała w dużej mierze autentyczność. W doskonałej formie przetrwały urządzenia techniczne a przede wszystkim pozostał historyczny układ przestrzenny i krajobrazowy. Dzięki ikonografii z początków funkcjonowania kopalni a szczególnie dzięki planowi z 1879 r. widzimy, iż skala przemian nie była ogromna a XIX wieczne budynki infrastruktury kopalnianej mieszczą się w miejscach oznaczonych na mapie. Teren jest należycie wyeksponowany a zarazem wszelkie obiekty infrastruktury przemysłowej idealnie korespondują z otoczeniem, tworząc harmonijny i czytelny widok pierwotnego, ale nadal czynnego przedsiębiorstwa eksploatującego czarne złoto- ropę naftową.

Najcenniejsze obiekty, które przetrwały w formie niezmienionej i pochodzą z początków funkcjonowania kopalni to głębokie studnie, czyli szyby kopane z których nadal wydobywa się ropę naftową. Kopanka „Franek” z 1860 r. i kopanka „Janina” z 1878 r. są doskonale zachowane. Oryginalne cembrowiny, jakimi zostały obite wnętrza studzien pozostały w nienaruszonym stanie. Drewniane elementy wyposażenia napowierzchniowego, które z wiekiem uległy degradacji zostały zrekonstruowane, zgodnie z dokumentacją zawartą w XIX-wiecznych podręcznikach naftowych. W swym wyglądzie nie odbiegają od oryginalnych pierwotnych i stanowią naturalne dopełnienie pierwotnej infrastruktury.

Na kopalni zrekonstruowano zgodnie ze sztuką XIX-wiecznego górnictwa naftowego 5 kopanek, będących tak naprawdę opuszczonymi wyrobiskami górniczymi. Posiłkując się dokumentacją XIX-wieczną, odnaleziono zapadliska, które zostały oczyszczone i zabezpieczone. W miejscu dawnych kopanek powstały rekonstrukcje odzwierciedlające różne zaopatrzenie pierwotnych szybów (rekonstrukcja młynka-wentylatora, tzw. zakrycia - miejsce przechowywania narzędzi). Oprócz najcenniejszych, autentycznych, nadal czynnych szybów kopanych zachowały się oryginalne budowle, pochodzące z czasów pionierskich:

- kamienny obelisk z 1872 r. Został ufundowany na pamiątkę założenia kopalni przez Ignacego Łukasiewicza.
- kuźnia kopalniana z 1856 r.
- warsztat kopalniany 1864 r.,
- kotłownia,
- magazyn i kierat do grupowego pompowania odwiertów z 1875 r.
- pompa do przetłaczania ropy typ „Drapper” z XIX w.
- prototyp kieratu pompowego z II połowy XIX w

Oprócz obiektów z zachowaną masą zabytkową na terenie kopalni wprowadzono nieliczne rekonstrukcje, które uzupełniają ewolucje w obszarze historii przemysłu naftowego. Pierwsze wiertnice służące do głębień otworów w poszukiwaniu ropy naftowej zostały odtworzone zgodnie z XIX -wieczną dokumentacją inżynierską. Oryginalne wiertnice nie mogły przetrwać do czasów współczesnych, jako, że były najczęściej wykonane z drewna złej jakości. Niemniej, nawet w rekonstruowanych wiertnicach znajdują się elementy zabytkowe i unikatowe. Tak jest w przypadku wiertnicy kanadyjskiej, gdzie najcenniejszym obiektem jest pochodząca z XIX -wieku lokomobila.

Zdecydowana większość obiektów, jakie znajdują się na kopalni jest oryginalna. Drewniane budynki warsztatu, kuźni, kotłowni, kieratu stanowią typową zabudowę kopalnianą. Część z nich jest lokowana in situ, część została translokowana z sąsiednich kopalń. Wszystkie drewniane budynki pochodzą z drugiej połowy XIX -wieku i stanowią typową zabudowę kopalnianą z czasów pionierskich.

Szczegółnej uwagi wymaga budynek popularnie nazywany „Domem Łukasiewicza”. Jest to obiekt, który za czasów, kiedy dyrektorem kopalni był Ignacy Łukasiewicz, pełnił rolę kancelarii kierownictwa. Budynek pochodzi z 1864 r., był prawdopodobnie po II wojnie światowej zamieszkiwany przez robotników zatrudnionych na kopalni. Wtedy też przeszedł bliżej nieznaną przemianę konstrukcyjną. W 2015 r. przeprowadzono wymianę dachu, kładąc drewniany gont, który niewątpliwie pokrywał budynek w XIX w. Od niedawna wewnątrz budynku wzbogacono o zakup i instalację nowatorskich urządzeń, zadaniem których jest uatrakcyjnienie już istniejących wystaw: aptecznej i laboratoryjnej. Dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii udało się stworzyć interaktywne wnętrze w którym centralnymi postaciami są: hologramy prowizora- pomocnika aptekarza oraz manekin multimedialny Ignacego Łukasiewicza. Postać XIX wiecznego aptekarza, który obsługuje

klientów jest wyświetlana na specjalnej, przezroczystej folii holograficznej. Zwiedzający zostają wprowadzeni w kapsułę czasu, która przenosi ich do XIX wiecznej apteki, gdzie są świadkami i obserwatorami pracy prowizora. Interaktywne słuchowisko oraz specjalne kompozycje zapachowe, imitujące aromaty starej apteki pozwalają wczuć się w klimat i atmosferę pracy Ignacego Łukasiewicza. Niewątpliwą atrakcją jest spotkanie z samym wynalazcą i przedsiębiorcą – Łukasiewiczem. Manekin multimedialny stanowi element laboratorium, w którym jesteśmy obserwatorami destylacji ropy naftowej. Łukasiewicz opowiada o swojej pracy i dalszych planach związanych z kopalnią w Bóbrce. Zwiedzający są świadkami niebezpiecznych doświadczeń, które kończą się spektakularnym wybuchem. Dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii nadano nowe życie statycznym do tej pory eksponatom i oddano atmosferę pracy aptekarza sprzed 160 lat. Specjalnie przygotowane widowiska i słuchowiska, wizualizacja postaci i wnętrza, dźwięk pracujących urządzeń oraz charakterystyczny zapach pozwalają turystom przenieść się do epoki Ignacego Łukasiewicza.

Godnym podkreślenia jest fakt, i zastosowane multimedia nie są dominujące w ekspozycji, gdzie nadal „króluje” oryginalny eksponat. Stanowią jedynie uzupełnienie i tło dla lepszego zrozumienia historii przemysłu naftowego.

W ostatnich latach także wszelkie prace konserwatorskie wykonuje się z wielką dbałością wizerunkową. W czasach, kiedy kopalnia nie była pod zarządem Muzeum, drewniane obiekty przeszły częściowo metamorfozy architektoniczne, ale nie ma to wpływu na całościowe ujęcie kopalni. Wszystkie obiekty pomimo modernizacji pełniły nadal swoje funkcje, a zmiany jakie zaszły w ich wyglądzie nie odbierają im wartości a jedynie stanowią dowód przekształceń i przeobrażeń, jakie przemysł naftowy przechodził wraz z upływem czasu.

Oprócz najstarszego sektora kopalni pod zarządem Muzeum pozostają strefy, gdzie zgromadzono obiekty nieco młodsze, ale równie cenne i wartościowe. Muzeum za pomocą licznych urządzeń służących do poszukiwania ropy, wiercenia oraz wydobywania, dokumentuje poszczególne okresy rozwoju przemysłu naftowego, rafineryjnego i późniejszego- gazowniczego. Wszystkie zgromadzone na terenie bórbrzeckiego Muzeum eksponaty mają walory zabytkowe i wraz z najstarszym sektorem stanowią unikatowy obraz kształtowania i rozwijania się przemysłu naftowego, gazowniczego i rafineryjnego. Cechą charakterystyczną bórbrzeckiej placówki jest obecność potężnych, ory-

Muzeum w Bóbrce z lotu ptaka

ginalnych maszyn wiertniczych. Wszystkie urządzenia są autentyczne i stanowią dowód świetnie rozwiniętego kunsztu inżynieryjnego naukowców związanych z przemysłem naftowym.

Znaczenie naukowe, dydaktyczne kopalni w Bóbrce jest przeogromne i oparte na autentycznych budynkach, otworach eksploatacyjnych, urządzeniach wiertniczych i wydobywczych. Rola bóbrzeckiego przedsiębiorstwa na tle rozwijającego się przemysłu naftowego była przez wiele lat dominująca. Autentyzm obiektów jest niezaprzeczalny i stanowi jedyne w swoim rodzaju przykłady zespołu kopalnianego, który pomimo dalszej aktywności pełni rolę historyczną.

Muzeum w Bóbrce rozwija się zgodnie z najnowocześ-

*Zrekonstruowana kopanka ropna
(szyb kopany)*

niejszymi trendami i wprowadza różne technologie ekspozycyjne, tak, aby jak najlepiej i najczytelniej opowiadać historię przemysłu naftowego. Placówka bacznie chroni materie zabytkową, obiekty pionierskie, ale wykorzystuje w budowaniu wystaw techniki multimedialne, tak, aby jedynie dopełniały eksponat a nie próbowały nad nim dominować. W ostatnim czasie zostały „ożywione” XIX wieczne budynki kuźni i warsztatu, gdzie wprowadzono nie tylko słuchowiska opowiadające o pracy zabytkowych maszyn, urządzeń, narzędzi, ale również stworzono hologramy ludzi, którzy kiedyś w tych budynkach pracowali.

Muzeum poprzez ekspozycje relikwów industrializacji propaguje i chroni świadomość uniwersalnych walorów dziedzictwa przemysłowego i technicznego. Zbiory zabytków techniki dokumentują historię przemian przemysłu naftowego i gazowniczego, stanowią bogate dziedzictwo myśli inżynierskiej i materialne świadectwo działalności człowieka związane z wytwórczością, produkcją i techniką. Ekspozycja tradycji naukowych i technicznych realizuje ochronę bogatego źródła wiedzy i materialnych zabytków postindustrialnych.

Bóbrzeckie Muzeum jest specyficzną placówką techniczną, obiektem unikalnym w skali światowej. Na powierzchni 19,6 ha zgromadzono eksponaty, będące bogactwem XIX wiecznej wiedzy inżynierskiej, a także świadectwem stopniowej ewolucji i doskonalenia tejże wiedzy. Kolejne konstrukcje przedstawiają ewolucje myśli technicznej, a niekiedy są unikatowymi wynalazkami polskich i zagranicznych inżynierów wiertników.

Muzeum stara się sprostać wymogom współczesnego turysty, dlatego doskonalą istniejące wystawy a także realizuje nowe projekty, które sprawiają, iż bóbrzecki skansen jest chętnie odwiedzany.

Bibliografia:

Bełza Władysław, *Iwonicz i jego okolice*, Lwów, Kraków, Warszawa 1885 r.
Bonusiak Włodzimierz, *Szejk z Galicji. Ignacy Łukasiewicz 1822-1882*. Rzeszów 2007 r.

Gintl H.E., *Galizisches Petroleum und Ozokerit*, Wiedeń 1873 r.

Roeske Wojciech, *Ignacy Łukasiewicz 1822-1882*, 1962 r.

Tomanek L, *Ignacy Łukasiewicz twórca przemysłu naftowego w Polsce, wielki inicjator, wielki jałmużnik*. Miejsce Piastowe 1928 r.,

Tełczyński A., *Olej skalny i jego zastosowanie w przemyśle i w życiu codziennym*, Lwów 1870 r.,

Windakiewicz E., *Olej i wosk ziemny w Galicyi*, Lwów 1875 r.

THE GIS OF TECHNICAL MONUMENTS RELATING TO MINING ACTIVITIES IN THE NEARBY AREA OF ROŽŇAVA

With the development of computer technologies, the application of geographic information systems is currently taking place in different areas. The presented work focuses on the application of the GIS in the field of registration of technical monuments relating to mining activities. The work points out the reasons for the use of individual procedures and methods of collecting available data. The authors also define the ways of their processing and presenting in the form of thematic maps in the GIS environment (Geographic Information System).

Keywords: GIS; Mining; Technical Monuments; Rožňava.

GIS TECHNICKÝCH PAMIATOK SPOJENÝCH S BANSKOU ČINNOSŤOU V OKOLÍ ROŽŇAVY

Ing. Soňa Molčíková, PhD., Ing. Viera Hurčíková, PhD.

Soňa Molčíková, F BERG TU v Košiciach,
sona.molcikova@tuke.sk

Viera Hurčíková, F BERG TU v Košiciach,
viera.hurcikova@tuke.sk

Úvod

Slovenské rudohorie je známe ako región, v ktorom sa po stáročia vykonávala banská činnosť sústredená hlavne na ťažbu železných rúd. Z týchto čias sa až do súčasnosti v teréne zachovali stopy po tejto činnosti v podobe jám (píng), ktorými sa sledovali rudné žily, torz štôlní, šácht, úpadníc, komínov a tiež dopravných ciest, ktoré slúžili na prepravu rudy. S dobývaním rúd priamo súvisí aj ich úprava a spracovanie o čom svedčia pozostatky technických diel a objektov spojených s baníctvom a hutníctvom.

Vzhľadom na útlm baníctva v posledných desaťročiach dochádza k postupnému chátraniu až zanikaniu mnohých objektov. Do nedávnej minulosti neexistoval žiaden ucelený súpis týchto technických diel. Z iniciatívy lokálnych baníckych spolkov a cechov a tiež niektorých obecných úradov sa v niektorých lokalitách, ako napr. Spiš, Rožňava, Čučma, Dobšiná, Štítник, Drnava, Rožňavské Bystré, Rakovnica ale aj iných začalo s identifikáciou a inventarizáciou zachovaných hmotných pamiatok. Okrem technických pamiatok boli zmapované aj objekty, ktoré bezprostredne súviseli s banskou a hutníckou činnosťou, napr. obytné domy baníkov, správne budovy, dopravné stavby a pamiatky, na ktorých sa nachádzajú banícke symboly.

V súvislosti s masovým využívaním informačných technológií sa ponúka možnosť vytvorenia centrálnej databázy a informačného systému, ktorý by zahŕňal všetky získané materiály a dostupné informácie o týchto objektoch, ako sú napr. staré banské mapy, historická aj súčasná fotodokumentáciu, súpis zahŕňajúci lokalitu (miesto/obec, katastrálne územie, parcelné číslo), vlastníka, datovanie (založenie, vývojové fázy), účel stavby, popis objektov a súčasný stav, pamiatkovú hodnotu, spracovateľa a dátum.

Základy informačného systému boli vytvorené v rámci projektového riešenia na Ústave geodézie, kartografie a geografických informačných systémov Fakulty BERG na Technickej univerzite v Košiciach.

Použité podklady

V rámci riešenia tohto projektu sme sa zamerali na oblasť horného Gemera, kde Gemerský banícky spolok „Bratstvo“ inicioval inventarizáciu technických pamiatok spojených s banskou a hutníckou činnosťou na Gemeri. Výsledkom tejto činnosti bolo vydanie dvoch častí publikácie „Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Gemeri“, ktoré dokumentujú oblasť širšieho okolia mesta Rožňava (Kilík 2014; Kilík 2016).

Informačný systém bol vytvorený na základe spracovania písomných podkladov uverejnených v týchto publikáciách a poskytnutých preskenovaných mapových podkladov.

Spracovanie mapových podkladov

Geografický informačný systém pracuje s priestorovými údajmi, čo znamená, že každý objekt má priradené priestorové súradnice. Preto je potrebné pri tvorbe GIS zvoliť vhodný súradnicový systém.

Ako súradnicový systém pre GIS bol zvolený súradnicový systém WGS-84.

Voľba súradnicového systému bola podmienená skutočnosťou, že vytvorený GIS by v budúcnosti mohol byť sprístupnený pre verejnosť vo forme mapového portálu na internete a tieto mapové portály zvyčajne využívajú práve súradnicový systém WGS-84.

Pred samotným vytvorením grafickej časti informačného systému bolo potrebné vyriešiť niekoľko problémov týkajúcich sa podkladových dát.

Podmienkou vytvorenia grafickej časti informačného systému je, aby súradnicový systém informačného systému, vstupných mapových podkladov a prípadných mapových výstupov bol identický.¹

Ako už bolo uvedené, k dispozícii boli historické banské mapy v rastrovom formáte. Tieto mapy boli vyhotovované v rôznych mierkach a súradnicových systémoch, prípadne tieto údaje neboli uvedené. Preto vznikol problém, ako tieto mapy správne umiestniť v priestore. Aby bolo možné jednotlivé mapy georeferencovať, bolo nutné pre každú mapu identifikovať minimálne tri identické body medzi pôvodnou mapou a mapou, ktorej súradnice sú známe. Tieto identické body predstavovali body, ktoré je možné na oboch mapách jednoznačne určiť, teda išlo o body ako napríklad výškové kóty, sútoky vodných tokov, kaplnky a pod. Ako identifikačnú mapu sme použili turistickú mapu v M 1: 50 000 vydanú vydavateľstvom Shocart. Vhodnejšia by bola podrobnejšia mapa väčšej mierky, ale pre záujmové územie sme ju k dispozícii nemali.

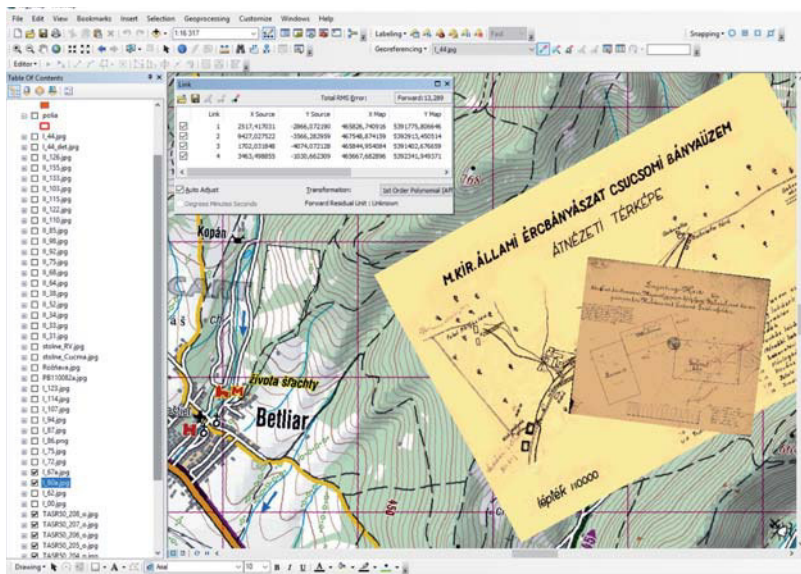
Ukážka georeferencovaných máp na podklade známej mapy je zobrazená na obr. 1.

Grafická časť GIS

Ďalšou časťou riešenia projektu bol návrh vrstiev podľa informácií, ktoré bolo možné získať z dostupných podkladov. Celkovo bolo navrhnutých a vytvorených sedem samostatných vrstiev, ktoré popisujú jednotlivé typy objektov. Vytvorené vrstvy a ich bližší popis je uvedený v tabuľke 1.

¹ Esri, 2017. *Užívateľský manuál* [online]. [cit. 2017-08-21]. Dostupné z: <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/>

Obr. 1 Ukážka georeferencovaných máp

Tab. 1 Zoznam vytvorených vrstiev

názov vrstvy	typ vrstvy	popis
stolne	bodová	body predstavujúce polohu ústí štôlní
zily	líniová	linie predstavujúce priebeh rudných žíl
polia	polygónová	ohraničenie banských polí
ložiska	polygónová	ohraničenie predstavujúce polohu ložísk
doprava	líniová	linie predstavujúce predstavujúce dopravné cesty pre transport rudy
objekty	bodová	body predstavujúce polohu objektov spojených s banskou činnosťou
hranice	líniová	linie predstavujúce hranice jednotlivých obcí

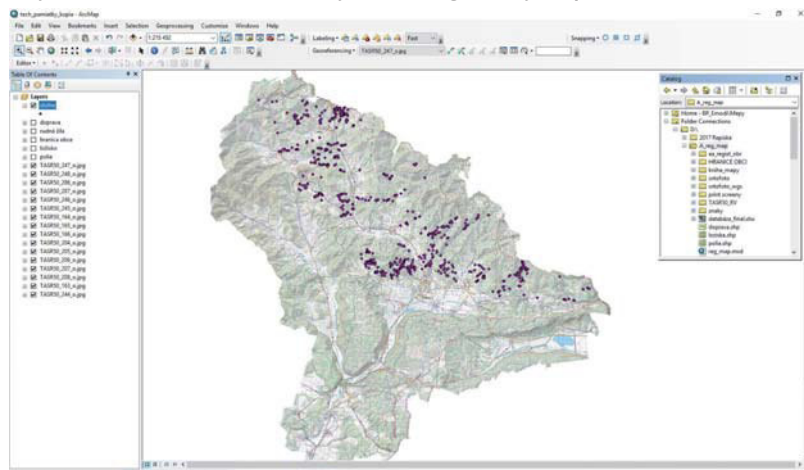
Celý GIS bol realizovaný v prostredí ArcGIS10.3 a jeho aplikácii Arc-Map. Ide o softvér, ktorý umožňuje efektívnu prácu s priestorovými dátami a ich analýzu.

Vyššie uvedené vrstvy boli vytvorené vektorizáciou jednotlivých mapových podkladov (obr. 2).

V nasledujúcej etape bolo potrebné navrhnuť vhodné mapové znaky (kartografické vyjadrovacie prostriedky) pre zobrazenie a rozlíšenie

jednotlivých typov objektov. Nové mapové znaky boli navrhnuté tak, aby boli v súlade so zaužívanými kartografickými pravidlami.

Obr. 2 Ukážka zvektorizovaných objektov vrstvy stolne

Vytvorenie databázy

Základným elementom informačného systému je databáza, ktorá predstavuje množinu štruktúrovaných dát a slúži na uloženie informácií o objektoch. Presne určená štruktúra databázy umožňuje jednoduché vyhľadávanie a triedenie aj pri veľkom množstve dát.

Vytvorenú databázu tvorí šesť samostatných atribútových tabuliek, ktoré popisujú vlastnosti určitého typu objektu, ako sú štôlna, rudné žily, ložiská, banské polia, banské dopravné cesty a pamiatky.

Atribútová tabuľka žily obsahuje informácie o rudných žilách ako sú názov, alternatívny názov, rudná oblasť, žilný systém, druh suroviny, dĺžka, hĺbka, prevládajúci smer, úklon, mocnosť, horninová výplň a názvy štôlní, ktorými boli žily otvárané, vyzmáhané a pod. Príklad atribútovej tabuľky v prostredí ArcGIS je uvedený v tab. 1.

Tab. 1 Časť atribútovej tabuľky vrstvy žily

názov	iný názov	oblasť	žilný systém	dĺžka	hĺbkovy	úklon	smer	mocnosť	výplň	štôlna
Francis	Francis-Höly zoltó, Francis	Rudňavská rudná oš.	Rudňava-Turecká	200	20	15-20°	S	3-10	siderit, kromit, antarid, akrit, burmalin, sericit	Štôlna
Máncs	<chub>	Rudňavská rudná oš.	Rudňava-Turecká	650	400	40°	S-SZ	2 max. 8	siderit, kromit, antarid, magnézit, hematit, B	<chub>
Décs	<chub>	Rudňavská rudná oš.	Rudňava-Turecká	1500	<chub>	60-70°	S	2-4(-)	siderit, kromit, burmalin	<chub>
Kelecs	Kelecs	Rudňavská rudná oš.	Rudňava-Turecká	160	<chub>	60°	SV	3-4(-) 6	siderit, kromit, pyrit, pyritit, burmalin, akrit	Héja
Johán Nepomuk	Johán Nepomuk I., II., III., IV.	Rudňavská rudná oš.	Rudňava-Turecká	1500-2000	<chub>	40-50°	JV	3-3-6	siderit, kromit, pyrit, burmalin, sericit	<chub>
Ludmila	<chub>	Rudňavská rudná oš.	Héja	400	<chub>	<chub>	<chub>	max. 2	bronzitový siderit a málo kromitom, železo	Héja-Ludmila
Máncs	<chub>	Rudňavská rudná oš.	Rudňava-Máncs-Tri vrchy	350	<chub>	<chub>	<chub>	3-4	siderit, pyrit, chabazit, mangan, kyanit	<chub>
Csengő	Zvončes	Rudňavská rudná oš.	Rudňava-Máncs-Tri vrchy	<chub>	<chub>	<chub>	<chub>	<chub>	siderit	Csengő

Identické atribúty obsahuje aj tabuľka *ložíšká*.

Atribútová tabuľka *objekty* obsahuje informácie o technických pamiatkach, ako sú názov objektu, typ objektu, obec, v ktorej sa nachádza, roky, v ktorých objekt slúžil pôvodnému účelu, jeho vlastníci, bližšie informácie objektu a pod. Príklad atribútovej tabuľky v prostredí MS Excel je uvedený v tab. 2.

Tab. 2 Časť atribútovej tabuľky vrstvy *objekty*

1	objekt	storočie	od	do	obec	vlast	max_r_vyr	typ	Popis
11	Banické múzeum	20	1902		Rožňava				okresné vlastné múzeum so špecializáciou na baníctvo, hutníctvo a banskú geológiu horného Gemera
12	Drnavská železiareň		1830	1913	Drnava	Andrássyovci	2100	kuplová pec, vysoká pec	zlievareň, pudloňa
13	Štefan huta							vysoká pec	
14	vysoká pec	19	1817		Drnava	Andrássyovci		výšlia ťachtová pec (slovenská pec)/vysoká pec	
15	Huta Gabriela	19	1853	1903	Lúčka	Gabriel Knglevich/ Zichy Ferraris		vysoká pec	železiareň
16	Tomáš huta	18	1781	1903	Betliar	Leopold Andrássy/Nádasdyovci	3300	vysoká pec	valcovňa, skuj/ovad hámor
17	Jakobina huta	19	1851	1903	Betliar	Nádasdyovci	3300	vysoká pec	valcovňa, skuj/ovad hámor
								výšlia ťachtová pec (slovenská pec)/vysoká pec	
18	hámor	19	1852	1903	Henckovce	Karol Sárkány/Concordia	1300	pec	hámor
19	Ľetka huta	19	1867	1907	Nitná Slaná	Andrássyovci/Rimavsko-muránsko-ľalčohárska železárska spoločnosť	6300	vysoká pec	hámor, pražice pece

Ostatné atribútové tabuľky obsahujú nasledovné informácie:

- tabuľka *štôlne* – názov, nadmorská výška, dĺžka, naviazanosť na žilu, rok otvárk, rudná oblasť,
- tabuľka *doprava* – obsahuje iba informácie o druhu dopravy, či ide o úzkorozchodnú železnicu alebo lanovú dráhu,
- tabuľka *polia* – obsahuje informácie o banských poliach, vzhľadom na dostupné informácie iba názov banského poľa.

Všetky atribútové tabuľky boli vytvorené v prostredí MS Excel.²

Vytvorenie GIS

Účelom geografického informačného systému (GIS) je prepojenie údajov v databáze s konkrétnymi objektmi na mape. Toto prepojenie je realizované pomocou kľúča spoločného pre obidva súbory (tabuľka – mapa). Tým je vytvorená štruktúrovaná databáza, ktorá umožňuje okrem základných operácií, ako napríklad prehliadanie, editovanie, aj zložitejšie operácie, ako vytváranie zostáv na základe selekcie údajov podľa požiadaviek užívateľa.

Výsledkom prepojenia grafickej časti s databázou je plne funkčný GIS, ktorý umožňuje využívanie všetkých dostupných operácií.

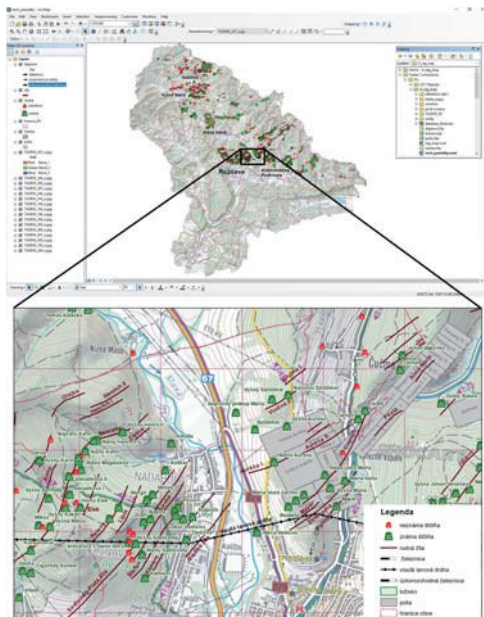
² KILÍK, Ján et al. *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Gemeri, I. časť*. Rožňava: Gemerský banícky spolok Bratstvo, 2014, 141 s. ISBN 978-80-971900-0-2.

Doteraz spracované údaje sú zobrazené na obrázku 3. Obrázok zobrazuje celkový pohľad na spracované územie spolu s detailom na prilahlé okolie Rožňavy. Jednotlivé objekty boli zobrazené pomocou štandardne používaných symbolov.

Zobrazovanie údajov na základe vybraných atribútov

V GIS je možné nielen zobrazovať geografické dáta, teda polohu jednotlivých objektov, ale pomocou vhodne zvolených mapových znakov možno vyjadriť aj ich vlastnosť alebo charakteristiku (Anonym 2017).

Obr. 3 Aktuálny stav spracovaného územia

Spôsob symbolizácie údajov v mape patrí k najdôležitejším úlohám pri tvorbe GIS, pretože od nej závisí vypovedacia schopnosť mapy.

Použitím rovnakého symbolu mapa podáva obraz iba o rozmiestnení prvkov. Zobrazenie pomocou unikátnych symbolov mapa podáva obraz nielen o rozmiestnení prvkov, ale aj o ich vlastnostiach a tiež o súvislostiach medzi nimi.

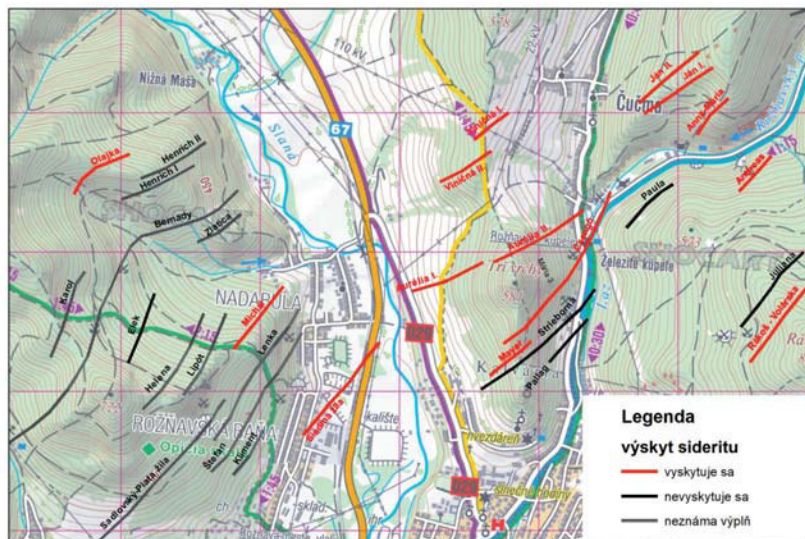
Konkrétny príklad je zobrazený na obrázku 4, ktorý zobrazuje výskyt sideritu. Na základe atribútovvej tabuľky boli jednotlivým žilám priradené znaky podľa toho, či vo výplni obsahujú aj siderit. Farba znaku bola zvolená podľa toho, či sa vo výplni siderit vyskytuje alebo nevyskytuje. Iný znak bol zvolený pre žily, ktorých výplň nie je známa.

Preto je veľmi dôležitý návrh a štruktúra databázy, pretože pri nesprávne vytvorenej databáze, táto neumožňuje efektívne vyhľadávanie a následné zobrazenie údajov.

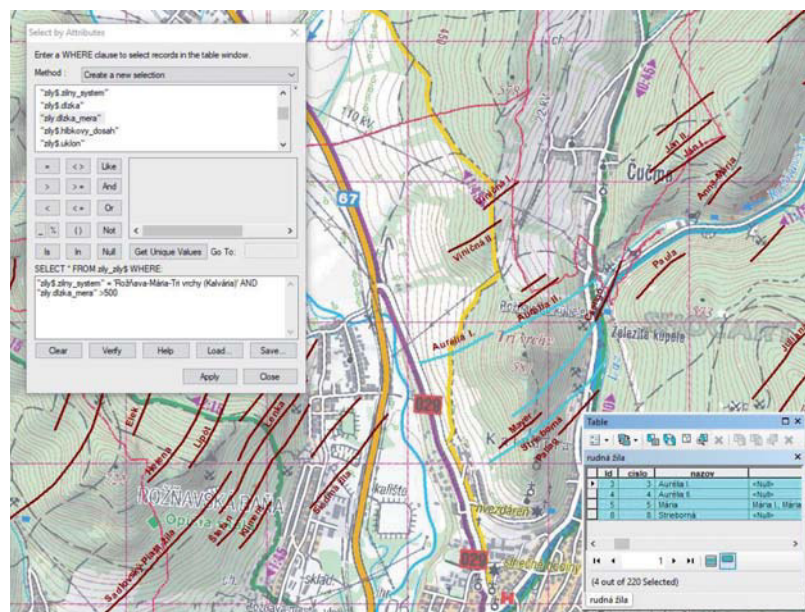
Vyhľadávanie v databáze podľa zvolených kritérií

Často je nevyhnutné analyzovať iba vybrané údaje. Užívateľ môže prehľadávať databázu, aby našiel údaje, ktoré spĺňajú konkrétne kritériá.

Obr. 4 Zobrazenie žíl podľa výskytu sideritu

Obr. 5 Selekcija údajov podľa vybraných atribútov

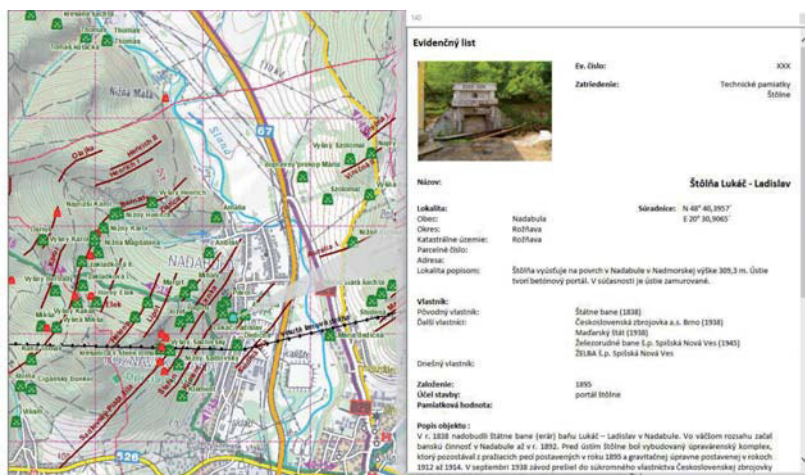
Môže vyhľadávať údaje napr. podľa ich polohy, názvu, alebo inej charakteristiky, teda podľa údajov, ktoré databáza obsahuje.

Vyhľadávanie prvkov sa uskutočňuje pomocou SQL (Structured Query Language) výrazov. SQL je jazyk, pomocou ktorého je možné sformulovať SQL výraz definujúci jedno alebo viacero kritérií, ktoré pozostávajú z atribútov, operátorov a kalkulácií.

Na obrázku 5 je zobrazený výber údajov podľa zvolených kritérií. Tyrkysovou farbou sú znázornené žily, ktoré patria do žilného systému Rožňava – Tri vrchy a zároveň sú dlhšie ako 500 m.

Evidenčné listy

Pre technické pamiatky boli vytvorené evidenčné listy, ktoré obsahujú evidenčné informácie ako sú číslo a zatriedenie a popisné informácie ako sú informácie o lokalite, vlastníkoch, bližší popis objektu, jeho súčasný stav, fotodokumentáciu, spôsob využitia a pod. Jednotlivé objekty sú prepojené s príslušným evidenčným listom, takže po kliknutí na daný objekt sa príslušný evidenčný list otvorí. Ukážka prepojenia objektu so zobrazením časti evidenčného listu je na obrázku 6.³

Obr. 6 Prepojenie objektu so zobrazením časti evidenčného listu

³ KILÍK, Ján et al. *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Gemeri, II. časť*. Rožňava: Gemerský banícky spolok Bratstvo, 2016, 169 s. ISBN 978-80-972567-3-9.

Záver

Cieľom predkladaného príspevku bolo poukázať na možnosti využitia geografických informačných systémov v oblasti inventarizácie technických pamiatok spojených s banskou a hutníckou činnosťou. Výsledkom bol návrh a realizácia konceptu GIS, pričom sa vychádzalo z doposiaľ vydaných dvoch častí publikácie „Technické pamiatky“, ktoré mapujú oblasť Rožňavy a jej širšieho okolia.

Hlavný význam inventarizácie prostredníctvom GIS spočíva v tom, že geografické dáta sú prepojené s databázou, na základe ktorej môžeme na mape zobrazovať nielen polohu jednotlivých objektov, ale aj ich charakteristiky a vlastnosti. Ku všetkým informáciám je možné sa dostať prakticky okamžite po zadaní dopytu na daný objekt, či už ide o informácie o polohe, vlastnostiach, charakteristikách, mapových podkladoch, fotodokumentácii atď. Taktiež je možné GIS priebežne aktualizovať a dopĺňať o nové informácie.

V budúcnosti je možné GIS sprístupniť pre verejnosť formou mapového servera na internete

LITERATÚRA A ZDROJE:

Esri, 2017. *Užívateľský manuál* [online]. [cit. 2017-08-21]. Dostupné z: <http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/>

KILIK, Ján et al. *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Gemeri, I. časť*. Rožňava: Gemerský banícky spolok Bratstvo, 2014, 141 s. ISBN 978-80-971900-0-2.

KILIK, Ján et al. *Technické pamiatky spojené s banskou a hutníckou činnosťou na Gemeri, II. časť*. Rožňava: Gemerský banícky spolok Bratstvo, 2016, 169 s. ISBN 978-80-972567-3-9.

THE DOCUMENTATION OF MINING IN THE COLLECTIONS OF THE GEMER-MALOHONT MUSEUM IN RIMAVSKÁ SOBOTA

Slovakia was the main region where iron was extracted and processed in the Hungarian Monarchy for centuries. Iron and mining specially boomed in the Gemer See, where the rich deposits of good-quality ores, the abundance of forests, and the sufficiency of water were the preconditions to produce the best iron there, and in the highest amount. Therefore the region was called „the iron ore processing see” of the Hungarian Kingdom. Within a few decades, the Gemer-Malohont Museum in Rimavská Sobota created interesting sets of items connected to mining activities (various working tools), mining clothes, artistic expressions of miners, and documentary material contained in the collections of archeology, history, ethnography, and in archives of the museum. The next work will present the history of creating collections relating to mining in the Gemer-Malohont Museum which started in 1882.

Keywords: Iron Processing; Mining.

DOKUMENTÁCIA BANÍCTVA V ZBIERKOVÝCH FONDOCH GEMERSKO-MALOHONTSKÉHO MÚZEA V RIMAVSKEJ SOBOTE

Ľudmila Pulíšová, Martina Oštrom Mareková, Alexander Botoš

Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote,
botos@gmmuzeum.sk;
pulisova@gmmuzeum.sk; marekova@gmmuzeum.sk

Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote vzniklo v roku 1882 ako piate najstaršie múzeum na Slovensku. Počiatkom jeho vzniku bola Umelecko-archeologická výstava Gemerskej župy nainštalovaná v priestoroch súčasnej budovy múzea v dňoch

Banícke železko, Kokava nad Rimavicou – Borovina, neskorý stredovek – novovek.

Foto: Júlia Ferleťáková

3. – 11. septembra 1882. Vystavených tu bolo 1244 predmetov, z ktorých väčšina bola zapožičaná od súkromných majiteľov. V časti Zbrane a výstroj pod poradovým číslom 162 tu bol vystavený aj ozdobný banický topor s vyrytými postavami a ozdobnou kostenou rúčkou, ktorý zapožičal K. Radvánszky. Hoci 568 predmetov z tu vystavených artefaktov sa stalo súčasťou zbierkového fondu novovzniknutého múzea, spomínaný topor bol po skončení výstavy vrátený pôvodnému majiteľovi.

Prvým riaditeľom novovzniknutého múzea sa stal Ján Fábry, ktorý sa až do svojej smrti v roku 1907 staral o všetky zbierky takmer sám. Na základe toho možno predpokladať, že i o nadobudnutie prevažnej väčšiny artefaktov, získaných do múzea v týchto rokoch, sa zaslúžil práve on.¹

Ján Fábry mal záujem nielen o zhromažďovanie a nadobúdanie zbierkových predmetov, ale i o ich primeranú prezentáciu. Po tom, čo sa mu v roku 1906 podarilo zabezpečiť vyhotovenie figurín podľa živých modelov na prezentovanie svadobného odevu z Veľkého Blhu, rozhodol

1 BODOROVÁ, Oľga – PULIŠOVÁ, Ľudmila. Fábry Ján (1830 – 1907) – zberateľ a prvý riaditeľ Gemerského župného múzea v Rimavskej Sobotě. In Múzejné zbierky a zberatelia. Samostatný zborník príspevkov z konferencie Etnológ a múzeum, XI. ročník, Košice : Východoslovenské múzeum, 2007

Pohárovité téglíky s trojuholníkovitým ústím, Gemer – komitátny hrad, 13. – 15. storočie. Foto: Júlia Ferleťáková

sa podobný princíp využiť i pri prezentácii baníckeho odevu z Dobšinej. Dokladom toho je časť korešpondencie z júna a decembra 1907, ktorú Ján Fábry viedol so Samuelom Kleinom², nachádzajúcou sa v archíve múzea.³

Okrem vyššie uvedenej korešpondencie je súčasťou archívu múzea ešte sedem položiek súvisiacich s baníctvom, prípadne so železiarstvom. Všetky daroval múzeu Ján Liszokay, evanjelický farár v Rimavskom Brezove, v roku 1907. Dokumenty pochádzajú z pozostalosti Gusztáva Liszokaya (*1843 Drienčany - †1889 Banská Štiavnica) – geológa, banského inžiniera a učiteľa pôsobiaceho v Banskej Štiavnici.⁴

- 2 Samuel Klein (1847 – 1915) – študoval filozofiu, pedagogiku a teológiu, bol riaditeľom dievčenskej meštianskej školy v Dobšinej, členom Uhorskej národopisnej spoločnosti, zberateľom zvykov, piesní a povestí z Dobšinej
- 3 Korešpondencia J. Fábryho, inv. č. 14 956, 14 957. Korešpondencia – múzeum, inv. č. 14 958. Samuel Klein tu informuje Jána Fábryho, že sa mu podarilo pre múzeum získať banícke náradie od banského dozorca Jána Szikora, a to čakan, kladivo, banícku motyku, vrták, kahance a svietnik. Okrem toho mu manželka baníka Kálmána Sarkanya darovala starší ženský odev. Banícky odev mal byť prezentovaný na figurínach zobrazujúcich staršiu ženu a muža spolu s mladíkom, pričom pár mal byť oblečený v staršom type baníckeho odevu a mladík v súčasnom (teda nosenom v roku 1907, pozn. autora). Realizáciu danej myšlienky prekazila smrť J. Fábryho v decembri 1907.
- 4 Ide o finančnú uzávierku železiarne Hrlica za rok 1869 (inv. č. 10 170), Pokladničnú knihu železiarne Hrlica z rokov 1866 – 1867 (inv. č. 10 835), Pracovné kompetencie úradníkov zo železiarne v Žarnovici, Banskej Štiavnici, Kremnici, Tajove a Starých Horách (inv. č. 10 346), Pracovné kompetencie pre lekárov, ktorí robia v Dolnouhorskom

Okrem archívu sa zbierkové predmety dokumentujúce baníctvo nachádzajú vo fondoch archeológie (4), etnografie (26 ks) a histórie (9 ks). Do jednotlivých fondov boli zaradované jednak podľa obdobia vzniku, prípadne používania, no vplyv na umiestnenie do toho - ktorého zbierkového fondu mali tiež zistené nálezové okolnosti.

Počiatky baníctva v Gemeri – Malohonte sú takmer neznáme. Na základe výsledkov archeologických výskumov môžeme oprávnené predpokladať, že počiatky baníctva na sledovanom území musíme hľadať pravdepodobne v období mladšej doby bronzovej.

Gemer – Malohont bol v období mladšej a neskorej doby bronzovej intenzívne osídlený ľuďmi pilinskej a kyjatickej kultúry. Obe kultúry sú súčasťou kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí a sú geneticky úzko prepojené. Pilinská a kyjatická kultúra je príznačná mimoriadne vysoko rozvinutým bronziarstvom (produkciou bronzovej industrie), ktorá sa odzrkadľovala vo vysokej intenzite tezaurovania bronzovej industrie. Z územia Gemera – Malohontu je do súčasnosti známych niekoľko desiatok bronzových depotov. Mimoriadne vysoká produkcia bronzovej industrie by nebola možná bez vhodnej surovinovej základne, ako aj bez znalosti získavania a dobývania základnej suroviny na výrobu bronzu – medi. Spišsko – gemerské rudohorie malo bohaté zásoby medenej rudy. Na niektorých miestach napr. Nandraž sa meď vyskytovala aj v čistej forme spolu so stopami železa.⁵

V zbierkach Gemersko – malohontského múzea sa nenachádza žiadny zbierkový predmet preukazujúci dobývanie medenej rudy v dobe bronzovej. Avšak v zbierkach Etnografického múzea SNM v Martine je evidovaný nález kamenného mlatu (roztíkača) slúžiaceho na drvenie medenej rudy z lokality Španie Pole – Részbánya (Medená baňa). Mlat bol zhotovený amfibolicko – pyroxénického andezitu, je homolovitého tvaru s jednou plochou stranou. Hmotnosť mlatu je 3,24 kg.⁶ Takéto kamenné mlaty sú civilizačným prejavom pravekej ťažby.

kráľovskom banskom obvode (inv. č. 13 835), Pracovné kompetencie banských úradov v obci Szélakna (Windschacht), Kremnica a Špania Dolina (inv. č. 10 808), ilustrovaná učebnica baníctva z r. 1874 (inv. č. 14 584), Nákresy baníckych strojov z roku 1880 (inv. č. 9897).

⁵ FURMÁNEK Václav et al. Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava : Veda, 1991, s. 218.

⁶ FURMÁNEK, Václav. Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 pred n. l.). Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, ISBN 80-88709-69-5. s. 28.

Sú pôvodne prírodným produktom. Praveký baník na zhotovenie mlatu používal riečne okruhliaky, ktorých výber nebol náhodný, ale tvar, veľkosť, hmotnosť a hornina mali osobitú funkciu. Mlaty je možné rozdeliť podľa hmotnosti. Malé a stredné mlaty boli používané tak, že boli upevnené na porisko, veľké mlaty boli používané bez poriska. Mlaty sa používali na roztlákanie medenej rudy, ktorá bola ďalej spracovávaná drvením na kamenných podložkách⁷. Mlat zo Španieho Poľa môžeme chronologicky zaradiť do obdobia strednej až neskorej doby bronzovej.⁸ Predmetný mlat je doposiaľ jediným priamym dokladom ťažby medi na území Gemera – Malohontu z doby bronzovej.

Žiaľ ďalšie priame doklady o ťažbe medi v dobe bronzovej v Gemeri – Malohonte nie sú k dispozícii. Táto situácia je len dôsledok stavu archeologického bádania. Je nemožné, aby vysoko rozvinutá spoločnosť, s mimoriadne vysokou znalosťou bronzovej metalurgie, akou boli spoločenstvá pilinskej a kyjatickej kultúry nepoznali ťažbu medi.

Ďalšou etapou baníctva v Gemeri – Malohonte bola ťažba železnej rudy. Ťažbu železnej rudy môžeme v Gemeri – Malohonte predpokladať v mladšej dobe železnej – v dobe laténskej. Priame doklady o tejto činnosti však z tohto územia chýbajú. Známe sú len nepriame doklady súvisiace so spracovávaním železnej suroviny. Nositeľmi laténskej kultúry bol historicky národ Keltov, ktorý okrem iných remesiel dokonale ovládal aj technológiu spracovania železa. Osídlenie Gemera – Malohontu z doby laténskej je zaznamenané predovšetkým v období strednej a neskorej doby laténskej. Doklady spracovania železa z tohto obdobia pochádzajú z lokality Včelince a z mesta Rimavská Sobota – sídlisko Západ. V lokalite Včelince – Lászlófala bola počas archeologického výskumu objavená železná troska, ktorá indikuje existenciu železiarskej dielne z obdobia LTC (2. – 1. stor. pred n. l.)⁹.

Počas výstavby sídliska Západ v Rimavskej Sobote, nachádzajúceho sa na pravostrannej terase rieky Rimava boli objavené nálezy železnej trosky v sprievode laténskej keramiky¹⁰. Tieto nálezy dokla-

⁷ TOČÍK, Anton – BUBLOVÁ, Helena. Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. In Študijne zvesti Archeologického ústavu SAV, 1985, č. 21, s. 85.

⁸ FURMÁNEK, Václav. Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 pred n. l.). Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, ISBN 80-88709-69-5. s. 28.

⁹ FURMÁNEK, Václav – MARKOVÁ, Klára. Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2008, ISBN 978-80-89315-09-3. s. 85.

¹⁰ KOVÁCS, Štefan. Nové archeologické nálezy z Rimavskej Soboty. In Archeologické

dujú produkciu železa v období neskorej doby laténskej aj na území mesta Rimavská Sobota. Zistené nálezy trosky neboli podrobené metalografickým analýzám, preto nie je možné určiť, či použitá surovina pochádza z ložísk Spišsko – gemerského rudohoria. Vzhľadom na skutočnosť, že obidve lokality ležia v tesnej blízkosti týchto významných ložísk, nie je vylúčené, že železná ruda mohla pochádzať z predmetných ložísk.

Do zbierkového fondu archeológie bolo v roku 2013 získané darom banícke železko (evid. č. A 8482). Železko bolo objavené v lokalite Kokava nad Rimavicou – Borovina, kde sú identifikované zaniknuté banícke diela. Pre banícke železka je typické, že jednu stranu majú zahrotenú, druhú obuchovú. Banícke železka sa spolu s baníckymi kladivkami používali na rozpojovanie tvrdej horniny.

Ako analógiu k predmetnému železku môžeme uviesť železko z Komorského dvora v Banskej Štiavnici.¹¹ Chronologické zaradenie baníckeho železka z Kokavy nad Rimavicou bez ďalších sprievodných nálezov nie je možné, nakoľko banícke železka daného typu sa v oblasti Banskej Štiavnice používali v období 12.–18. storočia.¹²

Na základe analógií predpokladáme, že banícke železko môže pochádzať z obdobia neskorého stredoveku až novoveku.

Počas archeologického výskumu komitátneho hradu v obci Gemer vykonaného v rokoch 1992 – 1994 pod vedením I. B. Kovácsa¹³, boli okrem iných archeologických nálezov zistené aj nálezy téglíkov s trojuholníkovitým ústím, zhotovené z negrafitovej hliny sivobielej farby s obsahom kaolínu. Z areálu komitátneho hradu Gemer sú známe tri pohárovité téglíky s trojuholníkovitým ústím o výške 10,5 cm, 9 cm a 5,8 cm. Téglíky sú sekundárne zadymené. Ako analogické nálezy s identickou profiláciou a morfológiou môžeme predložiť tégle a téglíky objavené počas archeologického výskumu Komorského dvora v Banskej Štiavnici¹⁴, pochádza-

výskumu a nálezy na Slovensku v roku 1981, 1981, s. 163.

¹¹ LABUDA, Jozef. Materiálna kultúra z výskumu Kamerfohu v Banskej Štiavnici. (Príspevok k problematike montánnej archeológie na Slovensku). In Slovenská archeológia, 1992, roč. XL, č. 1, Tab. XV:4, s. 163.

¹² LABUDA, Jozef. Materiálna kultúra z výskumu Kamerfohu v Banskej Štiavnici. (Príspevok k problematike montánnej archeológie na Slovensku). In Slovenská archeológia, 1992, roč. XL, č. 1, s. 146.

¹³ B. KOVÁCS, Štefan. Výskum komitátneho hradu v Gemi. In Archeologické výskumu a nálezy na Slovensku v roku 1992, 1993, s. 72-73.

¹⁴ LABUDA, Jozef. Materiálna kultúra z výskumu Kamerfohu v Banskej Štiavnici.

júce z obdobia 15.-16. storočia¹⁵. Tégle a tégliky je možné rozdeliť podľa použitej suroviny na dve základné skupiny na grafitové a negrafitové. Predmetné keramické tvary slúžili na tavenie vzorky rúd. Grafitové tégliky slúžili na tavenie rudnej zmesi s prísadami.

Do skupiny negrafitových téglikov patri tvary nevelkých rozmerov. Na rozdiel od grafitových (ohňovzdorných) téglikov, negrafitové tégliky slúžili na tavbu ľahko rozpustných rúd (napr. olovo)¹⁶. Chronologické zaradenie téglikov je otáznne, na základe písomných záznamov o existencii hradu ich môžeme zaradiť do obdobia prelomu 12. a 13. až 15. storočia. Takéto pohárovité tégliky mohli slúžiť aj v kovolejárskej dielni pri spracovávaní farebných kovov.

Z obdobia stredoveku máme v Malohonte zachované aj písomné údaje poukazujúce na dobývanie zlata. Z roku 1268 je zachovaná listina kaločského arcibiskupa Štefana vydaná v meste Zumbothel (Sobotište, Sobota), v ktorej udelil hostom (baníkom ?) výsady zo zlatých baní v povodí Rimavy¹⁷. V ďalšej listine z roku 1271 ten istý kaločský arcibiskup Štefan hostí z obce Baňa (neskoršia Rimavská Baňa) oslobodzuje od poplatkov, ktoré platia úradníkom v Rimavskej Sobote. Hostom necháva právo zberať chmeľ, ktorý zvykne rásť v starých baniach na zlato.¹⁸ Na základe uvedených listín môžeme predpokladať ťažbu zlata v okolí Rimavskej Bane už v období 2. polovice 13. storočia. Žiaľ ďalšie podrobné údaje o tejto činnosti nie sú známe.

V nasledujúcich obdobiach vo viacerých lokalitách banícka činnosť ustala, prípadne sa tu striedali obdobia rozkvetu a úpadku ťažby. Výraznejšie snahy o obnovenie banských diel a ťažby zlata sa objavujú až v 18. storočí napríklad na území Rimavskej Bane, či v okolí Kokavy nad Rimavicou.

(Príspevok k problematike montánnej archeológie na Slovensku). In Slovenská archeológia, 1992, roč. XL, č. 1, Tab. X:5-6, s. 158.

¹⁵ LABUDA, Jozef. Materiálna kultúra z výskumu Kamerfohu v Banskej Štiavnici. (Príspevok k problematike montánnej archeológie na Slovensku). In Slovenská archeológia, 1992, roč. XL, č. 1, s. 142.

¹⁶ LABUDA, Jozef. Materiálna kultúra z výskumu Kamerfohu v Banskej Štiavnici. (Príspevok k problematike montánnej archeológie na Slovensku). In Slovenská archeológia, 1992, roč. XL, č. 1, s. 141-142.

¹⁷ B. KOVÁCS, István. Fekete a feketesas ? Martin : ProArtDesign, 2015, ISBN 978-80-89455-07-2, s. 20-21.

¹⁸ B. KOVÁCS, István. Fekete a feketesas ? Martin : ProArtDesign, 2015, ISBN 978-80-89455-07-2, s. 22.

Na sledovanom území mala veľký význam tiež ťažba železnej rudy, v ktorej vynikalo najmä mestečko Tisovec. S tým súviselo i vybudovanie železiarne v danom priestore, pričom v priebehu 18. storočia sa železiarsky priemysel rozvíjal nielen v samotnom Tisovci, ale tiež v jeho blízkom okolí, napr. v Rimavskom Brezove, v Hnúšti – Likieri, v Klenovci. V priebehu 19. storočia však došlo k vyčerpaniu väčšiny ložísk. Upadá jednak ťažba železných rúd, v 2. polovici 19. storočia bolo v danej oblasti najvýznamnejšie nálezisko v Špaňom Poli, kde sa ťažilo približne do roku 1914¹⁹, no i snahy o ťažbu iných surovín skončili viac – menej na úrovni pokusov²⁰.

Zo spomínaného obdobia, teda z 19. prípadne začiatku 20. storočia, pochádza väčšina zbierkových predmetov súvisiacich s baníctvom z fondov etnografia a história.

Prvé zbierkové predmety dokumentujúce baníctvo, neskôr zaradené do etnografického fondu múzea, boli získané krátko po jeho vzniku v roku 1882. Patrila k nim banícka šablá v pošve (prír. č. 4442), nájdená v Rimavskej Soboti. V baníckom prostredí nosili šable predstavení baní pri slávnostných príležitostiach ako odznak hodnosti. Vyššie spomenutá šablá je zhotovená z ocele, v hornej časti s tvarovanou rukoväťou doplnenou ochranným oblúkom zdobeným rastlinným ornamentom. K rukoväti je upevnený zlato-čierny stravec v dolnej časti s baníckym znakom. Šablá je vložená v puzdre s jedným pevným závesným krúžkom. V porovnaní s ňou menej honosne pôsobí šablá získaná v roku 1979 (prír. č. H 49/ 1979). Rovnako je vyhotovená z ocele s rukoväťou s ornamentálne zdobeným oblúkom. V spodnej časti oblúka je umiestnený nápis *Szerencse fel* (Zdar Boh!) s baníckym symbolom. Banícky symbol je umiestnený i priamo na čepeli, uprostred rastlinného ornamentu. Šablá bola nájdená v lokalite Konrádovce a pochádza z 19. storočia.

Symbolom baníckeho stavu je fokoš, na ktorého čepeli sa zobrazuje motív baníckych prác a ktorý ako súčasť uniformy nechýbal na žiadnej slávnosti baníkov (slávnostné bohoslužby, cirkevné sviatky, pohreby, fašiangové sprievody). Banícke fokoše ako osobitná typologická podskupina sa od ostatných fokošov (zemanských, pastierskych, sva-

¹⁹ ALBERTY, Július. Niektoré údaje k banskému podnikaniu v okrese Rimavská Sobota so špeciálnym zreteľom na predvojnové obdobie rakúsko-uhorského kapitalizmu a imperializmu. In Kapitoly z dejín a prírody okresu Rimavská Sobota. Bratislava, 1968, s. 17

²⁰ V spomínanej časti regiónu boli tiež pokusy s ťažbou hnedého uhlia vo Večelkove južne od Rimavskej Soboty, ale tiež rašeliny, ktorá sa získavala v lokalitách Rimavskej doliny – Rimavské Zalužany, Príboj, Hrachovo, Kociha a Vrbovce.

dobných) odlišujú tvarom, materiálom a výzdobou, ich morfológickú odlišnosť podmienila práve symbolická funkcia. Banícke fokoše nie sú homogénne ani v rámci vlastnej typologickej skupiny. Zuzana Denková, etnografka Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici, definovala šesť typových skupín baníckych fokošov na základe výzdobného motívu na ich čepeliach²¹.

V zbierkach Gemersko-malohontského múzea sa nachádzajú dva banícke fokoše (fokoš s in v. č. 175 a fokoš s evid. č. E 258), datované do druhej polovice 19. storočia. Banícky fokoš s evid. č. E 258 má mosadznú čepel' v hornej časti ukončenou kvetovým pukom. Na pravo od banického znaku dvojica baníkov tlačí naložené banské vozíky - huntíky, pričom v pozadí je vidieť obrysy vchodu do štôlne, nad baníckym znakom sedia baník rozbíja vyťaženú rudu. Čepel' je nasadená na hnedú drevenú násadu, ktorá bola v dolnej časti pravdepodobne opatrená kovovým kovaním. Na základe vyššie uvedeného je možný predpoklad, že spomínaný banícky fokoš je takmer totožný s fokošom, ktorý uvádza Z. Denková ako súčasť zbierkového fondu SBM v Banskej Štiavnici pod evid. č. E 1924.²² Tento banícky fokoš je súčasťou stálej vlastivednej expozície múzea od roku 1979. Do zbierok múzea bol získaný v roku 1914. Na základe údajov uvedených v prírastkovej knihe múzea vieme, že fokoš bol nájdený v Rimavskej Sobotě, bohužiaľ, údaj o lokalite používania už absentuje.

Banícky fokoš s inv. č. 175 má čepel' z jednej strany dekorovanú rovnako motívom šachtovej ťažby ako predošlý. Z druhej strany je vyobrazený motív transferu rudy, ilustrovaný baníkom vychádzajúcim zo štôlne s banským vozíkom. Pod nosom čepele je sediaci baník s korytkom, ktorý kladivom oddeľuje rudu od hlušiny. Na oku čepele je kľáčiaci baník pri rozpojovaní horniny pomocou kladivka a železka. Výjavy sú dotvorené rastlinnými ornamentami. Súčasťou reliéfu je obojstranný banícky znak - prekrížené kladivko a železko. Čepel' fokoša je zlomená. Do zbierok múzea bol nadobudnutý v roku 1939 darom od Samuela Vozáryho z Rimavskej Soboty, ďalšie nálezové okolnosti sú neznáme.

V zbierkach múzea sa zachoval ženský banícky kabát (evid. č. E 7943) z konca 19. storočia. Ide o čierny krátky kabát s dlhými rukávami, ukončenými manžetami. V páse je prestrihnutý a ukončený

²¹ DENKOVÁ, Zuzana. Banícky fokoš a jeho tajomstvá. In Zborník Slovenského banského múzea. 2012, roč. XXIII, s. 70, 72, 76

²² DENKOVÁ, Zuzana. Banícky fokoš a jeho tajomstvá. In Zborník Slovenského banského múzea. 2012, roč. XXIII, s. 77-79

nariasenými šosmi. Z vnútra je podšitý, vatovaný. Zapína sa šiestimi okrúhlymi mosadznými gombíkmi, na ktorých je vyobrazený banický znak – prekrížené kladivo a železko. Dva takéto gombíky sú aj na zadnej strane kabáta. Nakoľko nálezové okolnosti sú neznáme, môžeme len nahlas uvažovať, že kabát bol do zbierok múzea nadobudnutý okolo roku 1907 a že môže ísť o časť ženského banického odevu získaného Samuelom Kleinom pre tzv. banícku skupinu, ktorú plánoval umiestniť do stálej expozície vtedajší riaditeľ Gemerského župného múzea Ján Fábry.

Väčší súbor zbierkových predmetov dokumentujúcich baníctvo pribudol do zbierkových fondov Gemersko-malohontského múzea v rokoch 1960 – 1965, kedy bol riaditeľom Eugen Wágner. Vynikajú najmä sklenené fľaše s vkladnými

figúrkami (evid. č. E 349, E 348), no v prírastkovej knihe múzea nie sú zaznamenané pri ich zápise žiadne nálezové okolnosti. Sklenené fľaše s vkladnými figúrkami, alebo tzv. fľaše trpezlivosti, sú dokladom výtvarného prejavu baníkov, ktorí využívali okrem dreva, papiera a textilu i materiály, ktoré boli bežne ľuďom nedostupné, teda rôzne horniny a nerasty. Výjavy v obidvoch fľašiach sú členené vertikálne, na tri podlažia. Výjav vo fľaši s evid. č. E 348 zobrazuje v spodnej časti baníkov pri práci v štôlni, na strednom podlaží majú baníci v rukách kladivko a železko a venujú sa rozpojovaniu hornín. Na najvyššom podlaží sú vyobrazení štyria banícki funkcionári v trojrohých klobúkoch sediaci za stolom, vedľa stoja dvaja baníci – jeden má v rukách vzorku rudy, druhý listinu. Baníci sú odetí do slávnostných uniforiem pozostáva-

Fľaša sklenená s vkladnými figúrkami,
Gemer – Malohont, 19. storočie.
Foto: Júlia Ferletáková

júcich z bieleho a čierneho kabátika, červených nohavíc po kolená, zelenej čiapky a vzadu nosenej koženej zástery. Vo fľaši s evid. č. E 349 je rovnako zobrazená práca baníkov, no na rozdiel od predchádzajúcej, tu je pracovná činnosť zachytená i na najvyššom podlaží – zobrazuje baníkov pri práci na povrchu, kde jedna postava tlačí jednokolesový fúrik a iná obsluhuje rumpál. Všetky súčasti vo vnútri fľaše sú polychrómované, s dobre viditeľnými detailmi. Obe fľaše sú uzatvorené drevenými zátkami.

K zaujímavému výtvárnemu prejavu baníkov možno priradiť aj drevenú palicu

(evid. č. E 7546) s rozšírenou zahnutou hornou časťou. Tu je na okrúhlej ploche znázornený výjav ručnej ťažby rudy v podobe kľáčiaceho baníka. Palica bola pôvodne v dolnej časti okutá, čo naznačuje i jej funkciu ako vychádzkovej palice.

Okrem zbierkových predmetov dokumentujúcich výtvárný prejav baníkov sú súčasťou zbierkového fondu múzea i predmety priamo súvisiace s ich pracovnou činnosťou. V stálej expozícii múzea je vystavený súbor piatich baníckych kahancov (evid. č. E 292, E 293, E 294, E 295, E 296). Lokalitu používania vieme určiť len pri jednom, s evid. č. E 294, pri ktorom je v prírastkovej knihe múzea zaznamenaný údaj o jeho používaní v Železníku. Dva kahance (evid. č. E 292 a E 293) boli získané do zbierok múzea krátko po jeho vzniku v roku 1882, pričom tri zvyšné (evid. č. E 294, E 295, E 296) až v rokoch 1963 a 1964. Typovo odlišný a aj najstarší je kahanec s evid. č. E 292. Ide o tzv. otvorený kahanec okrúhleho tvaru s pyskom²³. Pozostáva z nádoby na svetivo s držadlom. Pô-

Fokoš banícky, neznáma lokalita, 19. storočie.
Foto: Júlia Ferleťáková

²³ MAGULA, Rudolf. K vývoju svietidiel a osvetľovania v rudných baniach na Slovensku. In Zborník Banského múzea. 1989, roč. XIV., s. 85 – 105

vodne bol k držadlu upevnený tiež hák na uchytenie a jeho súčasťou bol i knôť, ktorý sa zvyčajne vyrábal z kúdele. Ako svietivo sa do tohto typu kahanca používal zvyčajne loj. Zvyšné kovové kahance sú uzatvorené. Dva z nich s evid. č. E 294 a E 295 sú identické. V hornej časti držiaka majú umiestnený banícky znak, pod ním sa nachádza značenie poukazujúce na miesto výroby - L. & J. ROZNYO. Okrem Rožňavy sa v Gemeri-Malohonte daný typ kahancov vyrábal napríklad i v Železníku. Skladajú sa z uzatvorenej nádoby na svietivo vpredu s malým otvorom na umiestnenie knôtu. V zadnej časti je upevnené držadlo s hákom, pričom súčasťou držadla je i retiazka so štipcom na zafixovanie posuvného uzáveru. Ako svietivo sa v danom type kahancov používal repkový olej.

V neskoršom období boli, ako spoľahlivejší zdroj svetla, používané v baníctve karbidové lampy, ktoré fungovali na princípe spaľovania acetylénu vyrobeného hydratáciou karbidu vápenatého. V zbierkach múzea sú evidované tri karbidové lampy s evid. č. E 661, E 1764 a E 3991.

Banícka karbidová lampa s evid. č. E 1764, s vyrytým signovaním „951“, datovaná do začiatku 20. storočia, sa používala v magnezitke v Hačave. Lampa je zo série továrensky vyrábaných svietidiel, ktoré si na objednávku kupovali majitelia baní pre zamestnancov. Do zbierok múzea bola získaná v roku 1979 od Pavla Brndiara z Klenovca. Banícka karbidová lampa s evid. č. E 661 sa používala v baniach v Železníku do roku 1966 a do zbierok múzea bola získaná v roku 1976 od Jána Antalíka z Hrlice. Banícka karbidová lampa s evid. č. E 3991 je tiež produktom továrenskej výroby zo začiatku 20. storočia a bola používaná v bani Burda (magnezitové závody v Ploskom) baníkom Martinom Palicom. Do zbierok múzea bola získaná v roku 1983 od Ľudovíta Sucháča z Ratkovskej Suche.

K pracovnému náradu baníka patrí tiež masívne kladivo s obojstrannou bicou plochou (prír. č. 390/1963) a železná štanga (evid. č. E 287) využívané pri ručnej ťažbe. Obidva do múzea daroval v roku 1963 Ondrej Ferdinandy z Ratkovej. Pochádzajú zo začiatku 20. storočia.

Ďalším evidovaným predmetom využívaným pri baníckych prácach je úzky podlhovastý pružený kôš, využívaný pravdepodobne na vynášanie zvyškov rudy, pochádzajúci z lokality Kameňany (prír. č. 37/1977). V neskoršom období patrili k pomôckam rovnako slúžiacim na vynášanie rudy tiež železné koše, ktoré pravdepodobne nahradili v tejto funkcii i drevené korytá. V zbierkovom fonde múzea sa nachádza železný kôš s evid. č. E 1507. Pochádza z prelomu 19. a 20. storočia. Do zbierok

múzea sa dostal v roku 1977, kedy bol v Hnúšti nájdený medzi pozostalosťou tamojšieho lekárniko Attilu Petrivaldského, ktorý okrem bohatej zbierky dokumentujúcej vývoj lekárnického náradia vlastnil tiež viaceré artefakty dokladujúce regionálnu remeselnú a ľudovú výrobu. Vďaka trvácemu odolnému materiálu pretrvali železné koše v domácnostiach i po tom, čo prestali byť používané v baniach. Tu ich využívali najmä na prenášanie ťažšieho materiálu, čoho dokladom je železný kôš z lokality Tornaľa (evid. č. E 7264), ktorý používal Štefan Molnár na vynášanie stavebného odpadu.

Zbierkovým predmetom dokumentujúcim baníctvo je venovaná i časť stálej expozície Gemersko-malohontského múzea. Tie sú tu prezentované spolu s výrobkami železiarní v podobe liatinových mažiarov (mažiar s príř. č. 1494, mažiar s evid. č. E 289) a reliéfu (evid. č. E 285) odlievaného do formy v podobe oblúbeného motívu jazdca na koni. Ako jedinú železiarske náradie doplňa túto časť expozície železné ohrebo (evid. č. E 261) pochádzajúce z 19. storočia. Do múzea bolo získané v roku 1963 darom.

Historický zbierkový fond múzea obsahuje 9 predmetov s tematikou baníctva. Patří medzi ne kovový odznak (evid. č. H 2503) v podobe banického znaku – prekrížené kladivo a železko, pripevnený na stuhe v maďarských národných farbách. Ďalej sú to sklenené predmety, takisto, s motívom banického znaku pravdepodobne používané v banických rodinách – štvorhranná fľaša (evid. č. H 3726) gravírovaná motívom postavy muža s lutnou, ktorý má na čiapke zobrazený prekrížené kladivo a železko, súprava šiestich pohárov s fľašou na víno (evid. č. H 3748) a pohár na víno s banickým znakom a kahancom (evid. č. H 3762). V zbierkach múzea sa nachádza aj porcelánová socha (evid. č. H 615) zobrazujúca postavu baníka v čiernom odeve so zeleným klobúkom a banickým znakom, vyrobená v českej porcelánke v Hornom Slavkove, datovaná do prvej polovice 19. storočia. Motív rožňavskej Metercie (malba od neznámeho autora z roku 1513 zachytávajúca výjavy z baníckej činnosti na Gemeri) sa stal ústredným motívom poštovej známky (evid. č. H 20 532) v hodnote 1.60€, ktorú vydala Slovenská pošta, a.s. v roku 2011. Banický motív – postava baníka, banický znak a banický pozdrav *Zdar Boh!* v maďarskom (*Szerencse fel!*) a nemeckom (*Glück auf!*) jazyku sú vyrezané na fajke, tzv. štiavnička z prelomu 19./20. storočia od známeho výrobcu, fajkára Karola Zachara z Banskej Štiavnice.

I súčasťou zbierkového fondu histórie sú predmety súvisiace s pracovnou činnosťou baníkov. Je to uzatvorený železný banický kahan

(evid. č. H 9810) vpredu ukončený hrubým lievikom. Oproti je upevnený ohnutý držiak s hákom na zavesenie. Kahan bol nájdený v Hačave, no lokalita jeho používania nie je známa.

K baníckemu odevu v neskoršom období patrili i nepremokavé čiapky. Vo fonde histórie sa nachádza jedna s evid. č. H 13 296. Je ušitá z čiernej pogumovanej látky, po celom obvode lemovaná dutinkou s povlečenou šnúrkou na stiahnutie. Súčasťou fondu múzea sa stala pravdepodobne v roku 1960, kedy ju darovala Margita Celderová z Ratkovej.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. ALBERTY, Július: Niektoré údaje k banskému podnikaniu v okrese Rimavská Sobota so špeciálnym zreteľom na predvojnové obdobie rakúsko-uhorského kapitalizmu a imperializmu. In Kapitoly z dejín a prírody okresu Rimavská Sobota. Bratislava 1968, s. 11-23
2. B. KOVÁCS, Štefan. Výskum komitátneho hradu v Gemeri. In Archeologické výskumu a nálezy na Slovensku v roku 1992, 1993, s. 72-73.
3. B. KOVÁCS, István. Fekete a feketes sas? Martin : ProArtDesign, 2015, 182 s. ISBN 978-80-89455-07-2.
4. BODOROVÁ, Oľga - PULIŠOVÁ, Ľudmila. Fábry Ján (1830 - 1907) - zberateľ a prvý riaditeľ Gemerského župného múzea v Rimavskej Sobote. In Múzejné zbierky a zberatelia. Samostatný zborník príspevkov z konferencie Etnológ a múzeum, XI. ročník. Košice : Východoslovenské múzeum, 2007, s. 131-140
5. DENKOVÁ, Zuzana. Banícky fokoš a jeho tajomstvá. In Zborník Slovenského banského múzea. 2012, roč. XXIII, s. 70-86
6. FURMÁNEK, Václav et al. Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava : Veda, 1991, 350 s.
7. FURMÁNEK, Václav. Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 pred n. l.). Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, 182 s. ISBN 80-88709-69-5.
8. FURMÁNEK, Václav - MARKOVÁ, Klára. Včelince. Archív dávnej minulosti. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2008, 131 s. ISBN 978-80-89315-09-3
9. GROSJÁROVÁ, Elena - MIHALIČ, Mikuláš. Storočnica hačavskej magnezitky. In 130. výročie objavenia magnezitu na Slovensku. Zborník prednášok zo seminára. Hnúšťa : Gemerská nerudná spoločnosť, a.s., 2002, s. 105-112

10. HAPÁK, Pavel. Z histórie železiarstva a baníctva v Gemeri. In *Vlastivedný časopis*, roč. X., č. 3, 1961, s. 100-104
11. KOVÁCS, Štefan. Nové archeologické nálezy z Rimavskej Soboty. In *Archeologické výskumu a nálezy na Slovensku v roku 1981, 1981*, s. 163-165
12. KRCHŇÁKOVÁ, Lucia. Najzápadnejšie ložisko magnezitu na Slovensku. In *130. výročie objavenia magnezitu na Slovensku. Zborník prednášok zo seminára. Hnúšťa : Gemerská nerudná spoločnosť, a.s., 2002*, s. 137-149
13. LABUDA, Jozef. Materiálna kultúra z výskumu Kamerfohu v Banskej Štiavnici. (Príspevok k problematike montánnej archeológie na Slovensku). In *Slovenská archeológia*, 1992, roč. XL, č. 1, s. 135-164.
14. MAGULA, Rudolf. K vývoju svietidiel a osvetľovania v rudných baniach na Slovensku. In: *Zborník Slovenské banského múzea. 1989*, roč. XIV, s. 85-105.
15. SOKOLOVSKÝ, Leon. Stručné dejiny Malohontu do roku 1803. Martin : Gradus, 1997, 168 s. ISBN 80-967618-3-8
16. SOKOLOVSKÝ, Leon. Bane a banské podnikanie v Malohonte. In *Tauris žurnál. 2003*, roč. 7, č. 5-6, s. 14
17. SOMBATHY, Ladislav. Baníctvo mastenca na Slovensku do roku 1990. In *130. výročie objavenia magnezitu na Slovensku. Zborník prednášok zo seminára. Hnúšťa : Gemerská nerudná spoločnosť, a.s., 2002*, s. 72-92
18. ŠARUDYOVÁ, Mária. Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1989, 220 s. ISBN 80-85174-33-2
19. TOČÍK, Anton – BUBLOVÁ, Helena. Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. In *Študijne zvesti Archeologického ústavu SAV. 1985*, č. 21, s. 47-135

ZDROJE:

1. Gemerská nerudná spoločnosť, a.s. Z histórie. Dostupné na internete: <http://www.genes-as.com/slovak.htm> ; [cit. 28. 8. 2017]
2. Korešpondencia J. Fábryho, inv. č. 14 956, 14 957. Korešpondencia – múzeum, inv. č. 14 958. Z archívnych fondov Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote

THE EUROPEAN VIRTUAL MINING HERITAGE

The article monitors the potential ways of presenting the mining heritage through the use of highly innovative imaging and presentation technologies. They enable to augment our perception and observation of physically existing sites as virtual reality that appears on the screen of the relevant electronic device. The aim is to arouse interest in the history of mining and its heritage in the wide public. The territory of Slovakia in the past was a part of the Austro-Hungarian Monarchy, which implies the need for a wider international co-operation of the successor states in the effort to present a common mining history and its heritage. It is a good way to get involved in InterregIIIC-European Networks of the Mining Region, which develops scientific methods for selecting and evaluating suitable sites, forms of partnership, creation, application and forms of practical use in the form of 3D models of augmented and virtual reality.

Keywords: Mining Heritage; Modern Technologies; Virtual and Augmented Reality.

EURÓPSKE VIRTUÁLNE BANSKÉ DEDIČSTVO

Doc. Ing. Mário Molokáč, PhD. a kol.

F BERG TU v Košiciach, Park Komenského 19, 040 01 Košice
mario.molokac@tuke.sk

Úvod

Myšlienka virtuálneho banského dedičstva je založená na historickom vývoji ťažby surovín v strednej Európe. Zahŕňa regióny, ktoré historicky spadali pod jednu rakúsko-uhorskú monarchiu. V minulosti sa ťažba vyvinula do jedinej monarchie. Jeho vývoj a vplyv na všetky zložky spoločnosti nemožno jasne vidieť inak, ako zjednotením regiónov a demonštráciou oddanosti baníctva ako zjednoteného celku. Súčasťou

baníctva boli aj historické technológie.¹ Prezentácia banského dedičstva pomocou moderných technológií sa v poslednom období stáva populárnym.² S využitím moderných informačných technológií je nápad zameraný na rekonštrukciu banských oblastí, ktoré mali v histórii veľký význam. Pomocou aplikácií vo virtuálnej realite budú výsledky výskumu prezentované populárnym, spoľahlivým a moderným spôsobom, aby široká verejnosť bola informovaná o svojej banskej histórii a aby sa rovnako táto história zachovala pre budúce generácie žijúce v Európe.³

Banské dedičstvo

Definícia banského dedičstva je komplikovaná, pretože by malo byť spojené so všetkými zložkami: geologického, geomorfologického a prírodného dedičstva. Inokedy je banské dedičstvo definované v súvislosti s kultúrnym dedičstvom ako historické, architektonické, archeologické, priemyselné, technologické, technické, a ďalšie. Banské dedičstvo môže tiež pokrývať územie, ktoré už dlho záviselo od banskej ťažby. Z územného hľadiska, môžeme priradiť banskému dedičstvu zložky v rôznych kategóriách. Všeobecne platí, že pojem dedičstvo môže byť definované ako časť kultúrnej, prírodnej i zmiešanej kategórie (tab. 1). To je prípad, ktorý pokrýva väčšinu oblastí, kde baníctvo existuje už dlhú dobu.⁴

¹ HRONČEK, P., BUDAJ, M., 2017. Technika dobývania a počiatky ťažby zlata a striebra v doline Štiavničky v Nízkych Tatrách. In: Historický časopis. Roč. 65, č. 1 (2017), s. 25-46. - ISSN 0018-2575

² LIU, M., 2010. On constructing a virtual museum of mining and metallurgy culture in Huangshi, China, IEEE 11th International Conference on Computer-Aided Industrial Design and Conceptual Design, pp. 1138-1141.

³ DREVKO, S., STEHLÍKOVÁ, B., TAUŠOVÁ M., 2010. Propagation of historical upper-Hungarian mining society towns 2010. In: Geotourism and Montaneous tourism: International conference Geotour '10 and IRSE '10, Gelnica, September 2010, s. 23-24, ISBN 978-80-553-0478-6

MUCHOVÁ, L., TOMKOVÁ E., HLAVŇOVÁ, B., 2012. The history of mining in the region of Spiš in context of regional tourism development. In: Geotourism and its implications, International PhD. conference 2012, proceedings, Herľany, 13th-14th March 2012, Košice, TU, s. 72-79, - ISBN 978-80-553-0902-6

NAŠČÁKOVÁ, J., MIXTAJ, L., LUKÁČ, M., 2007. Rozvoj gemerskej oblasti - návrh na vytvorenie baníckeho skanzenu a náučného chodníka. In: Techne Ostrava 2007: 6. odborný seminár, Ostrava-Poruba, 24.-26.10.2007, Ostrava, p. 92-97. - ISSN 1214-8807

⁴ RYBÁR, P., CARVAJAL, D., 2014. Geotourism and Mining Heritage. In SGEM 2014 : Geo Conference, Conference on Ecology, Economics, Education and Legislation

Tab. 1 Kategorizácia banského dedičstva

Banské dedičstvo			
Prírodné dedičstvo	Geologické dedičstvo	Zmiešané dedičstvo	Kultúrne dedičstvo
Fauna	Paleontológia	Krajina	História
Flóra	Mineralógia	Ekológia	Prehistória
Minerály	Petrografia		Etnológia
	Geomorfológia		Architektúra
	Štruktúrna geológia		Technológia
	Hydrológia		Technické objekty
	Hydrogeológia		Banícke školy
	Vulkanológia		Rozvoj vedy
			Kráľovské inštitúcie
			Banícke múzeá
			Archívy
			Významné rody viazané na baníctvo a hutníctvo
		Banské zákony	
		Zvyky, tradície, legendy	

Zdroj: ⁵Rybár et al., 2014

V podskupine prírodného dedičstva chápeme druhy živočíchov, rastlín a minerálov, ktoré neboli prítomné predtým v mikroregióne, respektíve v pôvodnom priestore pred ťažbou. Opustené banské diela, či už podzemné alebo povrchové, vytvárajú podmienky pre existenciu nového typu biotických a abiotických druhov.

V podskupine geologického dedičstva sú pridelené také aspekty, ktoré patria ku „geositom“ definovaných v geoturizme⁶.

Conference Proceedings: Ecology & Environmental Protection: 14th International Multidisciplinary Scientific Geoconference, Vol. 1, 17-26 June, 2014, Bulgaria. – Sofia, STEF92 Technology, p. 331-338, ISBN 978-619-7105-17-9, ISSN 1314-2704

⁵ RYBÁR, P., CARVAJAL, D., 2014. Geotourism and Mining Heritage. In SGEM 2014: GeoConference, Conference on Ecology, Economics, Education and Legislation Conference Proceedings: Ecology & Environmental Protection: 14th International Multidisciplinary Scientific Geoconference, Vol. 1, 17-26 June, 2014, Bulgaria. – Sofia, STEF92 Technology, p. 331-338, ISBN 978-619-7105-17-9, ISSN 1314-2704

⁶ RYBÁR, P., ENGEL, J., MOLOKÁČ, M., 2010a. Medieval salt routes in Slovakia. In: Mining in the Central Europe through history, Belegrade, University of Belegrade, p. 13-22, ISBN 978-86-7352-206-7

RYBÁR, P., BALÁŽ, B., ŠTRBA, L., 2010b. Geoturizmus – identifikácia objektov geotu-

V podskupine zmiešaného dedičstva sledujeme širší pohľad na zemi postihnutej banskou činnosťou. Tieto zmeny spôsobené v opustených lomoch alebo baniach sú regenerované vodnými plochami, či inak odlišne rekultivované (terasovité záhrady, rekreačné oblasti atď.). Skládky po hlbinej ťažbe zvyčajne zostávajú a vytvárajú jazvy na vzhľade krajiny.

Pomocou kultúrneho dedičstva, môžeme študovať a opísať ťažobnú prehistóriu a históriu. Architektonické prvky v ťažobnej oblasti a artefakty z ťažobných technológií tiež vytvárajú súčasť kultúrneho dedičstva. Migrácia kvalifikovaných baníkov a hutníkov za bohatými prírodnými zdrojmi, znamená nielen rozšírenie know-how, ale aj obsadenie dobývacích priestorov a prenos kultúrnych zvyklostí kolonistami. Zaujímavou a dôležitou súčasťou banského dedičstva je prítomnosť kráľa či komorských úradov a mincovní v dobývacom území. Dôležité sú aj rodiny spojené s baníctvom a hutníctvom ako súčasť banického dedičstva. Banické vzdelávanie je spojené s banickým školstvom tvoreným školskými budovami a významnými osobnosťami, ktoré pracovali v škole⁷. Taktiež tam patria banské múzeá a archívy, ktorých hlavnou úlohou je zachrániť a zachovať banské dedičstvo. Ďalšou zaujímavou oblasťou banického dedičstva je zachovanie zvykov a mytológie.

UNESCO so svojimi partnerskými organizáciami ako ICOMOS zaraďujú banské dedičstvo vo svojom zozname svetového prírodného a kultúrneho dedičstva medzi kultúrne dedičstvo, pre jeho nespornú súdržnosť s ľudskou civilizáciou. Banské dedičstvo obsahuje hmotné aj nehmotné prejavy ľudského kultúrneho dedičstva svetového významu, a preto je nevyhnutné, aby integrita týchto miest bola chránená a zachovaná pre ďalšie generácie. Banskú lokalitu je možné rozdeliť podľa výnimočnosti a obsahu na lokalitu prírodného a lokalitu kultúrneho dedičstva⁸

Virtuálne banské dedičstvo

Hlavným cieľom virtuálneho banského dedičstva je prezentovať históriu baníctva a banského dedičstva prostredníctvom moderných a dostupných informačných technológií. Základným vedeckým cieľom je

rizmu. Fakulta BERG, TU Košice, 101 p.

⁷ RYBÁR, P., 2001. História banického vysokého školstva na území Slovenska. Štroffek, Košice, p. 141. – ISBN 80-88896-49-5.

⁸ MOLOKÁČ, M., 2017. Možnosti definovania kultúrnych ciest na báze banského dedičstva východného Slovenska a okolitých regiónov, Habilitačná práca, Košice, 133 s.

vytvoriť vedeckú metodiku hodnotenia a výberu banských lokalít tak, aby boli najvhodnejšie pre návštevníkov a najreprezentatívnejšie pre vybrané regióny. Ďalšími cieľmi sú:

- aplikácia vybranej metodiky hodnotenia na banské regióny a zhodnotenie výberu najvhodnejších banských lokalít,
- získavanie a zhromažďovanie informácií o jednotlivých miestach z rôznych zdrojov
- a kontaktovanie partnerov s cieľom získať informácie o vybraných banských lokalitách,
- transformácia historických informácií o banských lokalitách pomocou rôznych metód do formy, ktorá by bola prístupná prostredníctvom moderných informačných technológií,
- digitalizácia jednotlivých banských objektov, technológií, pracovných tokov a ďalších aktivít, ktoré dokumentujú historický život baníctva do virtuálneho priestoru tak, aby zodpovedali historickému pozadiu a dokumentovali historické fakty v súčasnosti,
- spojiť skutočnú banskú lokalitu s pripravenou virtuálnou realitou s využitím moderných informačných technológií, aby sa splnili podmienky prezentácie banského dedičstva mladým generáciám a prispeli k ich vzdelávaniu v oblasti histórie, geológie, baníctva, technológií a etnografie.

Existuje niekoľko inovatívnych metód, ktoré pomôžu dosiahnuť hlavný cieľ, ako aj konkrétne ciele. Z hľadiska prieskumu sa použije jedinečná metóda posudzovania banskej lokality, ktorej hlavným cieľom je určiť banské lokality vhodné pre banskú turistiku a taktiež vhodné na prezentáciu banského dedičstva. Metóda bude v interakcii s objektívnym bodovým/percentuálnym hodnotením. Miesto bude hodnotené z viacerých hľadísk - historický pohľad, technológia, etnografia, obchod, cestovný ruch, vzdelávanie a podobne. Postup hodnotenia bude jedinečný, nakoľko v podunajskej oblasti doposiaľ nikto nehodnotil región ako celok z pohľadu existencie baníckeho dedičstva a jeho ponuky pre realizáciu cestovného ruchu. Inovačným prínosom bude využitie rozšírenej reality v baníckom cestovnom ruchu ako unikátnej prezentačnej metódy, ktorá otvára nové možnosti pochopenia ťažby, jej vplyvu na krajinu a spoločnosť. Rozšírená realita sa využije ako učebný nástroj pre prezentáciu objektov a procesov, ktoré spoločnosť v dnešnej dobe už môže vidieť inak, ako napríklad formou ťažobných procesov, geologických procesov, procesov spracovania a podobne.

Virtuálne banské dedičstvo predstavuje banské dedičstvo ako sú-

časť kultúrneho dedičstva s prepojením na cestovný ruch. Snaží sa spojiť jednotlivé banské regióny a vytvoriť služby na prenos myšlienok, faktov, ako aj ľudí, ktorí chcú navštíviť historickú banskú lokalitu prostredníctvom rozšírenej reality a virtuálnej reality. Napriek zmenám v krajine je potrebné zachovať vo všetkých banských lokalitách ich autenticitu a ochrániť ich historické banské dedičstvo. Pre atraktivnosť a návštevnosť je potrebné využívať moderné informačné a prezentačné prostriedky, ako napríklad rozvíjajúca sa virtuálna realita, ktorá osloví a pritiahne najmä mladých ľudí. Nutnosťou tejto myšlienky je aj medzinárodný charakter. Skutočným problémom je to, že banské dedičstvo je prezentované na národnej úrovni a každý štát sa obáva svojej ochrany, rozvoja a propagácie. Zároveň keďže sa banské dedičstvo rozvíjalo v celej Európe ako celok, technický pokrok neuznával hranice a v dunajskom regióne sa v mnohých smeroch miešal. Preto hlavnou myšlienkou je pozrieť sa na ťažbu ako na dedičstvo pre európske kultúry, ktoré sa spoločne rozvíjalo, ale na druhej strane má svoje regionálne rozdiely. Bez medzinárodného vnímania nie je možné vidieť spoločný vývoj ani miestne rozdiely. S cieľom vytvoriť a uplatniť všeobecnú metodiku hodnotenia je potrebné vyriešiť tento problém na medzinárodnej úrovni v spolupráci s medzinárodnými partnermi. Implementácia výsledkov sa musí taktiež realizovať na medzinárodnej úrovni, aby sa mohli monitorovať zmeny, ako aj spoločné znaky.

Vytváranie partnerstiev je nevyhnutné vo všetkých fázach vytvárania virtuálneho banského dedičstva. Partnermi by mali byť vedecko-výskumné inštitúcie ako napr. univerzity, ktoré majú silu vyriešiť definované problémy. Tieto je možné spravovať len v medzinárodnej spolupráci, aby sa potom mohli uplatniť v medzinárodnom priestore – v tomto prípade v podunajskej oblasti. Partnerstvá na úrovni univerzít sú dôležité pri formovaní teoretickej metodológie hodnotenia poznatkov a ich testovaní v lokalitách v podunajskom regióne, kde každý partner je garanciou vysokej vedeckej práce pre svoj región. Pri vytváraní partnerstiev by bolo vhodné zaoberať sa národnými a regionálnymi orgánmi, ako je napr. Asociácia banských združení a cechov Slovenska, ktoré sa zaoberajú ochranou a prezentáciou banského dedičstva v praxi. Tieto partnerstvá by mali prispieť k rozvoju baníckeho cestovného ruchu.

Možnosť vytvorenia medzinárodného projektu

Návrh vytvorenia virtuálneho banského dedičstva vychádza zo základnej myšlienky projektu Intereg IIIC - európskej siete banského regiónu,

ktorá vytvorila partnerstvo medzi ťažobnými regiónmi v r. 2006. Nasledujúci projekt by mal byť jeho priamym pokračovaním. Partneri, ktorí sa dostanú do virtuálneho sveta, budú môcť spolupracovať na spoločných nápadoch s využitím moderných technológií. Na druhej strane by projekt mal zahŕňať aj spojenie medzi modernými technológiami ako prostriedkom komunikácie a informácií v blízkej budúcnosti a historickým banským dedičstvom pre širokú verejnosť.

Návrh by mal byť pripravený tak, aby bol schopný zabezpečiť trvácnosť a prenos výstupov projektu. Metódy prenosu výstupov by mali byť vybrané v závislosti od rôznych výsledkov projektu. Na prezentáciu výsledkov budú slúžiť workshopy a konferencie, ktoré budú spĺňať vybrané požiadavky. Prenos pre cieľové skupiny, ako aj pre partnerov, bude zabezpečený modernými informačnými technológiami (napr. webová stránka, e-mail, videá, atď.). Prenos softvérových aplikácií, výsledkov výskumu, je možné prezentovať na základných, stredných a vysokých školách a širokej verejnosti prostredníctvom internetu, kde budú aplikácie bezplatne preberateľné do vlastných mobilných zariadení.

Cieľové skupiny budú rozdelené do rôznych častí, takže sa budú zúčastňovať na rôznych fázach projektu. Cieľová skupina, Vyššie vzdelávanie a výskum, bude využívať poznatky získané v počiatočných fázach projektu, ako napríklad metodika hodnotenia, informácie získané z návštevy banských lokalít a pod.. Môžu sa tiež aktívne zúčastňovať procesu tvorby metodiky a procesu hodnotenia banských objektov. Tieto procesy budú priebežne publikované, takže sa bude môcť o nich dozvedieť cieľová skupina. Podobne môžu byť výsledky výskumu použité na plánovanie rozvoja iných lokalít s banským dedičstvom, ktoré spravujú záujmové skupiny, vrátane mimovládnych organizácií. Digitalizované údaje, ktoré budú pripravené pre rôzne aplikácie (rozšírená realita), môže využívať široká verejnosť, vzdelávacie / školiace strediská a školy na vzdelávanie o banskom dedičstve z hľadiska rozvoja cestovného ruchu. Tieto údaje môžu využívať aj prevádzkovatelia cestovného ruchu vo vybraných lokalitách, ako doplnok ponuky miestnej turistiky. Všetky cieľové skupiny budú kontaktované rôznymi spôsobmi, ako sú napr.: pozvánky na workshopy, e-mailová komunikáciu, webové stránky, atď.⁹

⁹ HRONČEK, P., WEISS, K., 2010. Possibilities of using historical mining maps in geotourism. In: Acta Geoturistica. Roč. 1, č. 2 (2010), s. 56-65. - ISSN 1338-2292

Digitalizácia banského dedičstva

Banské dedičstvo je súčasťou industriálneho dedičstva a pozostáva z hmotného a nehmotného dedičstva, takto sa treba pozeráť aj na spôsoby digitalizácie. Trojrozmerný počítačový model nejakého objektu je možné získať v zásade tromi spôsobmi¹⁰.

Prvou možnosťou je získanie trojrozmerného snímku objektu získaného priamo z geometrie reálneho objektu. Ten možno získať pomocou priestorového scanneru alebo pomocou rekonštrukcie niekoľkých snímok z fotoaparátu. Táto metóda sa s rýchlym rozvojom digitálnych fotoaparátov používa čoraz častejšie. Týmto postupom sa hovorí „na obrazoch založené modelovanie“.

Druhým spôsobom tvorby modelov objektov je ich interaktívne modelovanie. Animátor vytvára model za pomoci 2D alebo 3D predlohy v špeciálnom grafickom programe. Tento postup je pracný, získané dáta sú však sémanticky správne.

Posledný spôsob získavania trojrozmerného modelu je jeho generovanie pomocou špeciálneho algoritmu. Tento postup sa nazýva procedurálne programovanie. Je možné ho rozdeliť do niekoľkých skupín podľa rôznych kritérií. Procedurálne modelovanie sa zameriava na automatické generovanie objektov, ktoré sa vizuálne či správaním podobajú objektom, s ktorými sa stretávame v prírode, napr. rastliny, hory, krajiny, atď.

Takto vytvorené 3D modely je možné prezentovať širokej verejnosti technicky lákavým spôsobom, napr. pomocou virtuálnej a rozšírenej reality. Používanie 3D modelov je možné využívať pre mobilné aplikácie. Výstupom tak môžu byť aplikácie pre VR, AR a mobilné zariadenia.¹¹

ZÁVER

Územie Slovenska vďaka svojim geologickým danostiam bolo vhodným prostredím pre vznik a rozvoj baníctva od počiatkov jeho osídlenia do súčasného obdobia. Dôkazom toho sú nespočetné množstvá artefaktov, ktoré vytvorili ľudia pri ťažbe a následnom spracovaní nerastného bohatstva nachádzaného na danom území. Medzi nimi sa nezriedka vyskytujú objekty, ktoré svojou konštrukciou, použitou technológiou a výkonom presahujú rozmer národného významu a stá-

¹⁰ ŽÁRA, J., BENE, B., SOCHOR, J., FELKEL, P., 2004. Moderní počítačová grafika. Brno, ComputerPress, 609 s. ISBN 80-251-0454-0.

¹¹ LEASK, A., FYALL, A., 2006. Managing world heritage sites, pp. 1-294. <http://www.taylorandfrancis.com/books/details/9780080461755> ISBN: 0750665467; 978-008046175-5, doi: 10.4324/9780080461755

vajú sa spoločným banským dedičstvom širšieho stredoeurópskeho významu, možno i celoeurópskeho. V kontexte toho vzniká otázka využiteľnosti týchto objektov ako súčasť primárnej ponuky v rámci novej formy cestovného ruchu - geoturizmu a montánneho turizmu. Prínosy takéhoto projektu možno formulovať v niekoľkých vrstvách:

1. Vedecké prínosy-vypracovanie vedeckých metodík výberu a hodnotia území, ktoré svojim charakterom sú vhodné na realizáciu virtuálnej prezentácie banskej histórie na území krajín zúčastnených partnerov. Zároveň sa vypracuje systém zberu dát a informácií o vybraných banských lokalitách.
2. Praktické prínosy-vytvorenie aplikácií pre rôzne komunikačno-informačné zariadenia, ktoré sú schopné transformovať dáta a informácie najrôznejšieho druhu do zvukovo-obrazovej podoby znázornených na obrazovkách zariadení. Vznikne digitálna databáza obrazovej, písomnej a fotografickej dokumentácie, ktoré budú využiteľné pre potreby zainteresovaných osôb. Medzi praktické prínosy je potrebné zaradiť aj potenciál poskytnutia komplexného zážitku pre návštevníka spojením fyzickej a virtuálnej prehliadky v rámci jednej návštevy vybranej lokality.
3. Spoločenské prínosy-popularizácia banskej histórie, dedičstva a tradícií v širokých vrstvách obyvateľstva s cieľom ich zachovania pre budúce generácie, pričom môže byť pozorovaný pozitívny vplyv na imidž územia alebo štátu v rámci ich marketingovej stratégie.

Hlavným cieľom projektu je vytvorenie prezentácie banskej histórie a dedičstva na území partnerských krajín, v podobe rozšírenej a virtuálnej reality. Ide o vysoko inovatívny spôsob priblíženia a zobrazenia lokality v podobe aplikácie otvorenej na príslušnom zariadení. Záujemca má možnosť vnímať virtuálne rekonštruovaný obraz objektu z viacerých pohľadov a vo všetkých troch dimenziách. Táto technológia prináša nové, neobmedzené možnosti v rôznych formách a druhoch cestovného ruchu, vrátane rozvíjajúceho sa montánneho turizmu.

LITERATÚRA:

- DREVKO, S., STEHLÍKOVÁ, B., TAUŠOVÁ M., 2010. Propagation of historical upper Hungarian mining society towns 2010. In: Geotourism and Montaneoustourism: International conference Geotour'10 and IRSE'10, Gelnica, September 2010, s. 23-24, ISBN 978-80-553-0478-6
- HRONČEK, P., BUDAJ, M., 2017. Technika dobývania a počiatky ťažby zlata a striebra v doline Štiavničky v Nízkych Tatrách. In: Historický časopis. Roč. 65, č. 1 (2017), s. 25-46. - ISSN 0018-2575

- HRONČEK, P., WEISS, K., 2010. Possibilities of using historical mining maps in geo-tourism. In: *Acta Geoturistica*. Roč. 1, č. 2 (2010), s. 56-65. - ISSN 1338-2292
- LEASK, A., FYALL, A., 2006. Managing world heritagesites, pp. 1-294. <http://www.taylorandfrancis.com/books/details/9780080461755> ISBN: 0750665467; 978-008046175-5, doi: 10.4324/9780080461755
- LIU, M., 2010. On constructing a virtual museum of mining and metallurgy culture in Huangshi, China, IEEE 11th International Conference on Computer-Aided Industrial Design and Conceptual Design, pp. 1138-1141.
- MOLOKÁČ, M., 2017. Možnosti definovania kultúrnych ciest na báze banského dedičstva východného Slovenska a okolitých regiónov, Habilitačná práca, Košice, 133 s.
- MUCHOVÁ, L., TOMKOVÁ E., HLAVŇOVÁ, B., 2012. The history of mining in the region of Spiš in context of regional tourism development. In: *Geotourism and its implications*, International PhD. conference 2012, proceedings, Herľany, 13th-14th March 2012, Košice, TU, s. 72-79, - ISBN 978-80-553-0902-6
- NAŠČÁKOVÁ, J., MIXTAJ, L., LUKÁČ, M., 2007. Rozvoj gemerskej oblasti - návrh na vytvorenie baníckeho skanzenu a náučného chodníka. In: *Techne Ostrava 2007: 6. odborný seminár*, Ostrava-Poruba, 24.-26.10.2007, Ostrava, p. 92-97. - ISSN 1214- 8807
- RYBÁR, P., 2001. História baníckeho vysokého školstva na území Slovenska. Štroffek, Košice, p. 141. - ISBN 80-88896-49-5.
- RYBÁR, P., HVIDZÁK, L., 2010. Information technologies and mining tourism. In: *Acta Geoturistica*. Roč. 1, č. 1 (2010), s. 12-24. - ISSN 1338-2292
- RYBÁR, P., ENGEL, J., MOLOKÁČ, M., 2010a. Medieval salt routes in Slovakia. In: *Mining in the Central Europe through history*, Belegrade, University of Belgrade, p. 13-22, ISBN 978-86-7352-206-7
- RYBÁR, P., BALÁŽ, B., ŠTRBA, L., 2010b. Geoturizmus - identifikácia objektov geoturizmu. *Fakulta BERG, TU Košice*, 101 p.
- RYBÁR, P., CARVAJAL, D., 2014. Geotourism and Mining Heritage. In *SGEM 2014 : GeoConference, Conference on Ecology, Economics, Education and Legislation Conference Proceedings: Ecology & Environmental Protection: 14th International Multidisciplinary Scientific Conference*, Vol. 1, 17-26 June, 2014, Bulgaria. - Sofia, STEF92 Technology, p. 331-338, ISBN 978-619-7105-17-9, ISSN 1314-2704
- ŽÁRA, J., BENE, B., SOCHOR, J., FELKEL, P., 2004. *Moderní počítačová grafika*. Brno, ComputerPress, 609 s. ISBN 80-251- 0454-0.

THE MIGRATION OF PEOPLE FROM KYSUCE SEEKING WORK IN THE MINES OF THE OSTRAVA – KARVINÁ REGION

We can say that the connection between Kysuce and Ostrava regions, these two diametrically economically different areas, played an important role in the lives of the inhabitants of both regions. On the one hand, Kysuce represented a notable source of labour for the Ostrava industrial area; on the other hand, people from Kysuce worked in the industrial enterprises of the Ostrava Region to acquire the necessary source of livelihood, to improve the standard of living of their families and to acquire working habits from which the workers later benefited in the industrial enterprises built in Kysuce. The merger of these areas was also reflected in the creation and development of the Beskydy Euroregion. The location of Kysuce on the borderlines of three countries is assumed to be a plus within the preparation of strategic plans for the development of the whole Kysuce Region.

Keywords: Migration; Kysuce; Mines.

MIGRÁCIA KYSUČANOV ZA PRÁCOU V BANIACH OSTRAVSKO – KARVINSKÉHO REVÍRU

Mgr. Helena Kotvasová

Kysucké múzeum v Čadci, kotvasova@kysuckemuzeum.sk

Nedostatok pracovných príležitostí na Kysuciach donútilo obyvateľov hľadať si prácu za hranicami regiónu. Mužská časť populácie z oblasti Horných Kysúc a z Bystrickej doliny odchádzala za prácou vo väčšej miere na Ostravsko. V príspevku sa zameriame na dochádzanie za prácou do Ostravsko-karvinského revíru.

Kysuce – lokalita nachádzajúca sa na pomedzí troch štátov Českej republiky, Poľska a Slovenska. Kraj bohatý na prírodné krásy ale chudobný na pracovné príležitosti. Zlá bonita pôdy, nepriaznivé kli-

matické podmienky, nízke výnosy poľnohospodárskych plodín a nedostatok pracovných príležitostí nedokázali zabezpečiť základnú životnú úroveň obyvateľstva. Z týchto dôvodov odchádzali obyvatelia za prácou mimo svojho domova. Migrácia za prácou sa na Kysuciach vyskytovala prakticky nepretržite už od obdobia valašského a kopaničiarskeho osídľovania, cez obdobie Rakúsko - Uhorského vyrovnania, v medzivojnovom i povojnovom období a s menšími prestávkami pretrváva do súčasnosti. V období prvej ČSR patrili Kysuce k najzaostalejším oblastiam nového štátu. Na Kysuciach sa v 20. rokoch 20. storočia nachádzali iba menšie podniky drevárskeho charakteru, ktoré zamestnávali okolo 20 robotníkov, čo bolo žalostne málo. Za prácou mimo región v tomto období odchádzalo asi 14 000 robotníkov.¹ Odchádzali pracovať do Moravskej Ostravy, Vítkovic a Horného Sliezska, kde sa v hutách zamestnalo okolo 1500 kysuckých robotníkov. V rôznych stavebných a priemyselných organizáciách našlo zamestnanie zhruba 1200 robotníkov, v baniach pracovalo 800 mužov.² Počas svetovej hospodárskej krízy v 30. rokoch minulého storočia sa zastavila výroba v kysuckom drevárskom priemysle a veľa Kysučanov prišlo o zamestnanie i na Ostravsku, čo spôsobilo ešte väčší hlad v rodinách, žobrotu, podvýživu, šírenie chorôb a kultúrnu zaostalosť. Veľkým neuhom Kysučanov bolo nadmerné požívanie alkoholu v ktorom si utápali problémy a starosti spôsobenými aj stratou zamestnania. Snaha o industrializáciu regiónu nastala po skončení 2. sv. vojny, ale výsledok nebol na požadovanej úrovni. Ľudia nemali skúsenosti s prácou v priemysle, väčšina obyvateľstva v produktívnom veku ešte v roku 1947 pracovala v poľnohospodárstve. V oboch kysuckých okresoch bolo iba 32 závodov, v ktorých pracovalo 1513 osôb.³ V priemysle pracovalo iba 2,4% a až 25044 obyvateľov Kysúc si hľadalo prácu v okolitých slovenských regiónoch ako napríklad Žilina alebo Považská Bystrica. V 50. rokoch neboli zriedkavé ani

¹ ŠRAJEROVÁ, Oľga. Kysučania na Ostravsku po roku 1945. In *Historie/Historica* č. 16/2009, s. 308. Dostupné na internete: <http://katedry.osu.cz/khi/historica/pdf/Historica16.pdf>

² Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči - pracovisko Archív Čadca ďalej (ŠA ZA so sídlom BY, prac. CA) fond (ďalej f). Okresný národný výbor Čadca (ďalej ONV CA), kartón (ďalej k), 24, inv. č. 2768/46.

³ KOTVASOVA, Helena. Sezónne odchádzanie poľnohospodárskych robotníkov z Kysúc v 20. storočí. In *Zborník Kysuckého múzea 16/2014*. M. Jesenský. Žilina: Kysucké múzeum v Čadci, 2014, s. 425-444.

nábory do pohraničia, kde mali migranti prispieť k obnoveniu poľnohospodárskej produkcie.⁴ My sa v príspevku budeme venovať migrácii do priemyselne vyspelých krajov Moravy a Sliezska, kde sa popri mužoch-živiteľov rodiny mohli zamestnať aj ich manželky (žeriavničky, pomocníčky pri stavbách). Ostravsko po ukončení druhej svetovej vojny zápasilo s akútnym nedostatkom pracovných síl, či už išlo o hutníctvo, stavebníctvo alebo baníctvo. Z toho dôvodu sa stalo jednou z hlavných cieľov slovenskej migrácie.⁵ Na Ostravsko prichádzali ľudia z celého Slovenska od Bratislavy, Nitry po Prešov a Michalovce. Najviac ich bolo z Kysúc. Po vojne sa na Ostravsku zvýšila ťažba uhlia pre vzráňajúci sa priemysel v rámci spoločného štátu, čo sa odzrkadlilo aj na prilive slovenských robotníkov do tejto priemyselnej oblasti. Podľa vtedajšej legislatívy (v roku 1947) na splnenie dvojročného budovateľského plánu na zvýšenie ťažby uhlia sa robili nábory do Ostravsko-karvinského revíru (OKR).⁶ Tieto nábory vykonávali okresné úrady práce, alebo nábor zabezpečovali aj podniky tým spôsobom, že posielali svojich zamestnancov na niekoľko mesačné brigády, aby pomohli rozvoju národného hospodárstva.⁷ Na základe uznesenia zboru poverníkov zo dňa 11. 2. 1947, č. 149/147 sa brigádnikom ktorí pracovali na väčšie vzdialenosti vyplácali tieto podiely: cestovné, odlučné 20 korún za pracovný deň plus soboty, nedele a sviatky, vzdialenostný príplatok bol vyplácaný od kilometra: od 6 -15 km činil 5 Kčs, od 16-30 km bol 7,50 Kčs a nad 30 km sa platilo 10 Kčs.⁸ Práce v bani boli úkolované a rozdelené do pracovných kategórií: úkolová sadzba v 1 kategórii boli rubačské práce, kde baníkovi vychádzalo na „šichtu“ 171,25 Kčs.⁹ Pomocný rubač dostal 90%zo základu a beháči 80%.¹⁰ V uhoľnej sadzbe v II. kategórii bola základ-

⁴ KONTRIKOVA-ŠUSTEKOVÁ, Ivana. *Ako sme si hľadali domov... Adaptácia migrantov Kysúc v Radošinskej doline v 2. polovici 20. storočia*, Nitra: UKF v Nitre, Filozofická fakulta katedra manažmentu kultúry a turizmu, 2012, 39 s. ISBN 978-80-558-0189-6.

⁵ ŠRAJEROVÁ, Oľga. ref. 1. s. 309.

⁶ Okres na základe stanovených kvót nad 5000 obyvateľov mal zabezpečiť aspoň jedného baníka.

⁷ Do baní mohli ísť pracovať aj chlapci, ktorí sa nechceli zúčastniť základnej vojenskej služby. V baniach pracovali aj občania, ktorí spadali do kategórie spoločensky nespôhliví.

⁸ ŠA ZA so sídlom BY, prac. CA, f. ONV CA, -admin, k. 55, uhoľné brigády - nábor.

⁹ Základ bol 137 Kčs na smenu + 25% banický príplatok (34,25 Kčs).

¹⁰ Pomocní rubači základ 123,30+25%, celkom 154, 10 Kčs, beháči základ 109, 60+25%

ná mzda 127 Kčs +25% t. j spolu 158,75 Kčs.¹¹ Mzdy ostatných baníkov pracujúcich pod zemou sa pohybovali podľa veku baníka nasledovným spôsobom: Od 16-18 rokov základ bol 76 Kčs + 25% t.j. 95 Kčs, od 18-25 rokov základ 87 Kčs a nad 25 rokov základ činil 99 Kčs + 25% príplatky. Všetky tieto čísla sú na jednu zmenu. Okrem mzdy im bolo poskytnuté bezplatne ubytovanie v slobodárňach a stravovanie mali zabezpečené v závodnej kuchyni za znížené ceny. Každý baník dostal na rok 30 q uhlia ako deputát. Spomienka J. Čierňavu z Novej Bystrice na prácu v bani. „Do šachty som išiel v rámci výberu od podniku. Bolo mi sľúbené, že mi dajú urobiť papiere (na všetky obslužné stroje), ak tam pôjdem na rok. Nakoniec som tam bol štyria pol roka. Vtedy brali do rúbania alebo ako pomocné sily. Ja som do rúbania nemohol ísť skrz kožnú nemoc a prieduškám. Býval som tam celý týždeň. V jednej izbe sme boli traja chlapi. Varili nám v závodnej kuchyni, ale aj na baraku bola dobre vybavená kuchyňa pokiaľ ju nerozkradli. Urobil som si papiere na stroje. Ovládal som všetky. Bolo nás málo strojníkov musel som robiť aj soboty a nedele. Bol som pri tom keď sa budovali nové sloje. Počas mojej roboty v šachte došlo aj k úrazu zasyvalo 5 chlapov. Vyprostovali sme ich tri dni a tri noci. Nedarilo sa nám ich dostať von po treťom dni prišiel generálny riaditeľ a povedal, že to máme zamurovať. Začali sme vyťahovať rúry na vodu a vzduch, ale sme nemohli povoliť jednu matku, začali sme po rúre biť kladivom, keď sa nám zdola začali chlapi ozývať, že sú zdraví a živí, len im už dochádza svetlo a jedlo. Hneď sme to išli nahlásiť na vedenie, ale generálny povedal, že vydal rozkaz a nemieni ho meniť a nech si robíme čo chceme. Vedúci závodu Chlebík sa volal (to bol ozaj chlebík strašne dobrý človek) povedal, že ich musíme zachrániť, aj sa to podarilo. Pri vyslobodení ale jednému zavalilo nohy a už viac nefáral. Zárobky neboli „bohvieaké“. Bol to tvrdý a ťažký chleba. Zarobilo sa 4500 Kčs v sloji pri obsluhu to bolo 2800 Kčs. Baníci boli rozdelení do štyroch revírov. Tretí revír zarábal najviac. Počas roboty na šachte som začal stavať chalupu, ale po kolegovom úraze som odišiel a pracoval som doma u Štátnych lesov ako drevorubač, peňazí bolo pomenej, ale bol som viac doma a mohol som sa starať viac o rodinu, a aj okolo stavby som si po večeroch viac mohol spraviť.“¹²

=136,40 Kčs.

¹¹ ŠA ZA so sídlom BY, prac.CA, f. ONV CA admin k. 55, č. 740/47.

¹² Informátor J. Čierňava, nar. 1938, Nová Bystrica-Velký Potok, zvukový záznam 2015.

Tak ako sa menila situácia v národnom hospodárstve, menili sa aj podmienky prijatia do zamestnania, ale aj úkolové sadzby a sociálne zabezpečenia baníkov. OKR aj po 10 rokoch od oslobodenia stále zápasil s nedostatkom pracovných síl. Na Okresný národný výbor Kysucké Nové Mesto v roku 1957 prišla požiadavka od štátu na zabezpečenie 2860 baníkov. Z okresu Čadca v tomto roku pracovalo na Ostravsku celkovo 12 000 ľudí.¹³ Lákadlom pre zamestnancov boli výhody pri podpise zmluvy, ktoré v inom povolání neboli: dovolenka pre pracujúcich pod zemou bola o týždeň dlhšia ako v ostatných odvetviach, mimoriadne zvýhodnené boli aj nemocenské poistenie, kúpeľná liečba a výberové rekreácie, deputátne uhlie,¹⁴ výstavba bytov a domov, príspevok počas troch mesiacoch na zapracovanie sa. Bane poskytovali jednorazové príspevky pre tých, ktorí podpísali pracovné zmluvy najmenej na tri roky 25, 15 a 10% z čistého zárobku. Ženatým bola poskytnutá rodinná podpora vo forme 8 Kčs denne, cestovné z miesta bydliska ako i diéty vo výške 20 Kčs.¹⁵ Dostali jednorazové príspevky 1800 Kčs, v menších revíroch 1500 Kčs.¹⁶ Ako hodnotí prácu v bani jeden z kysuckých baníkov z obce Oščadnica ktorý do bane nastúpil v roku 1957. „*Ľšiel som tam pracovať 22. 3. 1957 cez úrad práce. Dostali sme po 20 Kčs, aby sme mohli vycestovať do Ostravy – Vítkovic. Keď sme tam prišli museli sme absolvovať tri dni školenia. Robil som v Dukle a Hornej Sučeji na hlbení šachty. Hĺbili sme tisíc metrov pod zemou, potom na Bezručí, Svinove, Ostrave-Porube, neskôr na Víťaznem únore. Na ČSM pri razení nových jám sme narazili na plyn, tak sa nedalo strieľať museli sme ručnými zbijačkami a v plynových maskách. Robili sme 2 hodinyv kuse potom sme dve hodiny oddychovali zatiaľ čo išla iná partia. V roku 1964 som bol preradený na rekord, zasa sme sa museli preškoliť. Kto mal školenie, podľa toho bol radený do klasifikačných tried od 5-6-7-8 triedy. Hĺbiči mali 7 až 8 triedu, oni boli dobre platení. Za ubytovanie sme platili 16 Kčs za mesiac. Čo 14 dní nám menili prádlo (obliečky), upratovačka chodila každý deň. Z ubytovne do šachty nás vozil podnikový autobus. Domov sme dochádzali vlakom, kde sme mali od podniku zabezpečené polovičné lístky. Týždenný lístok na rýchlik tam aj späť stál 20 Kčs. Pri práci sme mali postavený plán + normatív. V pláne bolo vyhlíbiť 25 m za*

¹³ *Nový rolník*. roč. VI. č. 6, 23. 3. 1957, s. 1.

¹⁴ je 54q kamenného (čierneho) a 82 q hnedého uhlia.

¹⁵ *Kysucký rolník*. roč. VI, č. 13, 28. 11. 1957, s. 1.

¹⁶ *Nový rolník*. roč. VI, č. 20, 30. 6. 1957, s. 2.

mesiac ak sa to splnilo peniaze potom naskakovali. Za jeden meter prekročenia sme dostali aj 150 Kčs. Za 8 hodín sme dostali 90 Kčs ak sa plán prekročil vyšlo to aj na 150 Kčs. Keď sme dali rekord tak som mal výplatu aj 12000 Kčs. To bolo veľmi výhodne pre nás Kysučanov, u nás doma nikto toľko nezarobil. Začal som stavať chalupu, bolo aj pre deti na štúdiá a ešte aj doma sa dochovalo. Ja som išiel do dôchodku v roku 1988 na silikózu. Mal som päťdesiat rokov. Dôchodok mi vymerali 3050 Kčs a ešte do 65 rokov mi doplácali do priemeru”.¹⁷ Dôkazom o stálom nedostatku pracovných príležitostí ešte v 60. rokoch 20. storočia na Kysuciach je štatistika robená k 1. 3. 1961, kedy mimo okres Čadca odchádzalo za prácou do Ostravy 4 195 mužov, do Třinca 2 397 a do Karvinej 2697 mužov. Spolu do okresov Severomoravského kraja odchádza 9 289 mužov, do Dubnice a Považskej Bystrice to bolo 2 562 mužov¹⁸ V roku 1961 bolo prostredníctvom náboru do baní získaných 302 pracovníkov a 193 pre huty, okrem toho ešte 182 ľudí odišlo do cukrárenskej kampane a na dosídlenie pohraničia.¹⁹ Na jeseň roku 1968 sa robil nábor do nových baní ČSM v Stonave, priberalo sa na všetky mechanizované pracoviská do prípravy, rúbania a banskej dopravy. Lákadlom náboru bolo pridelenie bytu do 6 mesiacov.²⁰ Aj napriek rozbiehajúcemu sa priemyslu na Kysuciach v podnikoch ZVL Kysucké Nové Mesto, Tatra Čadca, Drevina Krásno, Slovena Čadca, OPP Kysuca, OSP Čadca, ŠM Čadca, odišlo v roku 1970 iba z Čadce za prácou 1998 robotníkov čo predstavovalo ¼ ekonomický aktívneho obyvateľstva mesta. Z toho ½ odchádzala do Severomoravského kraja aj jeho priemyselných miest Třinca a Ostravy.²¹ Hlavnou príčinou odchodu 40 a viac ročných Kysučanov za prácou do ostravskej priemyselnej oblasti bolo získanie finančných prostriedkov pre zlepšenie životnej úrovne svojich rodín. Doma si Kysučania budovali svoje nové chalupy, vybavovali svoje domácnosti novšími prostriedkami, zlepšovali kultúru bývania, odievania i stravovania. Na druhej strane treba poukázať aj na nedostatky, medzi ktoré patrila únava z každodenného trojhodinového cestovania, ale aj „druhú zmenu“, ktorá ich čakala po príchode domov na malých neúrodných poličkach. Deťom chýbala výchova otca, ženám

¹⁷ Informátor J. Markuliak Oščadnica, 2015 – zvukový záznam.

¹⁸ HIRNER Alexander. *Sociologická analýza Kysúc*. Bratislava : ČSVÚP, 1970, s. 70.

¹⁹ *Za nové Kysuce*, roč. III (XI), č. 4, 27. 1. 1962, s. 1.

²⁰ *Za nové Kysuce*, roč. VII (XVI), č. 42, 17. 10. 1968, s. 3.

²¹ MARÁKY, Peter - ŠELIGA, Ondrej. *Čadca a okolie*. Osveta: 1981, s. 152.

a matkám dostatok času na spoločenský život, ktorý pre mužov najčastejšie predstavoval posekanie v krčmách s kamarátmi. Mladšie ročníky po vypršaní svojich záväzkov vyplývajúcich z náboru alebo brigádnickej činnosti ostali žiť a bývať na Ostravsku aj so svojimi rodinami. Zakladali sa im nové sídliska v Porube, v Havířově, v ostravskom a karvinskom Stalingrade. Centrom kultúrneho života Slovákov sa stala Prvá slovenská základná škola v Karvinej, kde si rodičia založili ochotnícky divadelný súbor Detvan a deti sa združovali v krúžku Krieváň. Ako sa zvyšoval prílev slovenských robotníkov na Ostravsko, tak sa stupňovali aj požiadavky rodičov na vyučovanie detí v materinskom jazyku. K najväčšiemu sídlisku slovenských občanov v Karvinej patrilo sídlisko Stalingrad, kde sa 8. 10. 1956 pri českej osemročnej škole na ulici Cihelní otvorili dve samostatné slovenské triedy s počtom žiakov 46. O dva roky na to dostali Slováci novú školskú budovu so slovenskými vyučujúcimi na ul. Čajkovského.²² Záujem o vyučovanie v slovenskom jazyku pozvoľna stúpala. V školskom roku 1960/1961 bolo 408 žiakov v 13 triedach. V školskom roku 1965/1966 to už bolo 783 žiakov, kde v triede bolo po 30 žiakov, z toho tri triedy ôsmakov, dve triedy deviatok a štyri triedy šiestakov.²³ Pre veľký záujem rodičov a detí študovať na slovenskej škole sa v školskom roku 1969/1970 otvorila v Karvinej I druhá kompletná slovenská základná škola na ul. Komenského, ktorú v školskom roku 1971/1972 navštevovalo 454 žiakov.²⁴ Na prvej slovenskej škole na ul. Čajkovského v tomto školskom roku to bolo 874 žiakov.²⁵ O 10 rokov počet žiakov na Komenského ulici poklesol na 218. Na škole vyučovalo 12 vyučujúcich.²⁶ V dôsledku úbytku žiakov sa slovenské školy v roku 1983 spojili a vyučovanie prebiehalo v Karvinej VI na ul. Čajkovského až do roku 2000, kedy došlo k úplné-

²² Státní okresní archiv Karviná (ďalej SO KA), fond (ďalej f). kroniky (ďalej k.), školská kronika, ul. Cihelní 1957-1966 Karviná 7 Mizerov, p. č. 292. Dostupná na internete: <http://www.archives.cz/zao/karvina/fondy/index.php>.

²³ SO KA, f. kroniky, školská kronika, ul. Cihelní, Karviná 7 - Mizerov, rok 1957-1966, p. č. 292, dostupná na internete: <http://www.archives.cz/zao/karvina/fondy/index.php>.

²⁴ SOKA, f. kroniky, školská kronika, ul. Komenského, Karviná 1, rok 1966-1971, p. č. 255. Dostupná na internete: <http://vademeum.archives.cz/vademeum/permalink?xid=349E4E105A8B11E48894B8CA3A743057k>.

²⁵ SOKA, f. kroniky, výtlačok z novín *Slovenská škola v Karvinej Už 40 rokov koľko ešte*.

²⁶ SOKA, f. kroniky - školská kronika, ul. Komenského, rok 1977-1981, p. č. 293. Dostupná na internete: <http://vademeum.archives.cz/vademeum/permalink?xid=D264D88EA62311E49417B8CA3A743057k>.

mu zániku slovenskej školy v Karvinej.²⁷ Aby sa deti mohli vzdelávať aj na strednej škole v slovenskom jazyku, bola v Čadci pri Strednej ekonomickej škole zriadená jedna trieda pre deti Slovákov žijúcich na Ostravsku. Tieto deti po úspešnom absolvovaní prijímacích pohovorov boli prednostne prijímané na štúdium. Tiež mali poskytnuté výhody pri internátnom ubytovaní. K otvoreniu slovenských tried chceli prístupiť aj obvode Ostrava - Poruba, kde v školskom roku 1957/1958 bolo zapísaných 968 detí, ktoré udávali národnosť slovenskú. K rovnakému počtu pristúpilo aj mesto Havířov, no bohužiaľ k naplneniu tejto predstavy nedošlo z dôvodu slabšej iniciatívy rodičov.²⁸ Pre menej zámožných a viac detných rodičov bola zaujímavou možnosť dať svojich chlapcov študovať na Banské učilište do Karvinej, ktoré poskytovalo všetkým učňom zadarmo byt a stravu, čo predstavovalo pre rodičov veľkú pomoc pri nedostatku financií. V prvom roku dostali zadarmo tieto veci: šedú uniformu, lodičku, viazanku, šedý zimník, dve košeľe k uniforme, dva páry ponožiek, poltopánky, krátky zimník, pár rukavíc, pár tenisiek, pracovný oblek, pracovné topánky, pracovnú košeľu, dva páry pracovných ponožiek a teplákovú súpravu. V druhom roku dostali: pracovný oblek, pracovnú košeľu, pracovnú obuv, dva páry pracovných ponožiek. Mesačná odmena v prvom roku bola od 40-60 Kčs, v druhom roku 80-120 Kčs, v treťom roku učni dostávali 80 až 100% mzdy, ktorú by podľa mzdových predpisov a za rovnaké množstvo vykonanej práce dostal zamestnanec, ktorý bol v podniku v pracovnom pomere. V treťom roku si učni hradili určitú čiastku na stravu a byt, a to podľa zárobku.²⁹ V roku 1979 sa za baníkov z okresu išlo učiť 25 chlapcov.³⁰ Kysuce plnili plány nábora pracovníkov, ale aj baníckeho dorastu pre učebné odbory pre Ostravsku na viac ako 100 %. Ešte v roku 1980 dochádzalo za prácou na Ostravsko takmer 3 000 Kysučanov. Dochádzka za prácou pretrváva prakticky dodnes, aj keď od konca 80. rokov, v súvislosti so zahájením transformácie ekonomiky a s postupujúcim útlmom ťažkého priemyslu, ušlo k rapídnej poklesu počtu pracovných miest na Ostravsku (od roku 1989 do r. 1995 na 43 %),

²⁷ Informátorka Darina Šrňáková – učiteľka na slovenskej škole v Karvinej ul. Komenkého, zvukový záznam 26. 7. 2017.

²⁸ SOKA, f, kroniky, školská kronika, ul Cihelní, Karviná 7-Mizerov, rok 1957-1966, p. č. 292, dostupná na internete: <http://www.archives.cz/zao/karvina/fondy/index.php>.

²⁹ *Za nové Kysuce*, roč. I, č. 2, 22. 4. 1960, s. 2.

³⁰ ŠA ZA so sídlom BY, prac. CA, f. ONV CA, -admin, k. 55, č. 195/74.

a tým aj k výraznému poklesu počtu Kysučanov v tejto oblasti. Tieto okolnosti sa nepriaznivo premietli aj do ekonomickej situácie Kysúc, zvýšila sa miera nezamestnanosti, čo malo samozrejme negatívny dopad na sociálnu oblasť a viedlo k zvýšeniu sociálneho napätia. Miera nezamestnanosti v okrese Čadca kulminovala začiatkom roku 2000, kedy dosiahla až 22 %, v súčasnosti osciluje okolo 10 %. Značná časť obyvateľstva v produktívnom veku stále ešte odchádza za prácou do Žiliny a do Českej republiky. Sú to najmä mladí a kvalifikovaní ľudia, ktorí zvyšujú negatívne saldo migrácie.³¹

³¹ *Operačno-strategický zámer okresu Čadca. Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny v Čadci, 2004, s. 11.*

PREHĽAD USKUTOČNENÝCH KONFERENCIÍ

- I. ročník: **Tradičné zvyky a obrady a súčasnosť**
Podtatranské múzeum, Poprad (15. 10. 1997)
- II. ročník: **Múzeum a etnograf**
Tekovské múzeum, Levice (20. – 21. 10. 1998)
- III. ročník: **Svätci a sakrálne umenie v ľudovej kultúre**
Záhorské múzeum, Skalica (19. – 20. 10. 1999)
- IV. ročník: **Zvykoslovie v minulosti a dnes**
Kysucké múzeum, Čadca (5. 10. 2000)
- V. ročník: **Religiózne predmety v ľudovom prostredí**
Slovenské národné múzeum – Etnografické múzeum, Martin (20. – 21. 10. 2001)
- VI. ročník: **Sakrálne zbierkové predmety v múzeách na Slovensku**
Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, Dolný Kubín (13. – 14. 10. 2002)
- VII. ročník: **Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarsku, džbankársku, kachliarsku a kameninovú produkciu**
Gemersko-malohontské múzeum, Rimavská Sobota (15. – 16. 10. 2003)
- VIII. ročník: **Muzeálna dokumentácia a prezentácia regionálnych špecifí v agrikultúre**
Slovenské poľnohospodárske múzeum v Nitre (20. – 21. 10. 2004)
- IX. ročník: **Etnokultúrna funkcia odevu a textilí v 2. polovici 20. storočia**
Múzeum Janka Kráľa, Liptovský Mikuláš (4. – 5. 10. 2005)
- X. ročník: **Mlyny a mlynárske remeslo**
Vlastivedné múzeum, Galanta (10. – 12. 10. 2006)
- XI. ročník: **Múzejné zbierky a zberatelia**
Východoslovenské múzeum, Košice (10. – 11. 10. 2007)
- XII. ročník: **Pastierska kultúra, jej dokumentácia a prezentácia**
Liptovské múzeum, Ružomberok (15. – 16. 10. 2008)
- XIII. ročník: **Ľudový textil a spôsoby jeho výzdoby**
Podunajské múzeum, Komárno (14. – 15. 10. 2009)
- XIV. ročník: **Ľudový nábytok v múzeách na Slovensku**
Tekovské múzeum v Leviciach, Levice (5. – 6. 10. 2010)
- XV. ročník: **Dokumentácia 2. polovice 20. storočia a súčasnosti**
Slovenské národné múzeum, SNK – Slovenské národné literárne múzeum, Martin (8. – 9. 11. 2011)
- XVI. ročník: **Mobilita a jej odraz v kultúre**
Zemplínske múzeum v Michalovciach, Michalovce (24. – 26. 9. 2012)
- XVII. ročník: **Muž a žena – vzťahové súvislosti v kontexte múzejných zbierok**
Múzeum mesta Bratislavy, Bratislava (1. – 3. 10. 2013)
- XVIII. ročník: **Domáca výroba a doplnkové zamestnanie v kultúrno-spoločenských súvislostiach (vo vzťahu k múzejným zbierkam)**
Hornonitrianske múzeum v Prievidzi, Prievidza (22. – 24. 9. 2014)
- XIX. ročník: **Les a lesníctvo v našich múzeách**
Lesnícke a drevárske múzeum, Zvolen (9. – 11. 6. 2015)
- XX. ročník: **Etnológ v teréne / k prameňom poznania**
Slovenské banské múzeum, Banská Štiavnica (21. – 23. 6. 2016)
- XXI. ročník: **Baníctvo v našich múzeách a jeho prezentácia**
Banícke múzeum v Rožňave, Rožňava (19. – 21. 9. 2017)

BANÍCTVO

v našich múzeách a jeho prezentácia

Etnológ a múzeum XXI.
Zborník príspevkov z odbornej konferencie

EDITORKA: Jaroslava Neubauerová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A TLAČ: Adin, s.r.o.

VYDALI: Zväz múzeí na Slovensku a Banícke múzeum v Rožňave

POSUDZOVATELIA: PhDr. Mojmír Benža, PhD., PaedDr. Pavel Hronček, PhD.

Text neprešiel jazykovou úpravou

ROK VYDANIA: 2017

NÁKLAD: 300 ks

POČET STRÁN: 208

u. fond
na podporu
umenia

Vydanie zborníka podporil z verejných
zdrojov Fond na podporu umenia

ISBN 978-80-971748-4-2

u. fond
na podporu
umenia

Vydanie zborníka podporil z verejných
zdrojov Fond na podporu umenia

NÁRODNÉ CENTRUM
KULTÚRY
FOND NA PODPORU UMENIA

Banické múzeum v Rožňave

ISBN 978-80-971748-4-2

